Základy českého verše

PŘEDMLUVA

Když jsem poprvé naslouchal recitaci českých veršů, byl jsem překvapen ostře odlišnými rytmickými vlastnostmi českého verše ve srovnání s veršem ruským. Čím více českých básní jsem slyšel a četl, tím jasněji jsem viděl podstatnou odlišnost estetiky českého verše. Stále více jsem si byl vědom hlubokého rozdílu mezi samými základy těchto dvou systémů versifikace. Ruská spisovatelka, které nelze upřít ani dobré ovládání českého jazyka, ani znalost básnictví, ani vřelou lásku k české literatuře, mi řekla, že jí české verše připomínají drnčení řehtačky. Tento úsudek není ojedinělý, neboť český verš je ruským rytmickým návykům hluboce cizí.

Když jsem se však obrátil ke Královým pracím o české prozódii, nenašel jsem pro zdroje těchto nápadných rozdílů ani nejmenší vysvětlení. Výsledek snahy stanovit, v čem tkví specifické vlastnosti české versifikace, odlišující ji od veršových systémů jiných jazyků, byla má kniha *O češskom stiche* (Berlín 1923; dále zkracujeme: OČS).

V posledních letech jsou jednotlivé slovanské versifikace (ruská, polská) předmětem důkladného zkoumání, které již přineslo značné vědecké výsledky. Většině těchto studií lze vytknout jedno: práce většinou zůstává v rámci jediného jazyka, jediného veršového systému. Pouze přibrání jinojazyčného materiálu za účelem srovnání umožňuje pohled na jednotlivý veršový systém jako na speciální případ, dovoluje plně zhodnotit vztah mezi formou a materiálem. Srovnání je nepostradatelným podkladem lingvistické charakteristiky toho či onoho veršového systému. Má výše uvedená práce je skromným pokusem o náčrt kapitoly ještě neexistující srovnávací rytmiky. „Je-li taková věda myslitelná," praví Korš, „pak nikoli ze stanoviska historie, které předpokládá vzájemnou příbuznost, nýbrž z hlediska fyziologie řeči a částečně za účelem zkoumání kulturních vlivů." [1] Zastavil jsem se převážně u prvního z těchto pro-

blémů: jaký je poměr mezi českým jazykem a českým veršovým systémem.

Bylo by nesprávné předpokládat, že lze vytvořit srovnávací vědu o slovanských veršových systémech podle vzoru srovnávací gramatiky slovanských jazyků. Zde nejde o společný původ jednotlivých básnických forem, ale o to, že slovanské jazyky zachovaly tak mnoho společného v gramatické struktuře, že je zvlášť plodné srovnat rozdíly mezi veršovými systémy a rozdíly mezi příslušnými jazyky na pozadí těchto dosud zachovaných jazykových shod a podobností.

Omezil jsem se na rozbor nejzákladnějších prvků české prozódie – kvantity, přízvuku a mezislovního předělu – v jejich poměru k verši. Probírat problémy prvků syntaktických, které přicházejí v úvahu ve svém poměru k verši – intonace, pauz, tempa, hierarchie přízvuků – bude, tuším, účelnější souběžně s českou historickou rytmikou, vzhledem k individuálnímu využití těchto prvků v jednotlivých básnických školách. Zde je stálých specificky českých rysů méně, než je osobitých vlastností jednotlivých škol, které přitom často přesahují hranice českého jazyka.

Rozbor české fonologie z jedné a českého básnictví v historickém vývoji z druhé strany mne vedl k tezi o důležitosti úlohy kvantity a mezislovního předělu v českém verši a k přesvědčení, že důležitý problém posunutí přízvuku jako básnického prostředku nelze zrušit poukazem k požadavkům ortoepie.

Běželo mi jen o vědecké stanovení faktů, nikoli o nějaké nové programové požadavky pro básnickou praxi. Neprosazuji nutnost kompromisu mezi časomírou a přízvučnou versifikací, jak se domnívá Trávníček,[2] vůbec se ve své práci vyhýbám příměsi jakékoli normativnosti a konstatuji pouze, že i v reálně existujícím „přízvučném" básnictví hraje kvantita nevyhnutelně mnohem důležitější rytmickou úlohu, než to chce připustit Král, který význam české kvantity vůbec důsledně podceňuje, a že jsou období, kdy závažnost kvantity v českém verši zvlášť stoupá.

Po uveřejnění své ruské práce jsem měl příležitost se přesvědčit, *za prvé*, že revize Králových tezí, které ostatně již dříve vyvolávaly odpor jednotlivých badatelů (srov. zvlášť námitky Chalupného[3]), se stává stále naléhavějším požadavkem moderní české vědy,[4] a *za druhé*, že v novém

[1] F. Korš, *Vvedenije v nauku o slavjanskom stichosloženii*, Staťji po slavjanovedeniju pod red. Lamanskogo 2, S. Peterburg 1906, str. 300–378.
[2] F. Trávníček. *Poznámky ke Královu spisu „O prozódii české"*, Morava 1, 1925, str. 140.
[3] E. Chalupný, *Jungmann*, Praha 1909, str. 55.
[4] Srov. A. Novák, *Několik glos k vydání Královy Prozódie české*, Lidové noviny 1. 11. a 18. 12. 1924; J. Mukařovský, *Poznámky ke Královĕ Prozódii české*, Časopis pro moderní filologii 11, 1924–5, str. 7–13, 118–124. (Viz též R. Jakobson, *O Královĕ „České prozódii"*, Kritika 2, 1925, str. 110. – Pozn. vyd.)

českém básnictví se stále víc uplatňují rytmické tendence, které živelně porušují Králův program a že Královo hodnocení jednotlivých básnických jevů naprosto nevyhovuje vyhraněným, i když ne vždycky vědecky formulovaným názorům moderních umělců. Stačí, tuším, několik citátů.

Jaroslav Durych: Nelze jen tak všeobecně připustit, že časoměrníci byli jen blázniví konzervativci, držící se zuřivě zvyků a kantorské vědy; zdá se spíše, že v české řeči skutečně tušili magii přízvuku dvojího; přízvuk logický zněl jim do uší příliš zblízka, příliš všedně a rušil jejich naslouchání jemnému přízvuku melodickému a celé melodii; proto přízvuk logický nenáviděli tak, až jej odvrhli, a přízvuk melodický přeháněli... ztroskotali, ale z jejich úsilí jest zřejmo, že tušili něco krásného a jemného, byť to bylo v mlhách, a že se báli suchosti, prázdnoty a nedostatečnosti kvalitativního verše, třebas sami neuměli mnoho vytvořit. Delikátní a téměř tragický rozpor mezi jemností přízvuku melodického, ale nelogického, a brzdící tvrdostí a bezbarvitostí přízvuku logického byl rozřešen volným rytmem, který své nejkrásnější květy vydal právě v Erbenovi... Tento volný rytmus jest největší krásou české poezie... Hudební zákony řeči... nejsou známy ani dnes a spíše se zdá, že tušení v dřívějších dobách, zvláště před Vrchlickým, bývalo jemnější a že sluch se během století otupil. Nové směry filozofické a literární... a celá práce Vrchlického spíše ještě zavlekly český verš na úplnou zvukovou poušť.[5]

Miroslav Rutte se také přiklání k výkladům Durychovým o tom, jak závažný význam pro melodický pohyb a melodickou výstavbu verše má délka a jak skutečný básnický rytmus musí nutně počítat i s hodnotami časomíry. Rutte ilustruje tuto tezi pozoruhodnými příklady z vlastní básnické praxe.[6]

Zdeněk Kalista líčí Krále jako typického zástupce naturalistické estetiky let osmdesátých a zdůrazňuje, že moderní umělecké hodnoty jsou tomuto směru přímo protichůdné. „Jde o jistou rehabilitaci časomíry... Dnes budeme se na časomíru dívati poněkud jinak než doba, v níž naturalistní charakter verše zdál se právě tak samozřejmým jako naturalistní deklamace Wagnerovy opery... Dnes už recitace, založená na onom naturalistickém verši, který se uplatňoval ještě v letech devadesátých, není dobře možna... Dnes požadujeme pro verš přednes docela monotónní, v němž akcenty zdaleka se neuplatňují tak jako dříve – ať už jde o přízvuk větný či slovní. Daleko více než dříve vystupují dnes ve verši znaky kvantitativní (délka hlásek) než kvalitativní (jejich přízvuk). A to je do jisté míry přímý návrat k časomíře!... Netřeba mysliti hned na hexametry,

[5] J. Durych, úvodní slovo k Erbenově *Kytici*, vyd. Národní knihovna, Praha 1924, str. 10–11. Poučná je i Durychova úvaha *Vznik Cikánčiny smrti* in *Balady*, Praha 1925, str. 53–65.

[6] M. Rutte, *Poezie a poetika*, Národní listy 29. 5. 1925.

pentametry nebo alkajské strofy… Moderní báseň má v sobě ještě příliš mnoho asymetrického, než aby se mohla bezohledně podrobiti pravidelnému metru. Ale zásadně se jistě značně blíží principu časomíry.“ [7]

Měl jsem příležitost v posledních měsících interviewovat řadu českých umělců různých směrů v otázkách verše. Neznali mé studie a vyptával jsem se, aniž jsem jim předem vyložil svůj názor. Jejich výpovědi mě posílily v přesvědčení o správnosti mého stanoviska k základním otázkám české prozódie. Uvádím několik z těchto výroků, které jsem si zaznamenal hned po rozmluvách.[8]

Karásek ze Lvovic: Na začátku své básnické činnosti jsem rozbíjel starou veršovou formu, pokoušel jsem se o vytvoření českého volného verše. Volný verš nevznikl v českém básnictví jako mechanické napodobení cizího novotářství, nýbrž vyrostl z vnitřní potřeby, byl předurčen celým vývojem českého verše. Ponenáhlu jsem však odhodil volný verš, lákal mne těžký úkol osvěžení, obnovení starých forem. I kvantita i přízvuk jsou pro mne důležitými činiteli v českém verši, snažil jsem se oba ty prvky uvést pokud možno v soulad. Nejvíc jsem uskutečnil tuto tendenci v *Endymionu*. Dvouslabičné slovo s prvou slabikou dlouhou a druhou krátkou jeví se mně jako stupňovaná trochaická stopa, naopak slovo s prvou krátkou a druhou dlouhou slabikou je trochaickou stopou zeslabenou, zatušovanou, a takovým stopám se často vyhýbám. Ovšem tendence k souladu mezi přízvukem a kvantitou nemůže jít až do krajnosti, jinak by verši hrozila přílišná jednotvárnost. Čelakovský a Erben dbali principu rovnováhy mezi přízvukem a kvantitou; pak se cizími vlivy pochopení pro kvantitu ztrácelo a čeští parnasisté jí naprosto nedbali. Vrchlický, jehož verše vynikají hlavně plastickými hodnotami, neměl smyslu pro rytmus a melodii verše. Mé verše, rovněž jako Theerovy, zvláště hudební verše Tomanovy byly přirozenou reakcí. Trochej je vzhledem k českému jazyku nejpřirozenějším veršem, leká však básníky strašnou jednotvárností. Proto užívají spíše jambu. Cézuru pokládám za duši českého verše, je důležitější než rým, a je-li básníkem zanedbávána, ubližuje to silně verši. Mezislovní hranice do jistého stupně určují rytmus. Proto jsem se vyhýbal ve verši dlouhým slovům. Posunutí přízvuku na druhou slabiku ve verši není protivné duchu českého jazyka. Často jsem ho užíval kvůli jisté rytmické rozmanitosti na začátku, někdy i v prostředku jambu. Snažil jsem se, aby slabika přetahující přízvuk byla dlouhá. Posunutí přízvuku v slovech jako *otázka* zní přirozeně, v slovech jako *západní* nepřirozeně. Ruský verš na mne působí zvláštním, hudebním dojmem. Ostře se liší od verše českého. Rusové ostře vyrážejí přízvuk, kdežto

[7] Z. Kalista, *O české prozódii*, Právo lidu 23. 1. 1925.

[8] Neuvádím zde výroky K. Čapka a O. Fischera, poněvadž, pokud vím, chystají pro tisk speciální úvahy o otázkách českého verše.

český přízvuk nevyniká. I v polštině je přízvuk poněkud výraznější než v češtině. Proto dělá ruská i polská řeč na mě dojem řeči nadmíru důrazné, afektované.

St. K. Neumann: Kvantita hraje velkou úlohu i v přízvučném českém verši. V metricky správných verších často místo přízvuku může stát nepřízvučná délka, ale básníci ze strachu před předpisy se tomu vyhýbají.

Karel Toman: Délka, ačkoli hraje jistou úlohu v přízvučném verši, nesmí nahrazovat přízvuk. Takové nahrazování, právě tak jako každé posunutí přízvuku ve verši, zdá se mi nepřijatelným násilím. Vzorný moderní verš liší se od verše lumírovského větší přirozeností, blízkostí k mluvě a hudebností. Verši Vrchlického lze vytknout neživotnost, mechaničnost, zvlášť nedostatek melodie. Nedělá rytmický dojem, spíše se zdá pouhým počítáním slabik. Tyto verše jsou složeny z papírových, přitažených, neživotných slov. Mimo verš byla tato slovní zásoba naprosto nemožná. Lidová píseň je rytmicky nejbohatší, mistrně využívá i přízvuku i kvantity. Pravým zázrakem je bohatství básnických forem u Erbena, který se nejvíc ze všech českých básníků přiblížil lidové písni a české mluvené řeči. Mácha je mnohem nepřirozenější, lidový jazyk je mu cizejší, byl Pražák a vychován na němčině.

Jindřich Hořejší: České časoměrné verše, zvlášť Kollárovy, působí na mne silně svým zvláštním hlubokým tónem, nedosažitelným v přízvučném básnictví. Ve svých básních jsem obětí přízvuku, nevšímám si kvantity... Přesunuji občas přízvuk, aniž bych to dělal z pohodlnosti.

Josef Hora: Kvantita má značný význam, zvlášť ve volném verši, který je nejvíc propracován u Theera.

Vítězslav Nezval: Úloha kvantity byla tlumena ve vázaném přízvučném verši, zvlášť u lumírovců a vůbec u básníků druhé polovice minulého století. Romantikové uměli využít kvantity; budou-li vědecky zkoumáni, bude snad možno nalézt zákony uměleckého uplatnění kvantity a přízvuku v jejich verších. České časoměrné verše jsou žákovským extempore. Volný verš umožňuje střední cestu. Založen na přízvuku, otvírá současně široké možnosti kvantitě a tempu, neboť zavrhuje počítání slabik. Tím je verš silně obohacen. Nejplodnější z tradičních českých meter je jamb v jeho romantické koncepci. Do jambu mají být široce pojímána slova daktylická. Bez nich je chudý a jednotvárný. V recitaci to vyvolává posuny přízvuku, které také obohacují verš. Mezislovní hranice hrají velkou úlohu v českém verši; jednotvárnost mezislovních hranic, zvlášť střední cézury, lámající verš v půli (Machar), verš znešvařuje. V českém básnictví 19. století je málo rytmicky cenného, mimo Máchu a Erbena.

Konstantin Biebl: Co do metriky je dosavadní česká básnická tradice chudá a neudržitelná. Z dějin českého básnictví jsou z hlediska formy, zejména rytmu, víceméně kladným jevem jenom Mácha, Hlaváček, Theer,

Toman. Český jamb (v Máchově pojetí) je zajisté bohatší než trochej, jenž je pro moderního básníka nemožný svou nesnesitelnou jednotvárností. Časomíra se mi leccíms zamlouvá, ale hlavní pozornost věnuji nikoli kvantitě, nýbrž kvalitě hlásek, jejíž využití v českém verši je mi směrodatným básnickým prostředkem. Je mylné hodnotit české verše z čistě přízvučného stanoviska; hodně záleží na tom, je-li, dejme tomu, jambická stopa složena z krátké a dlouhé slabiky, z dlouhé a krátké, za dvou dlouhých nebo ze dvou krátkých slabik.

Šéf činohry Národního divadla *K. H. Hilar:* Kvantita v moderním českém básnictví, i když nesmí být přehlížena, není přece jako tektonický princip tak uvědomována, jak tomu bylo v básnictví romantickém, které s časomírou bylo v těsném vztahu. Neshody přízvuku slovního a metrického, třebaže jsou oficiální prozódií zavrhovány, obohacují rytmus, rozmnožují jeho tvárnost. Dociluje se tím také obohacení divadelní češtiny. Klade-li recitátor v takových případech přízvuk tam, kde toho vyžaduje metrum, je to násilí na jazyce, ale toto násilí je oprávněné, prospívá-li výraznosti verše.

Režisér Národního divadla *Karel Dostál:* Realistické básnictví druhé poloviny 19. století téměř nepřihlíželo k časoměrné stránce řeči, bylo založeno čistě na přízvuku. Herecká škola, na tomto básnictví vychovaná, se řídila přízvukem, tlumila délky, skandovala, vyzdvihujíc přízvuk. Naopak básnická generace Moderní revue, zejména Karásek ze Lvovic a zvlášť Březina, věnovala zvláštní pozornost časoměrnému prvku, uvědoměle proplétala rytmus přízvučný a časoměrný, byť český verš nutně zůstával založen přízvučně. Uměleckým výběrem, seskupením a hromaděním dlouhých a krátkých slabik dociluje Březina zvýšené hudebnosti, zřetelnější melodie českého verše. Intimní cítění barvy a melodie české řeči vedlo už Máchu k neuvědomělé sice syntézi rytmu přízvučného a časoměrného. Rozvrh délek mocně spolupůsobí k rytmickému účinku *Máje* a tradiční, realistická, přízvučná recitace, která nešetří náležitě časoměrného rytmu, značně ubližuje tomuto účinku. Odchovanec české modernistické školy básnické, Hilar, dosáhl umělým prolínáním přízvučného rytmu s rytmem časoměrným v divadelní deklamaci nových účinků rytmických. Rytmické obohacení českého jazyka není jinak myslitelno. Konzervativní kritika neprávem odsuzuje zdůrazňování délek v moderní divadelní deklamaci. Sloučení rytmického účinku přízvuku a časomíry je nepostradatelné, neboť jednostranné zdůrazňování přízvuku činí verš jednotvárným, stírá rytmické bohatství, a naopak zase časoměrné veršování zní českému uchu nepřirozeně. Nejsou možné žádné přesné formulky určující vztah mezi přízvukem a časomírou v českém verši. Jednou délka nahrazuje přízvuk, jindy obráceně. Ustrnulá schémata nesmějí být směrodatná pro český verš. Daktylická slova spolupůsobí k rytmickému

krásnu českého jambu nebo trocheje. Je-li druhá slabika takového slova dlouhá, má být délka v recitaci vyzdvižena, ale nemá být zpřízvučněna, totiž přízvuk se nesmí posouvat z první slabiky na druhou. Čistě přízvučný styl verše, který dosáhl vrcholu ve verši Macharově, nemusí být zavržen, ale nesmí také být zevšeobecňován. Má specifické zabarvení – je to styl úsečný, střízlivý, postrádající lyrismus, styl imperativních vět, kterému v hudbě odpovídá staccato. Už verš Vrchlického byl poněkud reakcí proti tomuto stylu. Tato reakce nabyla větší důslednosti a ostřejšího zahrocení u modernistů, pak u poetistů. Jiné směry v mladé generaci, zejména Wolker, jdou rytmicky spíše ve šlépějích Macharových. Rozvrh mezislovních hranic ve verši má značný účinek, způsobuje hned dojem plynulosti, hned roztrhanosti verše. Vyzdvižení časoměrných prvků a zhudebnění českého verše má za účel překonat jeho jednotvárnost a malou výraznost, způsobenou jednotvárností a malou výrazností českého přízvuku. Účinným krokem v tomto směru je volný verš Březinův.

Herec Národního divadla *Roman Tuma*: Recituji-li verše, vždy vyzdvihuji délky a krátkosti a dokonce poněkud přeháním kvantitativní poměry, poněvadž je to, tuším, jediný způsob, jak přitlumit únavnou jednotvárnost českého nepohyblivého přízvuku. Je to vůbec nová divadelní tendence; Vojan naopak tlumil kvantitativní rozdíly, zdůrazňoval přízvuk. Čeští básníci nevědomky přidělují kvantitě značnou úlohu ve verších. Když recituji verše, kde metrický přízvuk nesouhlasí s prozaickým, vždy sleduji metrický přízvuk proti školním požadavkům.

Sólista opery Národního divadla *Emil Burian*: Moderní čeští hudebníci, když komponují pro zpěv, snaží se už, aby jeho rytmus a hudební spád byl v souladu s rytmem a hudebním spádem české mluvy. Tak např. krátké slabiky se nesmějí ve zpěvu protahovat. Mnohem trapnější je to při překladu cizích zpěvoher, kde se zvlášť ubližuje českému kvantitativnímu rytmu. Padá-li krátká slabika na dlouhou notu, nesmí se přece protahovat, poněvadž se to příčí českému jazykovému citu. Proto v takových případech se klade mezi krátkou slabikou a slabikami následujícími přestávka. Janáček pečlivě přihlíží k mluvnímu rytmu a melodii, ale je pod sugescí mateřské valaštiny, náchylné k odstranění délek, nejsou tedy v jeho skladbách délky náležitě vyzdviženy. U pražských herců, zpěvoherních i činoherních, je zavrženíhodná tendence vnášet do divadelní řeči prvky pražské obecné mluvy. Např. v Praze se konce vět neustále protahují. Přenáší-li se takové protahování do divadelní deklamace vysokého stylu, je to zlozvyk. Tam, kde se v básni vyskytuje posunutí přízvuku z první slabiky slova do druhé, přivádí skladatel, překládá-li tuto báseň do hudby, obě slabiky do rovnováhy tím, že vyzdvihuje jednu z nich akcentem, druhou zvýšením. Vyzdvižení druhé slabiky trojslabičného slova při první krátké se nezdá těžkým násilím, neboť druhá slabika

za takových podmínek se blíží silou prvé. Ale pronáší-li se přitom prvá slabika jako nepřízvučná, dělá to dojem nepřirozený, připomíná to výslovnost německou.

Velice zajímavým zdá se mi sdělení prof. *Nejedlého*, že restaurace původního textu Smetanova *Dalibora* ukázala, že pozdější opravy libretní vyhovovaly sice Královým požadavkům správného přízvukování, ale hodně ublížily básnické expresivnosti ve srovnání s původními „přízvukovými chybami".

Zdá se, že otázky, které se básnictví a vědě minulého století jevily definitivně rozhodnutými, nabyly opět aktuality a palčivosti. Jako česká básnická forma prožívá zase jako před stoletím dobu osvěžujícího vření a zmatku, tak se musí i věda o verši, budovaná na novém estetickém základě a ozbrojená novými metodami, oprostit od neudržitelných přežitků předešlé uzavřené vědecké periody, postavit si nově základní prozodické otázky a ve světle nových problémů a zásad revidovat dějiny českého verše v celém jejich rozsahu.

Ani v tomto českém přepracování mé zmíněné ruské knihy, ani v chystaných dalších kapitolách (Dějiny staročeského básnictví; Český „čtyřstopý jamb")[9] si netroufám dát kompendium nauky o českém verši. Na kompendium ještě není čas. Definitivních soudů neznám. Mým úkolem je postavit několik otazníků, nadhodit několik pracovních hypotéz na místo včerejších nesporných dogmat a na místo teskného ignoramus.

Nakonec několik slov díků:

S pocitem upřímné vděčnosti vzpomínám na morální podporu, prokázanou mně zvěčnělým prof. N. V. Jastrebovem. Vřele děkuji profesorům A. Frintovi, O. Hujerovi, B. I. Jarchovi, V. Mathesiovi, J. Polívkovi, F. Trávníčkovi, kn. N. S. Trubeckému za cenné rady.[10]

Za pečlivou redakci českého textu jsem díky zavázán prof. Bohumilu Mathesiovi.

Díky laskavosti prof. Frinty jsem měl možnost nahlédnout krátce před odevzdáním korektury do jeho recenze mé ruské knihy, která bude uveřejněna v Listech filologických,[11] a použíti několika jeho pokynů.

[9] V úvodu ruské verze tento program ještě neobsahoval *Dějiny staročeského básnictví*, zato vedle jambu se tu uvádí: *Dějiny „čtyřstopého trocheje"* a *Dvouslabičná nepřízvučnost a český volný verš*. – Pozn. překl.

[10] V ruské verzi následuje: Debaty Moskevského lingvistického kroužku, zvláště přednášky O. M. Brika a B. V. Tomaševského o ruském verši, mi poprvé výrazně osvětlily problémy vědy o rytmu. Pokud Kroužek přijme vědecké teze této knihy, čekám od něho další kroky na cestě ke srovnávací teorii verše, tj. vypracování prozódie jednotlivých jazyků z fonologického hlediska. – Poděkování v ruské verzi jsou rozvržena odlišně a mezi jejich adresáty je uveden básník S. K. Neumann. Celý kratičký úvod je tam datován: Praha, 7. září 1922.

[11] A. Frinta, Listy filologické 53, 1926, str. 176–184.

1. ÚVODNÍ POZNÁMKY

Česká versifikace a její historie jsou pro badatele zvlášť zajímavé z těchto důvodů:

1. Ani jeden slovanský národ nemá tak staré básnické památky jako Češi, nepočítáme-li *Slovo o pluku Igorově*, o němž ani dnes, po skvělé práci F. E. Korše,[12] ještě nelze s určitostí říci, je-li složeno veršem nebo prózou, a poezii starobulharskou,[13] jež pravděpodobně nemá historické spojení s novou bulharskou versifikací. Jestliže věda bohatě využila starogermánských veršovaných památek při řešení řady otázek historického hláskosloví a akcentologie, středověké české básnictví ještě na takové zkoumání čeká. Jednotlivé rýmy byly sice uváděny jako fonetické doklady,[14] ale protože nejsou pro příslušná díla stanoveny obecné zákony rýmování, takové izolované údaje ztrácejí do značné míry svou závažnost, právě tak jako foneticky málo průkazné jsou izolované, z kontextu vytržené zápisy, pokud nám nejsou jasné pravopisné zásady příslušné památky. Sylabismus staročeských básní umožnil historikům českého jazyka několik cenných závěrů o tom, zda jednotlivé české hlásky byly slabikotvorné.[15] Ale v základní otázce, kdy čeština ztratila volný přízvuk, svědectví veršů užito nebylo. Přitom dodnes není stanoven ani terminus ante quem, ani terminus post quem, neboť všechny argumenty uváděné k této otázce jsou postaveny na písku.[16]

2. Zároveň s vysloveně dynamickým přízvukem žijí v češtině rozdíly v kvantitě, absolutně na přízvuku nezávislé. „Takovýto princip volnosti a nezávislosti kvantity samohlásek nalézáme z evropských jazyků," praví Frinta,[17] „snad ještě jen v maďarštině." (Přesněji mělo být řečeno –

[12] F. E. Korš, *Slovo o polku Igorevě*, předmluva, Issledovanija po russkomu jazyku 2, seš. 6, S. Peterburg 1909.

[13] Starobulharským veršem se zabývají práce: A. I. Sobolevskij, Sbornik II. otd. Ak. Nauk, sv. 88; R. Jakobson, *Zametka o drevnebolgarskom stichosloženii*, Izvestija Otd. russkogo jaz. i slov. Ros. Ak. Nauk 1919g, 34, 1923, str. 351–358; málo přesvědčivá stať R. Abichta, *Haben die alten slavischen Übersetzer der griechischen Kirchenlieder die Silbenzahlen der griechischen Liederverse festgehalten*, Archiv für slavische Philologie 36, 1915, str. 414–429.

[14] Např. A. Havlík, *O rýmech přehlásky u-i s původním u a i*, Listy filologické 14, 1887, str. 240–249; F. Pastrnek, *Über den ač. Reim*, Archiv für slavische Philologie 10, 1887, str. 582–591; J. Gebauer, *Historická mluvnice česká 1*, 1894, § 227.

[15] Srov. např. A. Havlík, *K otázce jerové ve staré češtině*, Listy filologické 16, 1889, str. 106–116, 436–445; J. Gebauer, c. d. 1, § 136, 11; 143, 2, 3; 231, 6; 235; 350, 1a; 480–482; A. Frinta, *Fonetická povaha a historický vývoj souhlásky v ve slovanštině*, Praha 1916, str. 69–70.

[16] V OČS následuje rozsáhlá polemika s J. Gebauerem o stabilizaci přízvuku v češtině. – Pozn. překl.

[17] A. Frinta, *Novočeská výslovnost*, Praha 1909, str. 151.

v ugrofinských jazycích.) Tato okolnost vedla k „tuhému zápasu o vládu“, „boji na život a na smrt“ mezi přízvukem a kvantitou, jak svéráznou a poučnou historii české versifikace obrazně charakterizuje Truhlář.[18]

3. Dějiny českého básnického jazyka ve většině svých období připomínají (můžeme-li užít srovnání z oblasti vědy o jazyce praktickém) dějiny jazyků, jež nemají koiné, jazyků postrádajících trvalého kulturního střediska a následkem toho silně vystavených rozrůzňování na dialekty. České básnictví, snad s výjimkou skvělého 14. století, nemělo kanonizovanou básnickou školu, uznávané klasiky verše, onu neodbytnou, nutkavou rytmickou tradici, která charakterizuje například dějiny francouzské nebo částečně i ruské poezie.[19]

4. Česká versifikace byla vystavena rozmanitým a intenzivním vlivům z cizích zemí (středověkým latinským, antickým v interpretaci renesance, německým, nakonec v poslední době částečně vlivu teorie francouzského verslibrismu). Tato teze těsně souvisí s tezí předešlou.

HLAVA PRVNÍ
ZÁKLADNÍ PROBLÉMY PROZÓDIE

2. SOUČASNÝ STAV ČESKÉ TEORIE VERŠE

Osobitou povahou dějin české poezie je podmíněna i osobitá povaha české vědy o poezii. Teorie verše a z ní vycházející dějiny verše teprv sotva překonaly své předvědecké stadium. Ale věda o českém verši neexistuje ještě ani dnes. Badatel o české hudbě a rytmice O. Zich to formuluje takto: „Zákony české metriky, jež může býti pouze přízvučná, nebyly dosud stanoveny; náhradou za to obměňovány byly jen zákony časoměrné metriky antické zcela mechanicky (za „délku“ řeklo se přízvuk“ a obdobně), což je ovšem metoda zcela pochybená. Určiti tyto zákony samostatně, cestou empirickou, je však úkol velmi trudný, ježto není v moderní poezii žádného národa takové rytmické bezvládí, jako je v poezii naší, a to i nynější.“[20] Jinými slovy – nedostatek vyhraněné tradice a kano-

[18] J. Truhlář, *O přízvuku vůbec, zvláště o českém*, Časopis muzea král. českého 46, 1872, str. 405.

[19] V. Dyk píše: „Máme řadu zajímavých a pozoruhodných jednotlivců, ale není souvislé tradice. Kde je duchovní syn Máchův? Kde krev a duch ducha Vrchlického? Kdo pokračoval tam, kde zmizely stopy Zeyerovy? Kde je bratr, který přijal víno silných v číši, Otokarem Březinou podané?... Byl v české literatuře skutečně objeven literární jakýs rodokmen: Čelakovský–Neruda–Machar. Nesnese, tuším, ani velmi povrchní kritiky. Lze-li užít toho výrazu, setkáváme se v literatuře naší s tragickou duchovní bezdětností.“ *Národní bolest*, Lumír 49, 1922, str. 45.

[20] O. Zich, *O typech básnických*, Časopis pro moderní filologii 6, 1917–18, str. 16.

nizovaných klasiků, který jsme připomněli výše, brání podle Zicha vytvoření empirické rytmiky. Zdálo by se, že naopak různorodost analyzovaného materiálu může jen kvantitativně komplikovat práci, ale samu analýzu usnadňuje, podobně jako nářeční rozrůznění usnadňuje lingvistický výzkum, neboť mu poskytuje bohatý srovnávací materiál. Zich zřejmě myslí na to, že se na české půdě nemůže vytvořit taková rytmika, která je v jiných podmínkách vyvrcholením, závěrečnou fází předvědeckého zkoumání verše; jde tu tedy o rytmiku normativní, vycházející z praxe vynikajících básníků. Taková praxe se pokládá za sankci zvoleného způsobu veršování, a pokud se nějaké reálné fakty odchylují od pravidla, stanoveného tímto způsobem, pokládají se za chybné, nezralé, nebo nakonec za produkty úpadku. Zich nestaví empirickou poetiku proti poetice normativní, jak bychom očekávali, také empirická poetika má svou normu, „pravidlo, stanovíme je však nikoli nějakou spekulací, nýbrž empiricky, tj. z povahy dobrých děl básnických".[21]

Ale jak se určí soubor těchto „dobrých děl"? Osobní vkus nebo skupinový kodex dobrého tónu nesporně rozhoduje i zde. Nedosti na tom, tvůrci takové normativní poetiky v podstatě nepředkládají objektivní popis děl, která uznali za vrcholná, ale vkládají do těchto děl kánony a požadavky oné školy, do níž sami náleží, vkládají do nich své vlastní návyky. Veškerý rozdíl mezi poetikou normativní, odvolávající se na velké básníky (podle Zichovy terminologie empirickou), a poetikou normativní, která takové odvolání postrádá, není v pramenu norem, nýbrž ve způsobu jejich sankcionování.

Pokračujme v našem srovnání výzkumu básnického jazyka s metodami popisu jazyka praktického. Nebylo-li obtížné napsat předvědeckou historii nebo dialektologii ruštiny nebo češtiny, jestliže se spisovný, ve školních gramatikách uzákoněný jazyk přijal jako norma a jevy, které se školním kánonem nesouhlasí, byly pokládány za odchylky, kazy a chyby, pak mnohem obtížnější je podobně zacházet s jazykem, jenž nemá vyhraněný kulturní, kanonizovaný dialekt: zde je nutno vycházet z nářečí svého nejbližšího okolí. Tak postupuje mutatis mutandis Král a většina těch, kdo dosud psali o českém verši. Jak klasifikuje Král básníky? Rozděluje české veršovce 19. století na pět tříd. Do první patří básníci, kteří veršovali buď úplně bez chyby, nebo s poměrně nepatrným počtem odchylek. Druhá třída si dovoluje větší počet odchylek. Do třetí třídy zařazuje Král nedbalé veršovce, do čtvrté hodně nedbalé a do páté ty, kdo „zcela špatně veršovali".[22] Do posledních tří tříd náleží podle Krále asi 200 básníků z let 1818–1853, asi třetina ze všech, a co je nejžalostnější,

[21] Tamt., str. 108.
[22] E. Chalupný v monografii *Jungmann*, Praha 1909, str. 55, plným právem důrazně odmítá tuto klasifikaci a nazývá ji zbytečnou a nesmyslnou.

patří mezi ně skoro všichni básníci lepší.[23] Rovněž za léta 1853–1865 (pozdější básníky Král neklasifikuje) připadají do prvých dvou tříd téměř výlučně bezvýznamní veršovci.[24] Král neústupně protestuje proti tomu, aby prozodické zákony byly budovány na základech básnické praxe. „To je jakési odůvodnění běžné praxe básnické," říká odmítavě.[25] Odvolání ke klasikům je pro něho nepřesvědčivé. Co je běžné, může být chybné, i když to třeba sankcionovali nejvýznamnější básníci. Pro české teoretiky verše neexistuje ona „puškinská neomylnost", kterou operovala ruská předvědecká (modernistická[26]) rytmika. I ruští badatelé dělívali básníky na kategorie, ale prvou třídou byla jim ta, k níž náležel Puškin, a prvou byla právě proto, že tam byl on, kdežto Král beze všeho zařazuje nejvýznamnější české básníky do kategorie hříšníků. Vytýká chybnou versifikaci, vycházeje ze své „neomylné teorie", a proti „chybnému" veršování nestaví klasiku, ale svůj překlad *Elektry.* Vydám ho, říká v závěrečných řádcích své historické prozódie, abych ukázal, že co žádám v teorii, lze zcela dobře provésti i v praxi.[27]

Králova prozódie není tedy kanonizací něčeho odedávna existujícího. Její zákony nejen že nejsou založeny na konkrétních faktech českého básnictví, nýbrž jsou vytvořeny navzdory jim.[28] Král hodnotí české básnictví v celé rozloze jeho dějin z hlediska estetických požadavků, jak je sám stanovil. V dějinách českého verše bylo takových programových deklarací více.

3. JAZYK A VERŠ

Tyto metrické programy většinou ospravedlňují své teze odvoláním na požadavky ducha jazyka. Činí tak i Král. Ale co je to, ten duch jazyka? Když ruské školní učebnice vykládají o Lomonosovově reformě veršového systému, poznamenávají, že sylabická versifikace je cizí duchu ruského

[23] J. Král, *O prozódii české 1*, Praha 1924, str. 346–7 (práce poprvé otištěna časopisecky v letech 1893–8).
[24] Tamt., str. 406n.
[25] Tamt., str. 460.
[26] Tj. časově a částečně i personálně souběžná se symbolismem, pozn. překl.
[27] Tamt., str. 538.
[28] Když se Král po dvaceti letech vrátil k otázkám české versifikace (*České jamby*, Naše řeč 1917, přetisk in *O prozódii české 1*, str. 674–687) byl nucen konstatovat, že „se čeští básníci *nechtí* (kurziva Králova) vzdáti svých prozodických a gramatických chyb, myslíce, že ‚křišťálová', naprosto korektní, přesně podle prozódie strouhaná forma činí verše často studené" (str. 687). Král připomíná, že napsal přes 18 000 veršů, které skládal bez přízvukových chyb, ale tyto verše, jak sám doznává, non leguntur (str. 678).

jazyka, neboť volný přízvuk vyžaduje „tonický" (přízvučný) verš. Naopak Verrier píše o praindoevropském verši: „Původně byla versifikace sylabická. Poněvadž přízvuk nebyl ustálen, versifikace se nemohla stát přízvučnou, ale pouze kvantitativní." Takzvaný „duch jazyka" (zejména vzhledem k rytmice), přihlédneme-li blíže, je často pouze souhrnem rytmických návyků určité osoby nebo básnické školy. Proti teorii bezpodmínečného souladu mezi veršem a duchem jazyka klademe my teorii organizovaného násilí básnické formy na jazyku. („Nevládne jazyk básníkem, ale básník jazykem," vyjádřil to R. Brandt.) Forma se vyrovnává s příslušným materiálem, ale nemůže být materiálem zcela dána (nemůže z něho být úplně vyvozena, krýt se s ním). Král v polemice s Durdíkem tvrdí, že přesné verše, třeba napsané in continuo po způsobu prózy, musí i prostý člověk číst jako verše, *třeba by si toho ani vědom nebyl.*[29] Král zapomíná, že v Molièrově Jourdainovi nemuselo nutně vzniknout podezření, že mluví prózou, ale verše že nutně a nevyhnutelně poznával a jako verše prožíval; nemusel ovšem mít tušení o nějaké metrické terminologii, pokud však, maje verše před sebou, nevnímal je jako jev zcela rozdílného jazykového systému, pak verše jako verše (resp. jejich prvky) pro něho naprosto neexistovaly. Na jiném místě jsem už formuloval svou definici poezie jako výpovědi se zaměřením na výraz.[30]

Možná že slavný pražský filozof jazyka A. Marty má pravdu, když říká, že básnický jazyk se musí „natur- (das heisst hier zweck-) gemäss" odlišovat od jazyka prózy.[31] Je-li však fakt svézákonnosti básnického jazyka skutečně uznán, zůstává neprozkoumáno, v čem vlastně tato svézákonnost tkví, a proto pojem básnického jazyka zůstává i nadále nevymezen. Tak pro řadu teoretiků ruské školy Potebňovny obrazovost (metaforičnost) znamená totéž co poetičnost, takže není postižen funkční rozdíl dvou druhů obrazů, praktických a poetických. Právě tak chybně se formuluje i základní rozdíl mezi fonetikou praktického jazyka a fonetikou jazyka básnického. Tak dokonce jeden z představitelů nového proudu v ruské poetice, petrohradský lingvista Jakubinskij, říká, že proti jazyku praktickému neexistuje v jazyce básnickém disimilace likvid, zatímco by bylo správné říci, že disimilace likvid je možná jak v praktickém, tak i v básnickém jazyce, ale v prvém je určena podmínkami, ve druhé je vázána cílem, takže v podstatě jsou to dva různé jevy.

Saran správně klade proti zaměření na zvukovou formu, jež je charakteristické pro poezii, lhostejnost prózy vůči její zvukové formě. Správné je i jeho tvrzení, že rytmus existuje výhradně v poezii,[32] že totiž,

[29] c. d. str. 457; J. Durdík, *Kalilogie čili o výslovnosti*, Praha 1873, str. 71.
[30] R. Jakobson, *Novejšaja russkaja poezija*, Praha 1921, kap. 2 (SW5).
[31] A. Marty, *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie*, Halle 1908, str. 25.

mluvíme-li o rytmu v jazyce poetickém i praktickém, užíváme homonyma. Jestliže básnický rytmus může ke svým účelům používat i periodičnosti výdechových vln, jež je obsažena v příslušném jazyce, je přesto nutné mít na paměti, že mezi touto periodičností a básnickým rytmem je veliký rozdíl. Verrier takto charakterizuje „rytmus" chůze: „Každý si osvojuje určitou amplitudu, aby šetřil energií, aby totiž v tomto ohledu nemusel vynakládat jakékoli volní úsilí ani pozornost. Z téhož důvodu si každý právě tak osvojuje určitou intenzitu a určitou rychlost, jež jsou kontrolovány citem pro dynamiku." [33] Týmiž příčinami je podmíněn i tzv. prozaický rytmus praktického jazyka. Dynamický rytmus praktického jazyka je tedy automatizací výdechů v průběhu řeči. Básnický rytmus je naopak jedním ze způsobů vymanění řeči ze stavu automatismu. Je předpokladem zaměření na čas řeči, předpokladem časového zážitku.[34] Fakt členění řeči na úseky, jež subjektivně jsou si rovné, rytmická setrvačnost, jež v nás vyvolává po určitém signálu očekávání, že se signál bude v určitý okamžik opakovat, samo opakování tohoto signálu zdůrazňující signalizované znění v poměru k okolí, to vše neexistuje v praktické řeči, kde se čas neprožívá.

Rytmický signál (podle Verrierovy terminologie *temps marqué)* se realizuje buď akcentem dynamickým (*accent de force* podle terminologie J. van Ginnekena), nebo akcentem hudebním, nebo „akcentem časovým" (van Ginnekenův *accent temporel*). *Temps marqué* v důsledku jeho periodičnosti vnímáme jako silnou dobu, ale i doba v rytmickém střídání slabá může být vyplněna přízvukem *objektivně* neméně silným. Rozhodujícím činitelem je tu nikoli síla, ale periodičnost. Tak v čínských verších se silné doby realizují důsledně se střídajícími intonacemi určitého typu. U slabik vyplňujících slabé doby je intonace lhostejná, tj. periodičnost neexistuje. Z toho vyplývá, že sama periodičnost akcentů určitého typu v protikladu k neorganizovanosti akcentů, jež vyplňují doby slabé, zdůrazňuje slabiky z intonačního hlediska organizované a dělá je *subjektivně* silnějšími. A co více, jestliže slabika, která realizuje silnou dobu, je i objektivně zdůrazněna ve srovnání se slabikou vyplňující dobu slabou, pak v rytmické řeči slabika na silné době bude subjektivně ještě silnější a slabika na slabé době bude naopak ještě slabší a jejich rozdíl bude tedy nevyhnutelně zveličen.

32 F. Saran, *Deutsche Verslehre*, München 1907, § 2.

33 P. Verrier, *Essai sur les principes de la métrique anglaise 2*, Paris 1910, § 27.

34 Jak tento termín (*Zeiterlebnis*), tak většinu dalších psychologických termínů a pojmů přejímám z knihy V. Benussiho *Psychologie der Zeitauffassung*, Heidelberg 1913. Na význam této knihy pro lingvisty upozornil van Ginneken v bibliografii časopisu Indogermanisches Jahrbuch 4, 1916, str. 43–44.

Čas básnické řeči je tedy typický čas očekávání, *Erwartungszeit*, tj. po uplynutí určité lhůty očekáváme určitý signál. Tento ráz času, řeči zvnějška vnucený, ji subjektivně (a pak také objektivně) transformuje. Zmíněné stupňování rozdílu mezi slabikou, která vyplňuje silnou dobu, a slabikou, která vyplňuje dobu slabou, je příkladem násilí, jemuž jsou vystaveny jazykové elementy v důsledku své přeměny v elementy rytmotvorné.[35] Kromě násilí tohoto typu (typ A) musíme rozlišovat ještě tyto typy:

Typ B. Rytmická setrvačnost a faktický rozvrh rytmotvorných jazykových elementů si navzájem neodpovídají:

1. Silné době veršované řeči odpovídá nepřízvučnost. Např. tzv. „polopřízvuky" ruského jambu: *bogopo'dobnaja ca'revna, pot'reskivajut ogo'nečki.* Zde vystupují momenty zklamaného očekávání, a sama jejich možnost vyvolává subjektivní zesílení toho, co moderní německá psychologie nazývá *Gegenwartszeit.*[36]

2. Slabé době veršované řeči odpovídá přízvučnost.

Typ C. Řada jazykových elementů není v *přímém* vztahu k rytmické setrvačnosti, ač tyto elementy z vnímání básnického rytmu nelze odstranit.

4. DOSAVADNÍ PROZODICKÉ DOKTRÍNY

Dříve než přistoupíme k rozboru jednotlivých typů odporu materiálu vůči formě, musíme provést podstatnou opravu v metodě charakteristiky samotného materiálu (v prozódii). Až dosud se uplatnily tři základní typy prozódie.

1. *Graficko-logická* prozódie operuje – jak to charakterizoval Saran – papírovými výměry a svým typem plně odpovídá předvědecké gramatice (*Altgrammatik*): stejně ignoruje fonetiku a historickou perspektivu, soudobému jazyku vnucuje cizí řeckolatinské kategorie a místo empiric-

[35] Verrier (c. d. 1, § 141) charakterizuje objektivní „násilí" tohoto typu takto: Poezie reguluje rytmus běžně mluvené řeči, přibližujíc jej absolutnímu izochronismu; zjednodušuje kvantitativní poměry mezi slabikami, zpomaluje tempo, aby přidala na síle rytmickým efektům, a prodlužuje slabiky nebo spíš samohlásky, aby dala výrazněji vyniknout jejich timbru; zjednodušuje a upravuje intonaci. – Několik zajímavých poznatků o objektivním rozdílu mezi francouzskou veršovanou řečí a týmiž slovními spojeními, pronesenými „comme de la prose", najdeme v knize M. Grammonta, bohaté na syrový materiál (*Le vers français*, 2. vyd., Paříž 1913, str. 100–102); jde tu o kvantitu, intonaci a sílu. Tato pozorování velmi dobře odhalují neudržitelnost Králových tvrzení, že verš má být pronášen úplně stejně jako próza (srov. např. c. d., str. 391).

[36] Srov. Benussi, c. d.

kých zákonů stanoví dogmatická pravidla. Taková prozódie musela přirozeně odumřít hned po staré školské gramatice; v poslední době byla předmětem ostré kritiky rytmiků nových směrů,[37] zde už se u ní nebudeme zastavovat.[38]

2. *Objektivní kinetická* (nebo pohybová, motorická) prozódie byla rovněž po právu předmětem tvrdé kritiky Saranovy, Verrierovy a jiných, a není třeba probírat zde jednotlivé teze této dožívající doktríny. Omezím se na stručné shrnutí výtek, jež byly proti ní vysloveny: Kinetická prozódie chce nahradit přesný popis bezprostředního akustického pozorování výkladem, tj. pohybovou hypotézou. Neodlišuje přízvuk od jeho činitelů, není si vědoma, že objektivní a subjektivní čas jsou hluboce rozdílné a že básnický rytmus je jev času subjektivního.[39] Objektivní trvání stop, říká Verrier,[40] se může odlišovat od trvání subjektivního, ale v rytmu rozhoduje jen trvání subjektivní.

Král je v mnoha ohledech charakteristickým zástupcem kinetické prozódie a poukaz k „objektivnímu měření hlásek a slabik" je pro něho v prozodických sporech rozhodujícím argumentem.[41] Ostatně se v jeho práci projevují i přežitky prozódie graficko-logické.

3. *Akustická prozódie* – Sievers a jeho škola, Verrier. Skutečným *rythmidzomenon* (nositelem rytmu) je v jejich pojetí zvuk, jak ho vnímá posluchač. Akustické představy se tu konfrontují s údaji o fyziologii zvuků řeči (zvláště s experimentálními zjištěními), ale přitom se nebere v úvahu, že produkty práce mluvidel nejsou ještě rytmotvornými elementy, ale pouze faktory rytmotvorných elementů. Následující Saranův výrok je charakteristický pro celý směr: „Nezabývá-li se teoretik verše stylistickými otázkami, musí ve vztahu k verši zaujmout pozici cizince, který pozorně naslouchá veršům, aniž rozumí jejich jazyku." [42] A stejně Verrier: „Pro metriku je verš výlučně řadou zvuků. Zabývá se pouze zvukem, nikoli smyslem." Verrier doporučuje analyzovat verše absolutně neznámého jazyka.[43] Toto hledisko vedlo ke dvěma zhoubným důsled-

[37] J. Minor, *Neuhochdeutsche Metrik*, Berlin 1902; Sieversova škola, srov. např. F. Saran, c. d. § 25, Schriftbild und Metrum; Verrier, c. d.

[38] Typický příklad prozódie tohoto typu jsem rozebral ve stati *Brjusovskaja stichologija i nauka o stiche*, Naučnyje izvestija sb. 2, Moskva 1922, str. 222–240.

[39] Srov. Benussi, c. d., kap. 1 Die einfachsten Beziehungen zwischen subjektiver und objektiver Zeit. – V ruské verzi je na konci odstavce tato teze rozvedena: rytmus básnické řeči, probíhaje v subjektivním času, je „*Gestaltqualität*"; mluvit o rytmu praktické řeči na stejné rovině je ekvivokace, neboť ten probíhá v času objektivním. (Pozn. překl.)

[40] c. d. 3, § 11.

[41] Srov. např. c. d. str. 182, 188, 191, 240, 334.

[42] c. d., § 1.

[43] Verrier, c. d. 1, str. IX.

kům: 1. v jazyce se nerozlišovaly významotvorné a nevýznamotvorné elementy; 2. z rytmiky byl vyloučen pojem slova.

Zastánci akustického směru nepřihlížejí k tomu, že abstrahovaný akustický vjem není méně fikcí než papírová schémata grafické metriky. Jako reakce proti logické lingvistice, která opovrhla fyzickou skutečností, a proti jejímu teleologismu dospěl nový směr – který vystoupil v době vrcholného zaujetí pro vnější empirii, kdy psychologie usilovala vyvodit beze zbytku jevy světa představ z vnějších vjemů (*Empfindungsmomente*) – k opačnému extrému a zapomněl na jazykovou funkci. Žádný rodilý uživatel jazyka nemůže vnímat zvukovou formu příslušné poezie a zvláště její rytmus stejným způsobem jako cizinec, kterého tu zavádí Saran. Dokonce i sám tento cizinec je fikcí, ani jemu není dostupné čistě akustické vnímání, neboť bude k cizí řeči přistupovat pod zorným úhlem svého vlastního fonologického systému, s vlastními fonologickými návyky, bude tuto řeč takříkajíc transfonologizovat.[44] Jestliže dokonce i při vyslovování nesmyslných slabik vkládáme do nich, jak to zaznamenává van Ginneken, své jazykové návyky, je přirozené, že s těmito svými návyky přistupujeme i k cizí řeči, že jevy této řeči hodnotíme ve vztahu k těmto návykům, přičemž máme sklon pokládat toto své hodnocení za objektivní. Tak Francouz, přivyklý vzestupnému rytmickému spádu řeči, vnímá – stejně jako Verrier[45] – vzestupný rytmus jako rychlejší ve srovnání s pomalejším rytmem sestupným, zatímco experimentátor německý shledává v rytmickém spádu objektivně sestupném subjektivní zkrácení, v objektivně vzestupném spádu subjektivní zpomalení.[46] Pro českého badatele je jamb melancholický,[47] zatímco Verrier staví proti živosti a veselí vzestupného rytmu něžnost a smutek rytmu sestupného.

Abychom se přesvědčili, jak iluzorní je subjektivně-akustická metoda, stačí připomenout, že Srb snadno postřehne hudební rozdíly v ruském slovním přízvuku, Rus však je nejen ve své řeči neslyší, ale jen s obtížemi se je naučí rozeznávat i v srbštině. Celá záležitost je v tom, že v srbštině jsou hudební rozdíly elementem fonologickým – jsou významotvorné (*élement significatif*) podle definice Passyho, vnitřně podmíněné podle Jespersena, etymologické podle Brocha –, v ruštině pak jde o mimograma-

[44] Fonologickým systémem rozumím totéž, co moderní francouzští lingvisté, tj. *un collection d'idées de sons* (srov. např. A. Sechehaye, *Programmes et méthodes de la linguistique théorique*, Paris 1908, str. 151). Fonologický systém zahrnuje všecky zvukové představy, které jsou v daném jazykovém systému schopny asociovat se s rozlišováním významů. Fonologie je nauka o produktech mluvidel z hlediska jejich úloh.

[45] Verrier, c. d. 1, § 188, 199.

[46] Benussi, c. d. str. 129.

[47] A. Vyskočil, *O krystalizaci Máchovy metafory*, Časopis muzea král. českého 90, 1916, str. 55.

tický fakt, neboli, jak říká Passy, jev nevýznamotvorný (*sans aucun valeur distinctive*), jev vnějšně podmíněný (Jespersen), fonetický (Broch).[48]

Proti prozódii (resp. rytmice) kinetické a akustické musíme postavit prozódii resp. rytmiku fonologickou.

5. PŘÍZVUK A KVANTITA Z FONOLOGICKÉHO HLEDISKA

Věnujme se nyní z fonologického hlediska základním prozodickým elementům – dynamickému přízvuku, intonaci slova (hudebnímu akcentu) a kvantitě (časovému akcentu).[49] Srbský i ruský přízvuk jsou z hlediska fyziologie řeči hudebně-exspiratorní. V srbštině jsou hudební rozdíly v přízvuku významotvorným prvkem. Rozdíly mezi přízvučnými a nepřízvučnými slabikami se proto v rámci srbského fonologického systému přirozeně omezují na rozdíl v tónové výšce. V ruštině, kde jsou hudební rozdíly vnějšně podmíněny, není fonologickým elementem hudebnost, ale exspiratornost přízvuku, lépe řečeno tlak, totiž akustický korelát silné exspirace. Ruský přízvuk ve srovnání s nepřízvučnými hláskami objektivně vyniká silou exspirace, výškou a délkou. Působením kadence (melodického signálu pauzy) se nepřízvučné slabiky mohou dostat do vyšší polohy než slabika přízvučná (např. ruské *vidiš'?*). Pokud jde o délku, jsou v ruské spisovné výslovnosti nepřízvučné samohlásky normálně kratší než přízvučné, ale v emocionální, emfatické řeči mohou být kvantitativní poměry porušeny a zvláště délka samohlásky těsně před přízvukem může překonat délku samohlásky přízvučné. V nenucených, citově zabarvených dialozích literatury „ze života" najdeme k tomu mnoho dokladů, jako např. *paažalsta*. Naopak posun dynamického přízvuku v ruské emocionální řeči je krajně omezen. Obvykle zůstává při rozložení slova na dva mluvní takty. Sem patří zvolací *'Ma'nja!*, nebo u Puškina v X. strofě *Domku v Kolomně: slu'šaj!* (*='slu'šaj*). Syntakticky závislá slova ve velmi těsných slovních spojeních mají v ruštině pravidelně místo dynamického přízvuku pouze zvýšení tónu, jako např. slabika *be* ve spojení *belyj dom*.[50] Z toho vyplývá, že ruské slovo může ztratit dynamický

[48] P. Passy, *Exposé des principes de l'Association phonétique internationale*, Paris 1908, str. 15; O. Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, Leipzig 1913, kap. 12, 3; O. Broch, *Očerk fiziologii slavjanskoj reči*, § 220 in *Enciklopedija slavjanskoj filologii*, vyp. 5.2., S. Peterburg 1910.

[49] Slovním přízvukem (resp. kvantitou) míním přízvuk (resp. kvantitu), které vyzdvihují některou slabiku (neb některé slabiky) slova oproti jiným slabikám téhož slova.

[50] Zjištění F. Korše v jeho netištěných poznámkách ke Košutićově *Chrestomatii*, o nichž přednášel D. N. Ušakov na zasedání Moskevského lingvistického kroužku 13. 4. 1921.

přízvuk, nebo nepřízvučná slabika může získat stejně silný přízvuk jako přízvučná, je však nemožné, aby přízvučná slabika odevzdala svůj dynamický přízvuk slabice nepřízvučné, tj. představa slovního přízvuku je *neodlučně* spjata s nejsilnějším tlakem. Fakt, že tato představa je spjata právě s tlakem, je pravděpodobně do značné míry podmíněna vlivem dynamického přízvuku slovního spojení, který je součástí fonologického systému. Z toho všeho vyplývá, že ti, kdo mluví o srbském hudebním a ruském dynamickém přízvuku, vycházejí (většinou ovšem nevědomě) z fonologického hlediska. Ruský slovní přízvuk je vzácným příkladem dynamického přízvuku, který je součástí fonologického systému (patří sem i bulharský, novořecký a osetinský přízvuk).

Na základě poznatků srovnávací akcentologie můžeme stanovit tento zákon:

Dynamický slovní přízvuk je možný jako fonologický element jen potud, pokud ho doprovázejí mimogramatické kvantitativní poměry.

To je zcela pochopitelné, neboť rozdíly v síle slyšíme několikrát slaběji než rozdíly v kvantitě.[51]

Z uvedeného zákona vyplývá další zákon:

Dojde-li následkem fonetických změn ve fonologickém systému některého jazyka k soužití dvou nezávislých prvků, dynamického slovního přízvuku a kvantity, pak jeden z těchto prvků je z fonologického systému vyřazen.[52]

Pokud v praslovanském hudebně-exspiratorním (z hlediska fyziologie zvuků řeči) přízvuku byly tónové rozdíly vnitřně podmíněny, potud vedle nich existoval i nezávislý časový akcent. V jednotlivých slovanských jazycích se však vnitřně podmíněné tónové rozdíly vytrácejí, a v závislosti na tom vystupují dva způsoby likvidace soužití dynamického a časového akcentu ve fonologickém systému.[53] První způsob likvidace záleží v odu-

[51] Srov. Saran, c. d. str. 293.

[52] Zákon o neslučitelnosti nezávislého dynamického přízvuku a nezávislé kvantity ve fonologickém systému, který jsme stanovili, doplnil kn. N. S. Trubeckoj zákonem o nepostradatelnosti fonologické kvantity vedle fonologického přízvuku hudebního. Oba tyto zákony ověřil i na neindoevropském materiálu, hlavně na východoasijském, a s pomocí vídeňského afrikanisty doc. Czermaka také na africkém, přičemž neshledal ani jediné výjimky (viz *Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit*, Zeitschrift für slavische Philologie 1, 1925, str. 287–319).

[53] Tzv. ztráta hudebního přízvuku ve skutečnosti neznamená ztrátu výšky jako jednoho z faktorů přízvuku, ale pouze ztrátu hudebních rozdílů významotvorných. Pokud praslovanský fonologický systém rozeznával 1. slabiky s intonací jednoho typu, 2. slabiky s intonací jiného typu, 3. slabiky nižšího tónu, potud v hudebně-exspiratorním (z hlediska zvuků řeči) přízvuku byla fonologickým elementem (resp. fonologickým příznakem pro rozlišení přízvučných a nepřízvučných) právě hudebnost. Dynamický akcent byl podmíněn vnějšně, neboť

mírání časového akcentu jako nezávislého fonologického elementu. Nepřízvučná délka se zkracuje. Pokud jde o postavení pod přízvukem, buď se vnitřně podmíněné kvantitativní poměry zachovávají, a v tom případě fonologický systém jazyka už nerozlišuje dlouhé a krátké samohlásky jako samostatné fonologické elementy, a rozeznává: 1. přízvučné dlouhé, 2. přízvučné krátké, 3. nepřízvučné (slovinština).[54] Druhá možnost v rámci téhož způsobu záleží v tom, že přízvučné samohlásky si přivlastňují pouze vnější podmíněné (mimogramatické) kvantitativní rozdíly (ruština);[55] v třetím případě se konečně kvantitativní rozdíly v jazyce zcela redukují na rozdíl v kvantitě přízvučných a nepřízvučných (východní bulharština).[56] Druhý způsob likvidace soužití obou typů akcentu ve fo-

se co do polohy shodoval s hudebním fonologickým akcentem, podobně jako je ve východobulharském a ruském jazyce vnějšně podmíněn akcent časový, který se polohou shoduje s fonologickým akcentem dynamickým. Protože však jak praslovanský dynamický akcent, tak ruský a bulharský časový akcent jsou mimogramatické elementy, nejsou obě právě uvedené shody polohy závazné, takže tyto mimogramatické prvky mohou být posunuty (za účelem expresivnosti apod.). O praslovanštině to sice můžeme tvrdit pouze hypoteticky, ale skandování starořeckého verše je vhodnou ilustrací emancipace mimogramatického dynamického přízvuku od fonologického hudebního přízvuku.

V srbštině slabika, která následuje bezprostředně za tzv. vzestupným přízvukem, může převýšit přízvučnou slabiku silou, ne však výškou (srov. Broch, c. d. § 245, 251). Zdá se, že touto možností je podmíněn zákon srbského veršového systému, který konstatoval Korš (c. d., str. 341): „Rytmický přízvuk může padat nejen na slabiky, jež jsou v řeči přízvučné, ale i na slabiky, které jsou v bezprostředním sousedství vzestupného přízvuku, jenž v takových případech ztrácí svůj rytmický význam."

Při ztrátě významotvorných hudebních rozdílů mezi prvými dvěma ze tří nahoře uvedených tříd se dynamický přízvuk uchází o úlohu fonologického elementu, a to rovnoprávně s akcentem hudebním, přičemž údaje srovnávací akcentologie dokládají, že v takových případech přejímá tuto úlohu právě dynamický akcent; hudební akcent ztrácí fonologickou úlohu snad proto, aby rozšířil rejstřík prostředků syntaktické intonace.

54 Ve slovinštině jsou sice ještě zbytky významotvorných hudebních rozdílů, ale hudební slovní akcent jako fonologický prvek nepochybně odumírá. Srov. Broch, c. d. § 252, 256.

55 Srov. R. Košutić, *Gramatika ruskog jezika* 1, Petrograd 1919, odd. Akcenat.

56 Ve všech probraných případech jsou nepřízvučné samohlásky bezpodmínečně kratší než přízvučné. Podle výpočtu L. V. Ščerby (*Russkije glasnyje v kačestvennom i količestvennom otnošenii*, Sankt Peterburg 1912) jsou ruské přízvučné samohlásky jedenapůlkrát delší než nepřízvučné. – „V rychlém tempu řeči, jaké celkem převládá ve východním nářečí (bulharštiny), existuje zřetelný kvantitativní rozdíl mezi přízvučnými a nepřízvučnými samohláskami, tento rozdíl je však podmíněn rychlejším vyslovováním slabik nepřízvučných." V. N. Ščepkin, *Učebnik bolgarskogo jazyka*, Moskva 1909. – Kvantitativní redukce slovinských nepřízvučných samohlásek je silnější než redukce krátkých samohlásek přízvučných.

nologickém systému záleží naopak v odumírání dynamického akcentu. Časový akcent nabývá převahy.

Několik předběžných vysvětlivek. Dynamický přízvuk může sloužit: 1. k diferencování slovních významů – v tom případě je fonologickým prvkem akcent, spjatý s určitou slabikou (tzv. slovní přízvuk), srov. např. rus. 'plaču (pláču) – pla'ču (platím); nom. pl. 'pily – gen. sg. pi'ly; 2. k diferencování významů slovních spojení, srov. "Dones 'Janovi 'tuto 'knihu (nezapomeň to udělat) – 'Dones "Janovi 'tuto 'knihu (Janovi, ne jinému) – 'Dones 'Janovi "tuto 'knihu (tuto, ne jinou) – 'Dones 'Janovi 'tuto "knihu (knihu, ne jinou věc).[57]

V tomto případě je prvkem fonologickým akcent slovního spojení (větný, syntaktický), který zdůrazňuje jedna slova proti druhým, slaběji přízvukovaným nebo zcela nepřízvučným. V posledním případě je akcent slovního celku fonologickým prvkem, totiž může sloužit k vzájemnému rozlišování jednoduchých slovních celků a celků, složených z přízvučného slova a jednoho nebo několika slov nepřízvučných. Srov. např. 'iracionální – i 'racionální. Speciálním případem tohoto druhu je akcent, který slouží k diferencování významů složenin. V tomto případě je přízvuk, spjatý s určitou složkou složeniny, fonologickým elementem, srov. např. německé 'umschreiben (přepisovat) – um'schreiben (opisovat, parafrázovat); 'blutarm (chudokrevný) – blut'arm (velice chudý).[58]

V češtině, staropolštině, lužičtině se dynamický slovní přízvuk ustálil, a přestal proto sloužit k diferencování významů – v protikladu k fonologickému akcentu časovému.[59] V češtině tedy není dynamický slovní akcent elementem fonologickým. České jazykové povědomí nesrovnává slabiku vyznačenou dynamickým akcentem s nepřízvučnými slabikami téhož slova, ale hlavní dynamický akcent jednoho slova s hlavním dynamickým

[57] Příklady z Gebauerovy–Ertlovy *Mluvnice české pro školy střední a ústavy učitelské*, 6. vyd., Praha 1919, § 553.

[58] Patří-li slovní přízvuk do fonologického systému jazyka, máme před sebou, podle konvenčně přijaté terminologie F. Boppa, „volné" nebo „gramatické" akcentování; je-li fonologickým prvkem pouze přízvuk slovního spojení, mluví Bopp o „rytmickém" akcentování; rozlišuje-li přízvuk nadto významy složenin, nazývá takové akcentování „logickým" (*Vergleichendes Accentuationssystem nebst einer gedrängten Darstellung der grammatischen Übereinstimmungen des Sanskrit und Griechischen*, Berlin 1854, str. V). Polský lingvista T. Lehr-Spławiński užívá obdobně termínů volný, stálý, pohyblivý přízvuk. Existují jazyky, v nichž je ustálen nejen slovní přízvuk, ale i přízvuk slovního spojení. Tak je tomu např. ve francouzštině (srov. např. K. Vossler, *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung*, Heidelberg 1921, str. 109). Proto má z fonologického hlediska pravdu Francouz, když říká: *nous n'accentuons pas*.

[59] Otázky vývoje od praslovanského systému přízvukování k dnešnímu českému ustálenému přízvuku se podrobněji dotýkám v recenzi knihy F. Trávníčka *Příspěvky k nauce o českém přízvuku*, Slavia 4, 1926, str. 805–816 (SW 1, str. 614–625).

akcentem jiného slova; jinak řečeno, dynamický slovní akcent v češtině je vnějšně podmíněn, v protikladu například k ruskému vnitřně podmíněnému dynamickému slovnímu akcentu, a podobně, jako je rozmanitost ruského hudebního slovního akcentu (*grŏm – gróma*) vnějšně podmíněna oproti vnitřně podmíněné rozmanitosti srbského hudebního slovního přízvuku (nom. pl. *sȅla* – gen. sg. *sèla*); rovněž tak délka, v ruštině nebo bulharštině jeden z vedlejších činitelů slovního přízvuku, je v těchto jazycích zásadně rozdílná od délky české, která je fonologickým elementem (*drahá – dráha*).

6. MEZISLOVNÍ PŘEDĚL A JEHO FUNKCE VE VERŠI

Český dynamický přízvuk je jevem počátku slova. O vnější podmíněnosti dynamického přízvuku mohou být pochybnosti, pokud nezodpovíme otázku, zda mohou být hranice mezi slovy činitelem podmiňujícím fonetické jevy, totiž existuje-li slovo v jazykovém povědomí bez ohledu na nezbytné akustické hranice. Velmi plodný je pojem potenciálnosti jazykových jevů, který zastává V. Mathesius ve své zajímavé práci *O potenciálnosti jevů jazykových*. Základní statické kritérium samostatnosti slova ve větě záleží podle Mathesiova názoru v tom, že se slova mohou více méně přemísťovat, kdežto slabiky se v rámci slova přemísťovat nemohou.[60] Připojil bych k tomu nemožnost vložit dovnitř slova jiná slova nebo slovní spojení. Zich zdůrazňuje jako hranici slovního celku potenciální přestávku.[61] Takové hledisko nacházíme už u Wundta. Ale Verrier právem tvrdí, že přestávka (*silence*) sama o sobě není s to vyznačit konec syntaktického celku. Úloha příznaku formy slovního spojení nepřísluší přestávce, ale pauze, kterou Verrier pojímá jako vyzdvižení konce syntaktického celku dynamickým (*pause accentuelle*), hudebním (*cadence, pause mélodique*) a časovým (*pause temporelle*) akcentem slovního spojení.[62] Pro češtinu je zvlášť typická pauza, která záleží v závazném prodloužení koncové slabiky každého syntaktického celku. Proto pozměňuji Zichovu formulaci takto: jedním z kritérií samostatnosti slova v češtině je způsobilost jeho koncové slabiky uskutečnit pauzu, zvláště kvantitativní. Možnost ukončovat (resp. začínat) syntaktický celek je jednou z osobitých vlastností slova jako potenciálního jazykového jevu.

[60] V. Mathesius, *O potenciálnosti jevů jazykových*, in Věstník Král. čes. společ. nauk, Praha 1911, str. 10.
[61] O. Zich, *O rytmu české prózy*, Živé slovo 1, 1920, str. 65–78. – Slovesnaja jedinica (Broch), slovní celek (Zich) = slovo + enklitika a proklitika.
[62] c. d. 1, § 145, 81, 111.

V ruštině nemusí vždy být hranice slova objektivně vyznačeny, nicméně hrají v ruském verši nepochybnou úlohu. Postavme vedle sebe několik rytmicky shodných veršů, např. tzv. čtyřstopých katalektických trochejů, přičemž v každém z nich je druhá a čtvrtá silná doba realizována faktickým přízvukem. Odlišná je v každém z těchto veršů pouze poloha mezislovního předělu.

A ne'to / pokolo'ču
Prita'ščili / mertve'ca
Nevi'dimkoju / lu'na
Uto'raplivajet / 'šag

Že se tyto verše rytmicky liší, pociťujeme bezprostředně, přestože mezi ruskými slovy neexistuje nezbytná akustická hranice. Nebo jiný příklad. Porovnejme dva ad hoc vymyšlené jambické verše:

a) *Gosť izbežal užasnoj kary.*
b) *Gosti sbežali od Makara.*

Prvé čtyři slabiky obou veršů zní úplně stejně: *'gostizbi'ža...* Přitom verš *a* je běžný, zatímco s veršem typu *b* se u básníků 18.–19. století vůbec nesetkáváme: přízvučná slabika může stát na slabé době (prvá slabika verše *a*) a naproti tomu nepřízvučná slabika na silné době verše (druhá slabika verše *a*), ale pod podmínkou, že tyto slabiky nejsou součástí téhož slova (příkladem toho je verš *b*). Jinak řečeno, slovo nesmí být rytmicky přeakcentováno (srov. str. 174–175). Právě tak melodika starořeckého verše nepřipouštěla, aby tón slabiky nesoucí slovní hudební přízvuk byl převýšen tóny jiných slabik téhož slova.[63] Takže i když se objektivně neprojevuje, slovo přesto existuje v jazykovém povědomí jako jednota fonologických elementů.

Při vnímání následných akustických podnětů hraje hlavní úlohu frázování, tj. členění vnímané zvukové řady na skupiny pevněji spojených elementů (*gruppengemässe Auffassung*). Pokud frázování není dáno objektivně, sami je do objektu vnímání vnášíme, pokud není dán ani přízvuk, přimýšlíme si i ten; to jest jak frázování, tak přízvuk nemusí být ve vjemu přítomné (*empfingungsfremdes Element*). Toto subjektivní členění je rozhodujícím momentem při vnímání rytmického času. Rytmický

[63] O. Crusius, *Die delphischen Hymnen. Untersuchungen über Texte und Melodien*, Philologus 53, 1894 (Ergänzungsheft), str. 113; T. Reinach, *Bulletin de correspondance Hellénique*, 1895, str. 383n.; týž, recenze knihy: D. B. Moaro, *The Modes of Ancient Greek Music*, Revue critique d'histoire et de littérature 38/2. půlrok, 1894, str. 348–350.

dojem podle Benussiho vzniká pouze na základě frázování. „Přízvuk bez frázování, pokud vím ze zkušenosti, se nevyskytuje," poznamenává Benussi.[64]

Ale přízvuk je možný i bez stálého frázování; příkladem je řeč. Frázování v ní akusticky není dáno. A přece vnímanou řeč nečleníme libovolně, protože v našem jazykovém povědomí je už a priori dána určitá závaznost členění, jmenovitě členění na slovní celky. Přes své čistě akustické zásady to musí uznat i Verrier. Když se zabývá členěním řeči na „rytmické skupiny", poukazuje na to, že není možné pominout smysl slov a slovních skupin, neboť slabiky spjaté z logického hlediska zdají se nám právě tak spjaté i ve výslovnosti.[65]

Že je tomu právě tak, a že zvláště v básnickém jazyce, tj. jediném jazyku, jehož rytmus prožíváme (jedině rytmickém jazyce), je frázování spjato s členěním řeči na slovní celky, vidíme třeba na příkladu ruského verše. Závazná cézura po druhé stopě pětistopého jambu je stálý mezislovní předěl po čtvrté slabice verše:

Šestoj už god / ja carstvuju spokojno,
No ščasťja net / mojej duše, ne tak li
My smolodu / vljubljajemsja i alčem...
(Puškin, Boris Godunov)

Tento mezislovní předěl v důsledku své závazné opakovanosti bývá chápán jako řez ve verši, a proto lehce interpretován jako pauza, se kterou ho někteří teoretici mylně zaměňují.[66]

Mathesius právem hovoří o tom, že v různých jazycích je stupeň potenciální samostatnosti slova různý. Samostatnost anglického slova je podle něho ve srovnání s češtinou a němčinou oslabena.[67] Meillet konstatuje, že díky morfologické struktuře praindoevropského jazyka je možné počet slov v každé větě dosti přesně stanovit. Je těžko říci, píše, kolik je slov ve francouzském *il est venu à Rome*, ale v latinském *venit Romam*, což přesně reprodukuje indoevropský typ, gramatická forma pochybnosti o počtu slov nepřipouští.[68] Přijmeme-li Saussurovo dělení jazyků na gra-

[64] Benussi, c. d. str. 111.
[65] Verrier, c. d. 1, § 186. (Verrier skutečně užívá slovesa „*nous semblent*". Pozn. překl.)
[66] V ruské poezii existuje ovšem také a především pětistopý jamb necézurovaný. – V ruské verzi následuje teze, že cézura poněkud osamostatňuje navzájem slova v těsných slovních spojeních, analogicky jako inverze. (Pozn. překl.)
[67] Mathesius, c. d. str. 12.
[68] A. Meillet, *Introduction à l'étude des langues indoeuropéennes*, 3. vyd., Paris 1912, str. 116–117.

matické a lexikologické,[69] můžeme úhrnem říci, že čím je jazyk gramatičtější, tím je v něm slovo samostatnější, čím je lexikologičtější, tím je v něm samostatnost slova menší. A zvláště – čím je jazyk gramatičtější, tím volnější je v něm pořádek slov a tedy tím výrazněji působí základní statické kritérium samostatnosti slova ve větě, které záleží v jeho přemístitelnosti. Vskutku, v metrice „gramatických" jazyků hraje cézura výjimečnou úlohu. „Ve verších o rozsahu přes 8 slabik," říká Meillet, „jazyky Véd, Avesty a starořečtina, rovněž i latinský saturnský verš mají obvykle vnitřní řez (*coupe*), jejž tvoří jednoduše závazný konec slova na jistém místě verše;[70] tak řez starověkých veršů se podstatně odlišuje od cézury francouzského klasického alexandrinu, která je realizována jistou významovou přestávkou." Ale ani v lexikologických jazycích neztrácí slovo svou „fonetickou individualitu", experimentátoři zjistili ve francouzštině i angličtině možnost objektivní realizace mezislovních předělů.[71] Francouzský romantický alexandrin má po šesté slabice právě takovou cézuru jako starověké versifikace uvedené v práci Meilletově. Když Boileau ztotožnil cézuru alexandrinu se syntaktickou pauzou, vedlo to posléze k úplnému zmatení obou pojmů, takže se pro mnohé stala cézura synonymem syntaktické pauzy připoutané k určitému místu verše. Odtud i řeči o domnělém odstranění cézury v alexandrinu francouzských romantiků. Je zajímavé, že i Puškin říká o francouzském alexandrínu

Gjugo s tovarišči, druz'ja natury
Jego guljať pustili bez cezury.

Zároveň však Puškin pokládá svůj pětistopý jamb se závazným mezislovním předělem po čtvrté slabice, který naprosto není spjat se závaznou syntaktickou pauzou, za cézurový verš. Dostatečná subjektivní výraznost závazného mezislovního předělu – i bez syntaktické pauzy – v tak typicky gramatickém jazyce, jako je ruština, vedla k tomu, že dokonce i Kan-

[69] „...by bylo možné říci, že jazyky, v nichž nemotivovanost dosahuje svého maxima, jsou spíše *lexikologické*, zatímco jazyky, v nichž se snižuje na minimum, jsou spíše *gramatické*... ultralexikologickým typem je čínština, zatímco indoevropština a sanskrt jsou případy ultragramatické." F. de Saussure, *Cours de la linguistique générale*, 2. vyd. 1922, str. 183 (*Kurs obecné lingvistiky*, Praha 1990, str. 162–3).
[70] Srov. také srbský epický verš, viz např. W. Wollner, *Untersuchungen über den Versbau des südslavischen Volksliedes*, Archiv für slavische Philologie 9, 1886, str. 177–281.
[71] P. Rousselot (*Principes de phonétique expérimentale*, Paris 1901–1908, str. 972–4) zjistil rozdíly ve výslovnosti hláskových řad *compte Roland – controlant*, *donne à pierre – donna Pierre*; E. A. Meyer (*Englische Lautdauer*, Uppsala–Leipzig 1903, str. 33) učinil totéž s dvojicí *a name – an aim* (Mathesius, c. d. str. 10).

temir, věrný Boileaův napodobitel, nepřijímá jeho pravidlo o césuře jako pauze a spokojuje se závazným mezislovním předělem.

Král klasické francouzské učení o césuře zcela převzal: „Cézura není všude, kde končí slovo, nýbrž jen tam, kde je oddech, přestávka.“ [72] A zatím otázka mezislovního předělu je pro český verš – z důvodů, o nichž bude řeč později – mimořádně důležitá a čeští teoretici verše se k ní proto v minulém i nynějším století vícekrát vraceli. Běžná chyba, které se tito teoretici často dopouštěli objektivizací mezislovního předělu jako velmi krátké přestávky, Královi, když s nimi polemizuje, usnadňuje pozici.[73] Král samozřejmě odmítá jakoukoli úlohu mezislovního předělu ve verši, a to nejen v českém, ale i v řeckém, přičemž přísně nařizuje rozlišovat mezi *skutečnými* (tj. spjatými se syntaktickou pauzou) a *zdánlivými* (mezislovní předěly bez pauzy) dierezemi. Odvolává se přitom na nepřítomnost *objektivní* přestávky a na cizince, neznajícího jazyk, jenž je v takových případech zřejmě nepostradatelný.[74]

Je příznačné, že i leckteří polští teoretici verše neustále směšují cézuru s pauzou,[75] ačkoli v polské poezii je cézura základním rytmotvorným činitelem a ačkoli básníci se na cézuru dívají jen jako na hranici slov, nikoli syntaktických celků. S. Turowski na základě ztotožnění cézury s pauzou dochází k podivnému výsledku: V Mickiewiczově *Panu Tadeuszu* je podle jeho počítání 60 % veršů s cézurou po sedmé slabice. Łoś správně namítá: „Turowského závěry jsou založeny na nedorozumění: pro něho je cézura momentem deklamační nebo syntaktické přestávky... Stačí poukázat na to, že ve všech verších *Pana Tadeusze* bez výjimky padá na sedmou slabiku verše konec slova, což nemůže být bez významu. Verš, který tomuto požadavku nevyhovuje, ztrácí rytmický charakter.“ [76] Łoś uvádí verš z *Pana Tadeusze*, který podle Turowského mínění nemá cézuru po sedmé slabice:

Ach, któżby potem pisnąć śmiał o Targowicy?

Při změně pořádku týchž slov

[72] Král, c. d. str. 481.
[73] Srov. např. c. d. str. 455, 500, 515, a ve stati *České jamby*, tamt. str. 676–677.
[74] „Kdo poslouchá řeč, jíž nezná, neslyší slova, nýbrž jen hlásky a slabiky“, c. d. str. 455. Je zajímavé, že Král se sám vysmívá analogickému odvolávání se *Počátků českého básnictví* k „cizozemcům nemajícím známosti jazyka našeho“ při otázce libozvučnosti českého „přízvučného“ a časoměrného verše (c. d. str. 185).
[75] Srov. např. M. Rowiński, *Uwagi o wersyfikacji polskiej*, Warszawa 1892, str. 75.
[76] J. Łoś, *Wiersze polskie w ich dziejowym rozwoju*, Kraków s.a., str. 189. Srov. S. Turowski, *Wiersz w Panu Tadeuszu*, Pamiętnik literacki 10, 1911, str. 198–209; 11, 1912, passim.

Ach, któżby potem o Targowicy śmiał pisnąć?

se rytmus podle Łośe naprosto ztratí, protože na sedmou slabiku nepřipadá konec slova. Další doklad závažnosti autonomnosti cézury nabízí Łośovi[77] Włodimierz Perzyński. V jeho čtyřverší stálá cézura po páté slabice ostře odporuje syntaktickému členění verše:

Jak ciemno... która / to godzina? Boże,
Jak mnie dziś głowa / boli... Znów przeklęty
Deszcz pada... Jestem / jakby z krzyża zdjęty,
W żyłach mam ołów / i żółcz... całe morze...

Wóycicki zdůrazňuje, že básníci bohatě využívají rozporu mezi členěním cézurami a členěním syntaktickým. Tak např. cézura odtrhuje v syntagmatu přívlastek od substantiva:

Przędzie miękki / len drużyna
(W. Pol)

Shoda cézury se silnou pauzou podle Wóycického názoru příliš trhá jednotu verše.[78]

7. NAŘÍZENÉ A FAKTICKÉ FRÁZOVÁNÍ

Opakuje-li se ve verši frázování jednoho typu, podmíněné výběrem a uspořádáním slov ve verši, pak vystupuje zvláštní tendence nastolit podobné frázování i v další zvukové řadě. Srov. známou humornou interpretaci verše

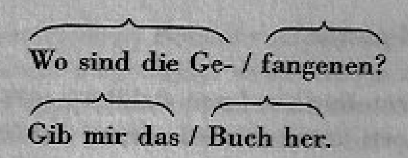
Šumi, šumi volnami, Rona!

který se tak mění v

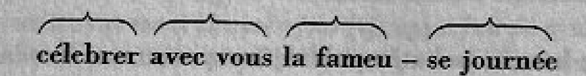
Šumi, šumi volna Mirona!

V jazycích s převážně stejnorodým rytmickým spádem takové členění dané setrvačností skutečně nabývá jisté závaznosti. Srov. u Sarana[79]

[77] c. d. str. 402, 465.
[78] K. Wóycicki, *Polski ośmiozgłoskowiec trocheiczny*, Warszawa 1916, str. 24–25.
[79] c. d. str. 80.

V jazycích s neproměnně stejnorodým spádem nacházíme ovšem i neměnné frázování. Tak ve francouzštině s jejím vzestupným rytmickým spádem se tomuto spádu podřizuje ve verši i znění slov s ženským zakončením, tj. slabika s němým *e* po přízvuku se subjektivně vztahuje k následujícímu rytmickému celku. Srov. např. u Sarana:[80]

V ruském tzv. sylabotónickém verši periodičnost dynamického přízvuku vyvolává očekávání, že se bude přízvuk po určitém nepřízvučném intervalu opakovat. Tato rytmická setrvačnost, tato *nařízená* (*zadannyj*) řada existuje pro vnímatele sylabotónických veršů zároveň s *faktickou* řadou přízvuků, a neshoda obou řad vyvolává ony momenty zklamaného očekávání, o kterých jsme mluvili výše. A přesně tak u veršů v jazycích, kde převládá stejnorodý rytmický spád, jsou momenty zklamaného očekávání podmíněny neshodou *nařízeného frázování* (setrvačnosti rytmického spádu) s *frázováním faktickým* (jež je dáno faktickým rozložením mezislovních předělů).

Ve verších v jazycích s převážně stejnorodým rytmickým spádem slabiky slovních celků, které neodpovídají příznačnému rytmickému spádu příslušného jazyka, se subjektivně vztahují k sousednímu slovnímu celku (v jazyce se sestupným rytmickým spádem se slabiky před přízvukem vztahují k předchozímu slovnímu celku, v jazycích se spádem vzestupným se slabiky po přízvuku vztahují k slovnímu celku následujícímu), ale toto odtržení je pociťováno, tj. vystupuje moment zklamaného očekávání. Myslím, že ve francouzštině s jejím neměnně vzestupným spádem se němé *e* po přízvuku uchovalo jako básnický archaismus zčásti proto, že se tímto způsobem zavádí i do francouzského verše moment zklamaného očekávání, který obohacuje rytmiku.

Pokud jde o češtinu, podle Zichova zjištění[81] naprostá většina (6/7) slovních celků v české próze má sestupný spád, tj. začíná hlavním přízvukem. Čistě vzestupných slovních celků, které hlavním přízvukem končí, je všeho všudy 1 %. Ale ani toto mizivé procento vzestupně počínajících

[80] F. Saran, *Der Rhythmus des französischen Verses*, Halle 1904, str. 330.
[81] Zich, c. d. str. 73.

slovních celků, které čeští badatelé přiznávají své mateřštině, není ve verši zdrojem momentu zklamaného očekávání v celé jeho pronikavosti. Důvod záleží v tom, že slovní celky se vzestupným počátkem, které napočítal Zich, vesměs začínají předklonkou. Byť by spojení těchto předklonek s následujícím slovem bylo jakkoli těsné, přece jen je toto spojení o mnoho slabší, než je vzájemné sepětí částí slova, a pocit odtržení, o kterém jsme mluvili výše, je o mnoho slabší. I když připustíme, že pauza mezi proklitikem a slovem, k němuž patří, je nemožná, Zich přece jen poněkud přehání nemožnost vložit mezi předklonné slovo a slovo následující nějakou vsuvku.[82] Tak např. za spojkou je vsuvka možná, a Zichův příklad vzestupného slovního celku *a teď* není nesnadné přeměnit ve skupinu *a hrome teď*. Nelze-li skutečně vklínit vsuvku mezi předklonnou předložku a jméno, pak již sám fakt, že proti vklínění „slov, organicky do věty se včleňujících" překážky nejsou, stačí k oslabení sepětí mezi předklonkou a následujícím slovem, k tomu, aby předěl mezi nimi byl do jisté míry v jazykovém povědomí přítomen (srov. např. *kol Prahy – kol zlaté Prahy*).

Jestliže se rytmická setrvačnost na daném místě verše mezislovního předělu důrazně domáhá, je-li, jinak řečeno, rytmickou konstantou, je už tímto faktem odtržení předklonky od následujícího slova snadno zdůrazněno. Francouzští romantici pokládali za možné užívat mezislovního předělu mezi předklonkou a následujícím slovem jako cézury mezi oběma půlveršími alexandrinu. Srov. např. u Leconta de Lisle:

Et les taureaux, et les / dromadaires aussi
Et triomphant dans sa / hideuse déraison

nebo u Huga (*Légende des siécles*):

Il teint sa dogue avec / du suc de mandragore[83]

Je zajímavé, že připojení příklonek je v češtině těsnější než u předklonek a že např. slovní celek *koupám se* vložením jiného slova rozbít nelze.

[82] tamt., str. 69.
[83] Příklady přejímám ze stati G. Lote, *La césure dans l'alexandrin français*, Revue de phonétique 3, 1913, str. 221–257. – Srov. u polských básníků (Wóycicki, c. d. str. 26):
Nawprost, aż po / Dniestr, Podole
Jednak lat i / łez nie szkoda
(W. Pol, *Pieśń o ziemi naszej*)

Čeští básníci, aby zesílili zaměření na rytmickou řeč pomocí momentů zklamaného očekávání, jsou nuceni spolu s využitím proklize, jež je, jak jsme ukázali, málo účinné, orientovat se na jiné, radikálnější metody; o nich ještě budeme mluvit.

8. SROVNÁVACÍ CHARAKTERISTIKA FONOLOGICKÝCH A MIMOGRAMATICKÝCH PRVKŮ

Vedle zvukových jevů, které patří do fonologického systému určitého jazyka, tj. vedle elementů významotvorných, s jejichž změnou může nastat změna významu, je v každém jazyce také řada elementů „nevýznamotvorných", mimogramatických. Jde-li o řeč, kde slovo je pouze poukazem k předmětu, jde-li o to, co Němci[84] nazývají *Darstellungsaussage*, výpověď, mající na zřeteli pouze čistý význam, nemusí mimogramatické elementy ničím komplikovat asociaci podle soumeznosti mezi fonologickým složením řeči a významem; v důsledku toho jsou v řeči tohoto typu tyto elementy jistým způsobem normovány, tvoří čistou zvukovou formu.[85] Není-li však přítomna tendence k výlučné konvenčnosti zvukové stránky řeči a tato stránka poutá k sobě mimořádnou pozornost – buď s cílem bezprostředního vyjádření nějakého dojmu pomocí zvuků, tj. s cílem zvukové metafory, zvukomalby, nebo když zvuky samy o sobě mluvčího z nějakého důvodu zajímají –, pak se mimogramatické elementy od uvedené formy uchylují, deformují se. Tak se např. ve francouzské emocionální řeči přízvuk (ve francouzštině mimogramatický) posouvá na začátek slova.[86]

Svéprávnou organizaci mimogramatických elementů pozorujeme v jazyce básnickém. K posunu mimogramatických prvků vede rovněž tendence k aristokratizaci jazyka, k třídnímu nebo skupinovému ozvláštňujícímu osamostatnění fonetiky. Tak francouzština nezná různé varianty *r* podle místa artikulace ve funkci odlišných fonologických elementů, fonémů. Aristokracie z doby Ludvíka XIV. nahrazuje „normální" zubní *r* afektovaným *r* zadopatrovým. Podle Frintova pozorování pražské slečinky vyslovují ve své strojené řeči české znělé souhlásky na německý způsob. Pražští pepíci svou řeč tendenčně labializují. Olaf Broch vyslovuje názor, že se labiovelarizace vyskytuje zvlášť u ruských mladých dam v poněkud mazlivé nebo koketní řeči[87] a že do ruské palatalizace zasahují

[84] V ruském originálu autor přímo jmenuje Bühlera. Pro pojem *smežnosť*, který zde tlumočíme jako *soumeznost*, užil autor v české verzi slova *posloupnost*. (Pozn. překl.)
[85] Srov. Saran, *Deutsche Verslehre*, § 5.
[86] Srov. Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, Heidelberg 1921, § 177.
[87] Broch, c. d. § 195.

momenty jako afekt a styl. Broch se ptá, zda sílící asibilaci, tj. stále větší rozvíjení *t* v *s*, nemá dnes na svědomí i móda.[88] Fonologické prvky mohou být deformovány, jen pokud mluvčímu málo záleží na významu řeči, např. ve výkřicích, kde intelektuální momenty jsou zcela pohlceny afektem,[89] v extatickém „mluvení jazyky" mystických sektářů,[90] nebo v poezii s přitlumenou sémantikou.[91]

Každý posun fonologických prvků máme sklon spojovat se změnou významu. Tak např. existují-li v určitém jazyce vedle sebe dvě akcentová dubleta téhož slova (v tomto případě mám na mysli akcent jako prvek fonologický) – ať už je jejich původ dialektický, nebo je jedno z nich novotvarem podle analogie a druhé fonetickým archaismem –, mají tato dubleta tendenci významově se rozlišit. Sem patří české příklady, které uvádí Gebauer, jako „diferencování významu kvantitou", např. zima = frigus, zíma = hiems; baba = vetula, bába = avia.[92]

Na analogickou tendenci v ruštině upozornil švédský jazykovědec Sigur Agrell: „Nikdo nebude popírat, že většina Rusů má nepochybnou tendenci vkládat různé významové odstíny do určitých slov s dvojím, dokonce i trojím přízvukem." [93] Mnohé z Agrellových příkladů jsou sice nepřesvědčivé, ale tendence spojovat s rozdíly v poloze dynamického přízvuku rozdíly sémantické je nepochybná. Srov. u Agrella: kresťjanin 'kosit (sedlák seče) – glas ko'sit (oko šilhá); kapusta 'saditsja (zelí se sází) – čelověk sa'ditsja (člověk si sedá); ro'dila trudno (rodila těžce) – na dnjach rodi'la (v těchto dnech porodila).

Už sám název „mimogramatické prvky" ukazuje, že tyto prvky jsou určeny negativním příznakem a že tedy se jimi nemůžeme zabývat dřív, než je stanoven okruh elementů fonologických; je tedy nemyslitelné *„emboîtement de l'étude de langage organisé dans celle du milieu extragrammatical"*, jak to ve své knize navrhuje Sechehaye. Vždyť sám

88 Tamtéž, § 187.
89 Srov. Bally, c. d. § 260.
90 Srov. V. Šklovskij, *O poezii i zaumnom jazyke*, Poetika 1, Petrograd 1919, str. 13–26.
91 Srov. mou brožuru *Novejšaja russkaja poezija*, Praha 1921. – Je nutno připojit výhradu, že částečná náhrada vlastní fonologické soustavy soustavou jinojazyčnou (nebo jinonářeční) se uskutečňuje snáz než jednoduchá deformace fonologického systému. Tak. např. snaha o aristokratizaci jazyka nebo dialektu může snadno vyvolat porušení fonologického systému ve prospěch fonologického systému jazyka nebo dialektu, který byl uznán za hodný nápodoby. Je možné částečné včlenění fonologického systému jiného jazyka nebo nářečí do řeči emocionální a rovněž do řeči básnické (s komickým odůvodněním i bez něho). (V ruské verzi poznámka pokračuje výkladem o ruských nářečích. – Pozn. překl.)
92 J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého* 1, Praha 1894, § 510.
93 S. Agrell, *Nabljudenija nad kolebanijem udarenija v russkom glagole*, Stockholm 1917, § 3.

Sechehaye uznává, že „*les faits de l'ordre qui emboît peuvent être pensés seuls, et la réciproque n'est pas vraie.*“ [94] Bude tedy přesnější mluvit o „*emboîtement de l'étude des éléments extragrammaticals dans celle du langage organisé.*“ Sechehaye tu nerozlišuje mimogramatické elementy od předgramatických, ale meze prvých jsou přece předem určeny hranicemi okruhu fonologických elementů, což o těch druhých neplatí. Konečně ať už je vzájemný genetický poměr mimogramatických a fonologických elementů jakýkoli, z hlediska statické lingvistiky to musí být lhostejné. Využívání mimogramatických prvků pro vyjádření emoce není podmíněno nějakou jejich přírodní expresivitou, jež jim vědecká literatura někdy připisuje, ale tím, že pro tyto elementy není využití ve fonologickém systému příslušného jazyka. Mimogramatické prvky mají tedy místní, národní nebo tradiční charakter ve stejné míře, v jakém ho má fonologický systém, a jejich okruh je podmíněn okruhem fonologických elementů příslušného jazyka. Proto cizinec často interpretuje fonologické elementy cizího jazyka jako expresivní prostředky a naopak.

Tak normální česká řeč na mne z nezvyku působila dojmem kázání, jehož cílem je stůj co stůj o něčem přesvědčit, něco člověku neústupně vtloukat do hlavy, protože Češi neredukují slabiky bez dynamického přízvuku, a proto z ruského hlediska se zdá, že je přízvukují, že kladou váhu na každou slabiku, že mluví s důrazem. Česká etymologická délka ve mně přirozeně vyvolávala dojem délky emfatické. Délka českých počátečních souhlásek mi připadala jako rétorické prodloužení, protože ruský přízvuk prodlužuje hlavně samohlásku, zatímco český přízvuk způsobuje zdloužení jen u souhlásek; kvantitativní rozdíly českých samohlásek jsou totiž fonologické, a proto nedotknutelné, a fonologické kvantitativní rozdíly mezi českými souhláskami neexistují. Řeč Pražanek působila na mne i na několik Rusů, jichž jsem se poptával, jako naříkavá, plačtivá, což je důsledek dlouhých kvantitativních pauz (jako by něco oplakávaly). Krátce řečeno, kvantitativní rozdíly, jež pro Čecha jsou fonologické, vnímá Rus jako mimogramatické, expresivní. Mimochodem i melodické figury české řeči působí na Rusa emocionálním dojmem. Tak běžná otázka s typickou vzestupně-sestupnou intonací[95] mě zpočátku stále překvapovala, neboť se mi asociovala s ruskou udivenou, nechápavou, vzrušenou, dokonce rozhořčenou otázkou (podobnou ukrajinské intonaci „v otázce mrzuté a výhrůžné“, kterou zaznamenal Broch[96]). Na Čechy naopak působí občas ruská klidná řeč dojmem mluvy nervózní, rozčilené nebo posměšné, což je dáno ostrým rozvržením exspirace, která pro nepřítomnost pravidelných alternací musí v Čechovi vyvolávat dojem de-

[94] A. Sechehaye, c. d., kap. V.
[95] Broch, c. d. 261.
[96] Tamtéž, § 268.

zorganizovanosti. Česká emocionální řeč se od ruské liší tak podstatně, že Rusovi na jevišti i v životě připadá jako něco krajně vyumělkovaného, strojeného, ne-li patologického.

9. STABILITA FONOLOGICKÝCH ELEMENTŮ V EMOCIONÁLNÍ ŘEČI. ZPŮSOBY EMFATICKÉHO DLOUŽENÍ V ČEŠTINĚ JAKO DŮKAZ STABILITY ČESKÝCH KVANTITATIVNÍCH POMĚRŮ

Rozdíl mezi krátkostí a délkou samohlásek má v české čisté zvukové formě své minimum, které nesmí být překročeno; jinými slovy – toto minimum je rozdílem fonologickým. Proto v emocionální řeči nemůže dojít ani k prodloužení krátkých, ani ke zkrácení dlouhých samohlásek.[97] Tím je předurčen specifický ráz způsobu emfatického dloužení v češtině.

1. První způsob záleží v prodloužení dlouhé samohlásky v první slabice do naddélky: *báaječný*.

2. Druhý způsob: prodloužení souhlásky, která předchází samohlásku první slabiky slova. Opakuji, že etymologicky dlouhé souhlásky v češtině nejsou. Příklady: *jjistě, jježíš*. V dramatu K. Čapka *R.U.R.* – *rrrozmačkáte, rrevoltu, rrychle, hrrozně, prrosím, sssslavný*. – Nebo se prodlužuje souhláska mezi samohláskami první a druhé slabiky: *Ježžíš, darrebák, mill-lá dáma*.[98] Zvlášť obvyklé je toto prodloužení souhlásky druhé slabiky v těch případech, kdy samohlásce prvé slabiky předchází tzv. ráz, u něhož je prodloužení vyloučeno. Za těchto okolností jsou možné i emfatické formy typu *ohrromné*.

Otakar Hostinský soudí, že při volnějším tempu se dlouhé slabiky protahují a po krátkých, jež definuje jako „neprodloužené", vzniká malá přestávka.[99] Takové zobecnění je sotva správné; snad k němu podnět daly případy, kdy za samohláskou první slabiky následuje ražená souhláska, jejíž prodloužení se projevuje jako trvalejší překážka průchodu řeči.

[97] Expresivní prodloužení krátkých samohlásek je pro Čecha možné jen jako anomálie, jako patologický posun v jazykovém povědomí. Na klinice profesora psychiatrie Karlovy univerzity Heverocha nemocná paranojí vykřikla v extázi: „Já jsem nádšena!" Profesor namítá, že se říká *nadšena*, ne *nádšena*. – „Ale když je někdo hodně nadšený, tak je nádšený," odpověděla nemocná. – Českému posluchači ostře vadí prodlužování krátkých slabik znásilňující časoměrný rytmus řeči, jak to zaznamenává v divadelním referátu M. Rutte (Národní listy 15. 4. 1923). Např. „Mí úmřél ná rúkou!"

[98] Poslední případ přejímám z Brocha, c. d. § 217.

[99] O. Hostinský, *O české deklamaci hudební*, Praha 1886, str. 9–11.

3. Prodloužení krátkých samohlásek je možné jen v absolutně koncové slabice slova, zvláště je-li to slabika otevřená. Etymologické kvantitativní poměry jsou tu do značné míry porušeny kvantitativní pauzou. Přesto však lze běžně ve spisovném jazyce pozorovat – pod vlivem analogie s pozicí mimo pauzu – tendenci k rozlišení krátkosti a délky: krátkosti se prodlužují v délky, délky v naddélky. Ale v emocionální řeči v absolutně koncové slabice slova je možné ještě větší prodloužení (srov. např. emfatickou naddélku ve zvoláních – *Boženkóo*!). Frinta v emfatické řeči možnost prodloužení koncové samohlásky připouští, ale závazné prodlužování samohlásky v každé absolutně koncové slabice slova, které jasně vyplývá z experimentálních údajů Chlumského, vyvolává ve Frintovi pochybnosti.[100] Ptá se, jak vysvětlit, že koncové krátké samohlásky přesto působí na české ucho dojmem krátkých. Ovšem, kdyby se jazykové povědomí podobalo přístrojům experimentátora Chlumského, které objektivně měří proud řeči, hodnotil by Čech své krátké samohlásky v absolutně koncové slabice slova (tj. krátké, jež se objektivně prodloužily až do délky) jako dlouhé, ale prodloužení samohlásky v absolutně koncové slabice slova (podle Verrierovy terminologie časová pauza) je příznakem formy slovního spojení, a proto se neasociuje s kvantitativními poměry slova. Proto se etymologicky krátké samohlásky absolutně koncové slabiky slova (objektivně dlouhé) subjektivně hodnotí jako krátké a co do trvání se srovnávají nikoli s krátkými a dlouhými v jiné pozici, ale s etymologicky dlouhými v absolutně koncové slabice slova (tj. s objektivně dlouhými, které se subjektivně hodnotí jako dlouhé). Rozsahy časové pauzy jsou však nestálé a kvantitativní poměry mezi prodlouženými krátkými a prodlouženými dlouhými samohláskami jsou málo určité; analogie, jak jsme už řekli výše, spolupůsobí k uchování rozdílu, naopak emfáze ho snadno porušuje. A je-li Frinta na rozpacích, jak fakt prodlužování samohlásek v absolutním konci slova smířit s faktem častého dialektického krácení právě koncových etymologických délek, pak tento zdánlivý rozpor nebude obtížné vysvětlit, pokud jen vezmeme v úvahu možnost porušení etymologických kvantitativních rozdílů v absolutním konci slova: ta je totiž snazší v lidových dialektech, kde jednak důsledky emfáze se uplatňují silněji, jednak etymologické kvantitativní poměry jsou méně konzervativní než v jazyce spisovném. Jako důsledek této situace se etymologické délky v absolutně koncové slabice slova začínají podle analogie s etymologicky krátkými v téže pozici hodnotit jako krátké (tj. prodloužení se přičítá na vrub syntaktické kvantitativní pauzy); odtud pak podle analogie dochází ke zkrácení v koncové slabice týchž slov také v těch případech, kdy jsou v pozici mimo časovou pauzu.

[100] A. Frinta, *Česká fonetika*, Časopis pro moderní filologii 4, 1915, str. 21–22.

4. V řeči Pražanek jsem někdy při emfázi zaslechl v jednoslabičných slovech místo krátké samohlásky přetržitou délku, např. *nïc, cö*.

5. Obecná čeština zná emfatické dloužení těch krátkých samohlásek, které v ní nemají paralelní dlouhé. Srov. *Bóže*, pepické *dépak, sléčno*.[101]

6. Badatelé často pokládají změnu tempa za prodloužení samohlásek (tj. směšují časový akcent slova s časovým akcentem slovního spojení). Tak např. Frinta, když se zabývá výsledky měření zvuků české souvislé řeči, které provedl Chlumský, zaznamenává, že ve slově *moře* jsou ve výslovnosti Chlumského obě samohlásky protaženy; Frinta se snaží dlouhé *o* vysvětlit nářečním (východočeským) vlivem, ale neví si rady s tím, „odkud neslýchané zdloužení koncového *e*, po němž nebylo přestávky". Frinta nebere v úvahu, že tu nejde o porušení kvantitativních poměrů slova, ale o změnu tempa. Slovo *moře* je zdůrazněno emfází a proneseno zpomaleným tempem, což je zcela přirozené, přihlédneme-li ke kontextu: „Pode mnou a daleko přede mnou rozprostírá se moře budov." V následující větě úryvku z Nerudy, citovaného Chlumským, kde patos už slábne a představa velikosti „moře pařížských budov" je už omezena, se totéž moře vyslovuje normálním tempem, bez prodloužení *o* nebo *e*. („Jen tam na mlhavém obzoru vidím tmavě ouzký pruh, naznačující, že to moře budov má také břehy.") Tomu, kdo je překvapen prudkým střídáním tempa v první větě, připomeňme, že tempo české řeči, jak zaznamenává právě Frinta, je rozhodně volnější než v ruštině nebo němčině.[102]

7. Je možné emfatické prodloužení hlavní výdechové vlny, o čemž ostatně bude řeč dále.

Stejná ustálenost minimálního rozdílu mezi krátkými a dlouhými samohláskami jakožto rozdílu fonologického se projevuje i v srbštině. Broch říká: „Dlouhými slabikami nazýváme slabiky, jejichž slabikotvorná hláska je v tradiční řeči schopna prodloužení, v protikladu k slabikám, jejichž slabičná hláska se v tradiční řeči prodloužit nedá. Dobrý doklad správnosti takové principiální definice poskytuje srbština. Je-li silně zdůrazněno slovo s ‚dlouhou' přízvučnou slabikou, např. *tráva* ve větě *uf kolika je bila tráva*, odráží se emfáze mezi jiným (a zvláště) v silném prodloužení *á*. Zdůrazňuje-li se slovo s ‚krátkou' přízvučnou slabikou, bude poměr odlišný; nelze např. zesílit *ò* ve slově *gòra* v *uf kolika je bila gòra* nebo *gòra-gòra je bila velika* spolu se silnější exspirací ještě také relativním prodloužením. Slovo *vr̀lo* se obvykle vyslovuje se silnou exspirací; je-li třeba dalšího zesílení, nelze využít prodloužení *r*, ale zdvojení slova." [103]

[101] Dlouhé *é* se ve spisovném jazyce udržuje uměle (viz A. Frinta, *Novočeská výslovnost*, Praha 1909, str. 62.) O emfatickém zdloužení *i* viz zde str. 235.
[102] Frinta, c. d. str. 152.
[103] Broch, c. d. § 225.

Naopak ruské kvantitativní poměry, protože jsou mimogramatické, se v emocionální řeči proměňují snadno; přitom zároveň se změnou kvantity přízvučné samohlásky se mění i její intonace. Tak např. Košutić konstatuje: „Nezávisle na tom, v jaké náladě je Srb, zda v dobré či ne, je-li chladný, vzrušený nebo rozhněvaný, ať zdůrazňuje slovo nebo ne, vždycky řekne *nőgu, rûku,* nikoli *nôgu, rűku;* i kdyby mluvil seberychleji, řekne *káži-mu nek-dôdje,* ne však *kăží-mu nek-dȍdje.* Duševní stav a tempo řeči nemají tedy vliv na změnu kvantity přízvučné samohlásky a nemohou ani způsobit náhradu sestupného přízvuku vzestupným nebo naopak. Ale v ruštině, když je mluvčí dobře naložen, mazlí se nebo lichotí, když se dobrácky diví nebo mluví blahovolně nebo dobrodušně na něčem trvá, pak nejen že může polodlouhý vzestupný přízvuk přejít v dlouhý, ale i na místě vzestupné i sestupné krátkosti se může objevit vzestupná délka." atd.[104]

Shrnuji: jazyk s dynamickým akcentem jako fonologickým prvkem připouští změnu kvantitativních poměrů i tónových rozdílů ve slově, neboť jsou to elementy mimogramatické, nesnese však změnu v rozložení exspirací. Jazyk s hudebním přízvukem jako fonologickým prvkem nepřipouští metatonii (přesun slabičných tónů) v rámci slova. Srov. např. Brochovo zkoumání srbské intonace.[105] V srbštině může hrát expresivní úlohu pouze velikost intervalů mezi výškou slabiky s hudebním přízvukem a výškou nepřízvučných slabik téhož slova, nebo intervaly mezi výškou přízvučných slabik různých slov ve slovním spojení. V čínštině, která nemá slabiky bez hudebního přízvuku, je přirozeně expresivní úloha intonace omezena ještě více. Jak jsme viděli na příkladě češtiny, jazyk s časovým akcentem jako fonologickým elementem nepřipouští, aby z expresivních důvodů bylo porušeno minimum kvantitativních rozdílů uvnitř slova, naopak však připouští mimogramatické kolísání v rozložení síly exspirace.

10. NĚKOLIK VERSIFIKACÍ Z FONOLOGICKÉHO HLEDISKA

Ze všech uvedených případů vyplývá, že při zkoumání násilí básnické formy na jazyce se nemůžeme vyhnout otázce hranic mezi fonologickými a mimogramatickými elementy řeči. Nezbytnost takového důsledného ohraničení se však systematicky pomíjí. Proto samozřejmě Saran, jeden z nejdůslednějších zastánců akustické prozódie, musel dojít k odmítnutí jakékoli příčinné závislosti kvantitativního principu řeckého veršového

[104] Košutić, c. d. 189. – Viz. též zde str. 29.
[105] Broch, c. d. § 254.

systému na tom, že řečtina má hudební přízvuk. Fonologická hudebnost řečtiny má pro něho stejný význam jako mimogramatická hudebnost francouzštiny nebo němčiny. „Das Sprachmelos braucht im Griechischen nicht reicher gewesen zu sein als im mecklenburgischen Platt oder im Französischen", a přece potřeba kvantitativního principu versifikace se v těchto jazycích neukázala.[106] Stejné chyby se dopouští i Král, když nebere v úvahu rozdíl mezi vnějšně a vnitřně podmíněnými délkami. V polemice s Jungmannem, který soudil, že češtině je vlastní kvantitativní versifikace, protože rozlišuje dlouhé a krátké slabiky, namítá Král, že v takovém případě „musily by všecky jazyky veršovati časoměrně; nebo sotva vyskytá se asi jazyk, jenž by přirozeně dlouhých slabik neměl." [107] Ale Jungmann výslovně zdůrazňuje, že „na dloužení a krácení syllab české řeči často i význam v proslovení závisí, např. *práh*, *prach*; *dál*, *dal*; *stála*, *stalá*, *stala*, *stálá* atd." [108] Zvlášť často chybují badatelé o verši tím, že nerozlišují vnitřně a vnějšně podmíněný dynamický akcent. Následkem toho v prozodické klasifikaci jazyků je u Korše ruština v jedné kategorii s polštinou a lužičtinou[109] a polskému verši se z hlediska ruských rytmických návyků vytýká „neohrabanost".

Prozódie, tj. disciplína, jež – podle definice Verrierovy – zkoumá zvuky řeči z hlediska těch vlastností, které hrají úlohu ve versifikaci příslušného jazyka, musí v souhlasu s tím, co bylo řečeno výše, přesně rozlišovat: 1. fonologickou bázi rytmu, 2. průvodní mimogramatické elementy a 3. autonomní fonologické elementy, přesněji ty fonologické elementy, které nejsou v příslušném básnickém jazyce činiteli rytmické setrvačnosti.

Autonomní fonologické prvky věda nezřídka označuje za prvky rytmicky lhostejné, ale není to správné: jejich přítomnost se nevyhnutelně pociťuje. Jedny básnické školy je staví do popředí (srov. např. kvantitu v pojetí romantiků a shodnou tendenci v nejnovější české poezii), jiné školy je tlumí (kvantita u českých básníků druhé polovice 19. století). Mohou jednou odporovat rytmické setrvačnosti, jindy se jí částečně podřizovat, ale ať je tomu jakkoli, jazykové povědomí stanoví mezi nimi a rytmickou setrvačností jisté vztahy. Nedá se mluvit o nezávislosti těchto prvků, ale pouze o jejich poměrné autonomnosti.

Probereme pro příklad z hlediska této klasifikace několik veršových systémů.

[106] F. Saran, *Der Rhythmus des französischen Verses*, str. 319.
[107] Král, c. d. str. 227.
[108] J. Jungmann v posudku *Počátků* a Hněvkovského *Zlomků*, Krok 1, 1821 č. 2, str. 144.
[109] Korš, c. d. str. 309.

	fonologická báze rytmu	průvodní mimo-gramat. elementy	autonomní fonol. elem.
český přízvučný verš	mezislovní předěl	dynamický přízvuk	kvantita
ruský přízvučný verš	dynamický přízvuk	kvantita	mezislovní předěl
starořecký verš	kvantita		hudební přízvuk mezisl. předěl
čínský verš	hudební přízvuk	dynamický přízvuk	

A tak v českém „přízvučném" verši je dáno fonologicky pouze frázování,[110] zatímco samy *temps marqué* fonologicky podloženy nejsou, tj. *temps marqué* jsou realizovány prvkem, který není vytyčen v jazykovém povědomí.

Obvyklé dělení veršových systémů na přízvučný (nebo, jak mu ruská metrika nepřesně říká, tónický), sylabický a metrický (časoměrný) je málo produktivní a nepřesné. Nezachovává požadavek jednoty rozlišujícího příznaku. Zatímco se pod „přízvučným" principem rozumí určitý způsob realizace silné doby, označuje „sylabismus" jenom míru trvání verše nebo rytmického segmentu;[111] sylabický verš může být současně metrický (verš védský) nebo přízvučný, „sylabotónický" verš (podle ruské terminologie) může mít sylabické segmenty (ruský verš 19. století), ale může být i bez nich (ruský literární verš před Lomonosovem, verš skaldů, částečně anglický klasický verš). Ruský a český verš bývají podle obvyklé klasifikace zařazovány do jedné kategorie, ale i když se verš Jungova překladu

Bouře mlhou nebe kryje,

zdá dost přesným převodem Puškinova verše

[110] V ruském originále místo *frázování* stojí *ritmičeskij chod.* (Pozn. překl.)

[111] „Chceme-li vyměřit interval, oddělující dva za sebou následující přízvuky, musíme vzít jako východisko přízvučnou slabiku, přesněji místo maximálního vzrůstu intenzity, totiž samohlásku. Takovým způsobem se fráze dělí na rytmické segmenty, z nichž každý začíná přízvukem." (Verrier, c. d. § 89). Vzhledem k verši, a to nejen přízvučnému, modifikujeme tuto definici takto: rytmickým segmentem nazýváme interval, který odděluje dvě za sebou následující silné doby; každý segment začíná silnou dobou.

Burja mgloju nebo krojet,

ve skutečnosti se od něho hluboce liší. Za prvé jsou různé kvantitativní poměry obou veršů:

český: – ◡ ◡ – ◡ ◡ ◡ ◡

ruský: – ◡ – ◡ – ◡ – ◡

A za druhé, zatímco v ruském verši se neměnné frázování xx / xx / xx / xx vnímá jako epizodická shoda normálně autonomního mezislovního předělu s rytmickou setrvačností, je český mezislovní předěl základním rytmotvorným momentem, takže citovaný Jungův verš je co do svého frázování kanonický.

11. MÍRY TRVÁNÍ RYTMICKÝCH JEDNOTEK

Česká kvantita, ač je jevem fonologickým, není v českém přízvučném verši ani kanonickým prostředkem k vyznačení silné doby, ani kanonickou mírou trvání rytmických segmentů.

Existují tři míry totožnosti rytmických segmentů: 1. izochronismus opírající se o součet kvantit slabik, jež tvoří segment (např. v latinském verši); 2. izochronismus založený na tendenci jazyka vyrovnávat trvání rytmických segmentů; tento způsob můžeme pokládat za izochronismus mimogramatický, oproti prvnímu druhu, izochronismu fonologickému; 3. izosylabismus, kde rovnost segmentů se omezuje na rovnost počtu slabik tvořících segment. V anglickém verši se mimogramatický izochronismus segmentů spojuje s izosylabismem veršů; anglický veršový systém využívá efektu dvou způsobů počítání času, které se v rámci jednoho segmentu nekryjí (složitých metrických variací podle terminologie Verrierovy). Týž vzájemný poměr, a ještě ve vyšším stupni, působí, tušim, i ve versifikaci polské (srov. Brochovo pozorování o tendenci polštiny k mimogramatickému izochronismu[112]). V češtině jsou překážkou většího uplatnění tendence k podobnému izochronismu fonologické kvantitativní poměry.[113] Delší slova v češtině se sice podle Frintovy domněnky vyslovují

[112] Broch, c. d. § 241, pozn.

[113] Je možné, že právě tato nepoddajnost českého verše mimogramatickému izochronismu spolupůsobila při vývoji českých tanečních písniček (resp. tanců) s proměnlivým taktem. Zabývá se jimi O. Zich v zajímavé studii *České lidové tance s proměnlivým taktem*, Národopisný věstník českoslovanský 11, 1916, str. 6–53, 149–174, 268–311, 388–427. „Tance tyto skutečně mění takt. To znamená, že neběží při nich o střídání triol, resp. duol průběhem taktů, jež by vesměs měly stejné

rychleji než krátká,[114] ale i když taková tendence existuje, je paralyzována českými fonologickými kvantitativními poměry. Frintovi k jeho předpokladu dala nejspíš podnět výslovnost izolovaných slov (mimo souvislý kontext), kde slovo podle zákona české fonetiky končí kvantitativní pauzou, takže samohláska poslední slabiky se zřetelně protáhne; za těchto podmínek trvání jednoslabičného slova samozřejmě přesahuje polovinu trvání slova dvouslabičného, trvání dvouslabičného slova zas přesahuje dvě třetiny trvání tříslabičného slova atd.[115]

Když české básnictví odmítlo časový akcent jako fonologickou bázi rytmu, přirozeně nepoužilo ani fonologického izochronismu. Mimogramatický izochronismus v češtině neexistuje, a tak českému přízvučnému verši nezbylo než buď se obrátit k izosylabismu, nebo hledat kompromis mezi izosylabismem a fonologickým izochronismem. Takový kompromis najdeme v německém rýmovaném verši 9. století (*Otfrid*). Silná doba se realizuje přízvučnou slabikou, nezáleží na tom, zda dlouhou nebo krátkou. Normální verš se skládá z určitého počtu segmentů s určitým počtem slabik. Stupeň odklonu od izosylabismu bývá normován z hlediska slabičné kvantity. Dvě slabiky normálního metra se mohou stáhnout v slabiku jedinou, ale výhradně dlouhou; jedna slabika metra může být rozložena na slabiky dvě, ale pouze krátké. Pokud jde o rytmické segmenty českého tradičního verše, jsou přísně izosylabické. Naskýtá se otázka: nakolik izosylabismus odpovídá české prozódii? Slabika v češtině ovšem není objektivní mírou času (v protikladu k francouzštině nebo polštině).[116] Zdá se, že pro české jazykové povědomí slabika jako časová míra zůstává fikcí. České jazykové povědomí operuje krátkými a dlouhými slabikami, ale slabika o sobě je pro ně abstrakcí.[117]

trvání celkové... Duoly se v české lidové písni vůbec nevyskytují, trioly pak jen výjimečně a tu ještě rytmicky neurčitě... Základní doba jest přesně stálého trvání.“ (str. 7–8)

114 Frinta, c. d. str. 152.

115 Stejně lze pravděpodobně vysvětlit pozorování Chlumského, podle jehož tvrzení jsou v češtině jednoslabičná slova delší než první slabika dvouslabičných slov. Viz Chlumský, *Analyse de courante d'air phonateur en tchèque*, La Parole 1902, str. 130, 395, 483, 665.

116 Srov. Broch, c. d. § 225.

117 Dvouslabičné formy se ovšem pevněji asociují opět s dvouslabičnými, spíše než s jednoslabičnými; např. kvantitativní vyrovnání podle analogie zasáhlo v doudlebském nářečí, jak zaznamenává F. Trávníček, všechny dvouslabičné formy množného čísla slova *čas*, ale nezasáhlo jednoslabičnou formu gen. pl. *čás*. Ale myslím, že tu vedle snahy rozlišit dvě jinak stejně znějící formy (nom. sg. a gen. pl.) působily také zvláštní podmínky jednoslabičných slov, o nichž jsme se již zmínili při interpretaci pozorování Chlumského. Poslední slabika slova (resp. jednoslabičné slovo), jež je schopna prodloužení, se z hlediska kvantity samozřejmě slaběji asociuje s vnitřními slabikami, které tuto potenciální vlastnost nemají.

Izosylabismus jako základ měření trvání rytmických segmentů českému jazykovému povědomí násilně vnucuje slabiku jako míru času. Počítání slabik je Čechovi přese vše cizí, takže nevnímá mnohoslabičné skupiny bez nějaké konstanty, jež by tyto skupiny členila na menší úseky, anebo aspoň bez tendence k takové konstantě. Tím lze částečně vysvětlit odlišnost osudů české a polské versifikace.

HLAVA DRUHÁ REVIZE UČENÍ TEORETIKŮ PŘÍZVUČNÉHO BÁSNICTVÍ O ČESKÉM PŘÍZVUKU A KVANTITĚ

12. SROVNÁVACÍ CHARAKTERISTIKA *POČÁTKŮ* A KRÁLOVY *PROZÓDIE*

Českou přízvučnou versifikaci autoři *Počátků* charakterizovali správně jako násilí. Karatelský patos knihy má ovšem význam pouze historický. Nehledíme-li však na *Počátky* jako na deklaraci určité školy, jako na apologii časomíry, a obrátíme-li se k tezím knihy zaznamenávajícím násilí, jež přízvučná versifikace vykonává na českém jazyce, jsme překvapeni, s jakou pronikavostí Šafařík, Palacký a snad také Jungmann zaznamenali charakteristické vlastnosti české prozódie a oč jsou jejich pozorování jemnější než papírová pravidla Královа. Ponecháme-li stranou principiální pochybnost Králových konstrukcí a prozkoumáme elementy české prozódie především ze stanoviska akustiky a fyziologie zvuků řeči, uvidíme, že ani za těchto podmínek Králova práce nesnese kritiku a že teze *Počátků* správněji zachycují skutečný stav věcí. Král na tyto teze příkře útočí. Odpověď na jeho kritiku je tím naléhavější, že Králova práce je za poslední desetiletí jediným pokusem o systematickou českou prozódii. Její tvrzení se do značné míry stala součástí kánonu, a stále ještě se vyskytuje názor, že je to nevyvratitelné dílo, které až dosud žije plným životem.

13. SLABOST ČESKÉHO PŘÍZVUKU

Tvrzení *Počátků* o slabosti českého přízvuku (str. 15) se v českých prozodických pracích později nejednou vracelo.[118] Král kategoricky prohla-

[118] F. Palacký a P. Šafařík, *Počátkové českého básnictví* (1818), vyd. F. Frýdecký, Praha 1918. – Srov. např. J. B. Malý, *Soustavný nástin slovesnosti*, Praha 1848, str. 51; V. B. Nebeský v posudku básní V. Furcha, Květy 11, 1844, str. 40; J. Truhlář, *O přízvuku vůbec, zvlášť o českém*, Časopis muzea král. českého 46, 1872, str. 418.

šuje takový názor za mylný. Je přesvědčen, že český přízvuk není slabší než německý. Říká: „Já nevidím žádného rozdílu v síle přízvuku např. českého slova *brachu* a německého *Rache*, nebo *kláda* a *Klage* aj.[119] Ve skutečnosti je český dynamický přízvuk nepochybně velice slabý, totiž rozdíl mezi silou přízvučné slabiky a slabik nepřízvučných je nepatrný. [120] V této otázce neexistuje mezi moderními lingvisty, českými i cizími, žádný názorový rozdíl. Český dynamický přízvuk je slabší než ruský,[121] bulharský,[122] německý,[123] anglický,[124] polský[125]. Naopak je však silnější než přízvuk francouzský[126] a arménský. Je zajímavé, že v jazyce českých Němců, jak zaznamenávají němečtí lingvisté, je rozdíl mezi přízvučnými a nepřízvučnými slabikami českým vlivem poněkud zeslaben.[127] Oslabení ustáleného přízvuku ve srovnání s přízvukem volným (ruským, bulharským) a pohyblivým (německým, anglickým) lze vysvětlit nejen tím, že ustálený slovní přízvuk není fonologickým prvkem, ale i tím, že při stálosti frázování přízvuk přestává poutat na sebe pozornost.[128] (Před objektivní slabostí tedy došlo k subjektivnímu zeslabení.) Ustálený přízvuk na konci slova (např. francouzský nebo arménský) je podle Meilleta slabší než ustálený přízvuk na počátku slova. Zřejmě se to zakládá na faktu, že při sestupném pohybu, jak je známo z experimentální psychologie, vnímáme rozdíly mezi jednotlivými akustickými momenty silněji a zřetelněji než při pohybu vzestupném. Přízvuk na předposlední slabice, který připouští jistou rozmanitost frázování, vyvolává subjektivní zesílení, za nímž může následovat i zesílení objektivní. Proto je polský

119 Král, c. d. str. 450.
120 R. F. Brandt, *Načertanije slavjanskoj akcentologii*, Sankt Peterburg 1880, str. 150: „Občas je český přízvuk tak slabý, že je stěží slyšitelný; někdy se všecky slabiky vyslovují se skoro stejným napětím.“ Totéž poznamenává i Pedersen.
121 Srov. např. Frinta, c. d., str. 147; A. Mazon, *Grammaire de la langue tchèque*, Paris 1921, § 6; Brandt, tamt.; Broch, c. d., § 235.
122 Srov. Broch, tamt.
123 Srov. Frinta, tamt.; Mazon, tamt.
124 Potvrdil mi to mezi jiným prof. V. Mathesius.
125 Srov. Broch, c. d., § 241. J. Vinař (*O rytmické úpravě řeči*, Živé slovo 1, 1920. str. 2–4, 33–38) sice tvrdí, že intenzita polského a italského dynamického přízvuku je přibližně na téže úrovni jako intenzita přízvuku českého, ale zdá se mi, že pravdu má Broch.
126 Srov. Frinta, Mazon, Vinař, tamt. Pouze prof. Smetánka pokládá francouzský přízvuk za silnější. Patrně přitom nemá na mysli poměr mezi slabikou přízvučnou a nepřízvučnou, ale průměrnou absolutní sílu přízvučné slabiky.
127 Srov. např. F. Saran, *Der Rhythmus des französischen Verses*, str. 320
128 Jak se slabost přízvuku projevuje na verši? Jsou-li přízvuky akusticky slabé, pak podle Benussiho „ihre eigene Komplexauffälligkeit überwiegt nicht die Auffälligkeit des Zeitschrittes, welchen sie markieren sollen“. (c. d., str. 423) V českém verši (oproti ruskému) tudíž nikoli silná doba, ale frázování, nikoli přízvuk, ale mezislovní předěl poutají v prvé řadě pozornost.

přízvuk silnější než český. Předpokládáme-li s Lehrem-Spławińskim, že historickým východiskem polského typu je přízvukování první slabiky, je zcela možné, že přechod od přízvukování první slabiky k přízvukování předposlední, tj. patrně nové zesílení dynamického akcentu, souvisí se ztrátou akcentu časového (zkrácení polských délek).

14. POMĚR MEZI PŘÍZVUKEM A KVANTITOU JAKO FAKTY ČESKÉHO JAZYKOVÉHO POVĚDOMÍ

Autoři *Počátků* postihují základní rozdíl mezi českým ustáleným přízvukem a německým přízvukem pohyblivým, přičemž zdůrazňují, že Němci akcentují kořeny slov, Češi však prostě vždycky první slabiku a že v sepětí s tím „přízvučné míry u nás ani smysl, ani větší mluvy důkladnost nežádá", tj. v češtině význam nemůže být závislý na dynamickém akcentu (str. 16–17).

Nuže, tento fakt, že totiž v českém jazyce neexistuje významotvorný, a tudíž pro jazykové povědomí významný protiklad přízvučných slabik proti nepřízvučným, a přitom tu zároveň existuje významotvorný protiklad dlouhých slabik proti krátkým, Král rozhodně popírá. „Přízvuk je závažnější než kvantita", to je teze prozódie J. Krále a jeho stoupenců. A zatím, i kdybychom neměli důvěru k uvedeným teoretickým úvahám, v dějinách českého jazyka najdeme dostatek konkrétních projevů opačného poměru: kvantita je v českém jazykovém povědomí závažnější než přízvuk. Palacký a Šafařík to pochopili.

Příslušné doklady najdeme nejen v dějinách českého jazyka, ale i v dějinách české jazykovědy. Dostatečně průkazný je fakt, že zatímco staročeští písaři usilovali (zdvojením samohlásky) vyjádřit písmem rozdíl mezi dlouhými a krátkými samohláskami, a od Husových dob se tyto třídy v písmu přísně rozlišují, český přízvuk a jeho polohu bylo nutno teprve objevit. Truhlář a Král přímo připisují jeho objevení za zásluhu Dobrovskému. Takového objevení si vyžadují všechny mimogramatické prvky.[129] Tak např. objevil Dán Pedersen český „ráz" (*coup de glotte*),[130] nebo Srb Košutić hudební rozdíly v ruském přízvuku. Pravda, tyto dva

[129] „Přízvuk český nemůže býti dosti silný a jasný, ježto ho tak pracně hledáme," psal Jungmann (c. d. str. 147). – Ščerba říká o nevýznamotvorných odstínech výslovnosti: „Jak je obtížné napoprvé je postřehnout, je vidět z toho, že ‚objev' některého z těchto odstínů je obvykle někomu připisován jako zvláštní zásluha." (c. d.)

[130] „Čech si existenci této nesamostatné hlásky neuvědomuje, a proto nenacházíme u nás v příslušné literatuře téměř žádného poučení o tomto důležitém zjevu." (Frinta, c. d., str. 41)

mimogramatické prvky byly poprvé zaznamenány cizinci, zatímco polohu českého přízvuku zjistil Čech, ale je charakteristické, že k tomuto objevu došel teprve v Rusku, když Rusové ho naučili rozlišovat polohu přízvuku a upozornili ho na jednotvárnost přízvuku českého, který jim připomínal přízvuk finský, také kladený na první slabiku.[131] *Počátkové* ironizují objev Dobrovského, který „pro zpytování češtiny Čechie opustiti a až do Finie neslýchalé hlaholů českých běžeti musil“ (str. 14).

Ale i po objevu Dobrovského přes sto let se vlečou učené spory o poloze českého přízvuku, zatímco stačilo, aby Jihoslované přinesli do Ruska přízvukové znaky, a ruští písaři je bez potíží začali klást na správná místa ve svých rukopisech.

V celé historii českého jazyka nepozorujeme ani nejmenší tendenci k fonetickému rozlišení mezi dynamicky přízvučnými samohláskami; neliší se, jak správně poznamenává Mazon, ani timbrem, ani stupněm artikulační jasnosti. Naproti tomu kvantitativní rozdíly mají tendenci stát se zároveň rozdíly kvalitativními (*u* otevřenější – *ú* zavřenější, *i* otevřenější – *í* zavřenější, *ej*; *e* – *í*; *o* – *ů*; *a* – *á* otevřenější).

15. OTÁZKA VLIVU PŘÍZVUKU NA KVANTITU

Pokud jde o běžnou argumentaci „nad délkou vládne přízvuk“,[132] obsahuje dvojí tvrzení. „Ve slabice přízvučné zní vokál, trvaje o něco déle, jasněji a zřetelněji,“ říká Král ve stati *Trvání hlásek a slabik dle objektivní míry*, psané společně s F. Marešem.[133] K tvrzení Hněvkovského,[134] že krátké přízvučné slabiky jsou delší než nepřízvučné a že označíme-li dlouhou slabiku půlovou notou, rovná se krátká přízvučná třem osminám, poznamenává Král, že není zcela nesprávné, protože důraz může vskutku slabiku prodloužit.[135] Ale Král se neodvažuje na této tezi trvat a na jiném místě dokonce schvaluje Bursíkovo tvrzení, že „přízvuk slabiky neprodlužuje“.[136] Jednoznačněji mluví Chlumský. Důraz podle něho působí prodloužení samohlásek. Viditelnější než při samohláskách je prý tato moc důrazu na slabikách: přízvučná slabika může být i dvojnásobně delší než sousední jinak stejná nepřízvučná.[137] Měření trvání zvuků v čes-

[131] V korespondenci s Ribayem, srov. *Josefa Dobrovského korespondence 4*, Praha 1913.
[132] Chlumský, c. d., str. 73.
[133] Listy filologické 20, 1893, str. 270.
[134] Š. Hněvkovský, *Zlomky o českém básnictví, zvláště pak o prozódii*, Praha 1820.
[135] Král, *O prozódii české 1*, str. 209.
[136] Král, c. d., str. 465; V. Bursík, *Stručná nauka o českém básnictví*, Plzeň 1876, str. 37.
[137] Chlumský, *Pokus o měření...*, str. 71–2.

ké souvislé řeči provedl Chlumský mnohem přesněji a důkladněji než v uvedené experimentální práci Král a Mareš. Ale ověříme-li si rozborem výsledky měření Chlumského, uvedené na str. 33–49 jeho knihy, musíme dojít k závěru, že Chlumský při svých závěrech vkládá do experimentálních údajů leccos, co z nich vyčíst nelze. Stejně hodnotí tyto závěry i Frinta na základě pečlivého prozkoumání jinak velmi cenné Chlumského práce.[138] Později, při rozboru otázky kvantity, se ještě zastavíme podrobněji u Chlumského závěrů, které posílily autoritativnost pochybených prozodických zákonů Královых.[139] Prozatím konstatujeme tolik: Frinta právem říká, že Chlumský vyvozuje nepřesné závěry ze svých experimentálních pozorování o kvantitě českých samohlásek, která ve skutečnosti, jak je zřejmé, na přízvuku nezávisí.[140] Jak vyplývá z Chlumského číselných údajů, přízvuk ve skutečnosti nezpůsobuje prodloužení samohlásek, ale prodloužení souhlásek, které přízvučným samohláskám bezprostředně předcházejí.[141] Tento fakt nově potvrzuje hypotézu o českém souhláskovém (exspiratorním) přízvuku, v protikladu k přízvuku „glottálnímu", který připadá na samohlásky.[142] Tuto hypotézu vyslovil poprvé van Ginneken, vycházeje z Gauthiotových a Vendryesových zjištění dvouslabičných exspiratorních vln v českém jazyce: podrobnosti o tom později. Podobnou hypotézu pro vysvětlení týchž dvouslabičných exspiratorních vln navrhuje Broch, zdá se, že nezávisle na van Ginnekenovi. V. Mathesius přijímá van Ginnekenovu domněnku, aby vysvětlil, že český „ráz" se objevuje hlavně před samohláskou přízvučnou.[143]

138 A. Frinta, *Česká fonetika II*, Časopis pro moderní filologii 4, 1915, str. 119–126.

139 Tak např. O. Hujer přijímá Chlumského závěry a opírá se o ně v prozodických otázkách (*Časomíra a přízvuk*, Čas 18. 12. 1912, str. 5; recenze Chlumského *Pokusu o měření*, Listy filologické 40, 1913, str. 144–145).

140 Rusovi, který začíná mluvit česky, se z nezvyku nedaří uchovat krátkost přízvučných samohlásek, byť se o to sebevíce snažil, protože pro něho je nutnost jistého prodloužení samohlásky s přízvučností těsně spjata. Mimovolně protáhne přízvučnou samohlásku třeba jen o málo, a Čech neztotožní takovou samohlásku se svou kategorií krátkých samohlásek, ale negativní apercepcí ji hodnotí jako dlouhou. „*Prósím dráhá sléčno*," škádlí Čech česky mluvícího Rusa. Z toho plyne, že i nejmenší prodloužení krátkých samohlásek, byť i pod přízvukem, je pro Čechy nepřijatelné.

141 Taková interpretace je tuším přesnější než Frintova. Frinta nemluví o prodloužení souhlásek přízvučné slabiky, ale o zkrácení počátečních souhlásek slabik nepřízvučných. Ať už je to jakkoli, Frintův závěr je správný: čeština přesně rozlišuje dlouhé samohlásky od krátkých, a to bez ohledu na přízvuk (c. d., str. 124).

142 Cet accent n'est pas autre chose qu'un rétrécissement de la glotte. (Van Ginneken, *Principes de linguistique psychologique*, Paris 1904, § 334, 335.)

143 Van Ginneken, c. d., § 333n; Broch, c. d., § 240; V. Mathesius, c. d., str. 11–12.

Král ustavičně varuje před zaměňováním slovního a větného přízvuku, ale když se zabývá otázkou vlivu přízvuku na trvání přízvučné samohlásky, zaměňuje je sám. Tak např. bez rozlišení mluví v tomto případě o tom, že ve *vezeme, neseme* je první *e* jasnější a delší než *e* poslední, které pro svou nepřízvučnost silně ztrácí na trvání a jasnosti (tvrzení nesprávné), i o tom, že se lze snadno přesvědčit o dloužení samohlásek přízvukem na příkladě výslovnosti slova *tak* s velmi silným důrazem. Nejsilnější důraz je podle Krále docela změní v *ták*.[144] Zde neběží o přízvuk vyzdvihující jednu slabiku slova proti ostatním slabikám téhož slova, nýbrž o přízvuk zdůrazňující příslušné slovo ve srovnání s jinými slovy, totiž o přízvuk větný. Jinak řečeno, v uvedeném případě je současně vyzdvižen dynamický i časový větný akcent.[145] V mnohoslabičných slovech v těchto případech podléhají dloužení všechny slabiky slova (ve srovnání se slabikami slov vyslovovaných normálním tempem). Srov. příklad *moře*, rozebraný na str. 191. V jednoslabičných slovech je v této poloze možná přetržitá délka, o níž jsme mluvili (tamtéž). Ve fejetonních dialozích se takové emfatické *tak* občas píše *ta-ak*. Nesmí se zapomínat, že pozice takových slov před pauzou připouští, jak jsme se už zmínili výše (srov. str. 190), emfatické dloužení samohlásky. Tak např., jak zaznamenává Král, negace *ne*, stojí-li sama o sobě, se normálně vyslovuje dlouze; příčina, říká Král, je v důrazu, s jakým ji vyslovujeme. Jestliže se zanedbá charakteristický způsob vyslovování krátkých vokálů, tj. jestliže při vyslovení tohoto důrazného *ne* nezarazíme dechový proud náhle, nýbrž zarážíme ho pomaleji, přízvučné *e* poněkud delší, ale stále ještě krátké, se mění v *e* dlouhé.[146]

Je-li nesprávné tvrzení o dloužení krátké samohlásky pod přízvukem, není méně chybné ani mínění, že by se nepřízvučné dlouhé samohlásky často v obecné mluvě (v protikladu ke konzervativní řeči spisovné) právě pro svou nepřízvučnost krátily.[147] Už jsme zdůraznili, že takové zkrácení nevyplývá z nepřízvučnosti samohlásky, ale z pozice v koncové slabice slova.[148]

[144] *Trvání hlásek...*, Listy filologické 20, 1893, str. 270–271.

[145] Zesílení dynamického přízvuku slovního spojení nevede však v české řeči nevyhnutelně také k zesílení jeho přízvuku časového (totiž k zpomalení tempa). To zvlášť zaráží ruský sluch, neboť ruštině jsou vůbec cizí krátké samohlásky s dynamickým přízvukem, a tím více se silným dynamickým přízvukem.

[146] Tamt.

[147] Takové mínění vyjadřuje Truhlář (c. d., str. 420), Král (j. v.), Frinta, (c. d., str. 151–152).

[148] Tak např. ve formě *není*, která je často spjata s pauzou a vyslovuje se většinou emfatickým tempem, se *e* proti čisté zvukové formě prodlužuje do délky, *í* do naddélky (srov. str. 187). Pak se koncové *í* interpretuje jako krátké, zdloužené následkem kvantitativní pauzy; emfatická forma se pro časté užívání začíná chápat

16. STUPEŇ STABILITY PŘÍZVUČNÝCH A DLOUHÝCH SLABIK

K posílení teze o síle českého přízvuku se někdy uvádějí případy odsouvání koncové samohlásky v některých slovech, ale za prvé je lze pozorovat především ve slovech slabě přízvukovaných,[149] za druhé se ve všech těchto případech odsouvají pouze samohlásky etymologicky krátké a za třetí se v ustálených alegrových slůvkách a slovních spojeních odsouvá často právě počáteční (přízvučná) krátká slabika prvního slova. Příklady: *(milo)stivá pani, (do)brý večer, (ru)ku líbám.*[150] Poslední případ je zajímavý také proto, že tato useknutá slovní skupina zní jako jedno fonetické slovo s hlavním přízvukem na první slabice a vedlejším přízvukem na třetí.

V jazyce českých dětí je odsouvání počátečních (přízvučných) slabik v protikladu k ruskému dětskému jazyku zcela dobře možné.[151] Tak např. jsem zaznamenal: *Lánek* místo *Milánek*, *timace* místo *legitimace*.

Konečně je charakteristická dialektická redukce krátkého *i* ve slabikách *li* nebo *il*, která vede ke ztrátě vokálního prvku, přičemž úloha slabikotvorné hlásky přechází na hlásku *l*, je-li v pozici mezi souhláskami.[152] Pro nás je v tomto případě důležité, že redukcí mohou být v češtině postiženy jak krátké nepřízvučné, tak krátké přízvučné, ale dlouhé (ani přízvučné, ani nepřízvučné) redukcí postiženy nejsou. Tak například v tišnovském dialektu Bartoš zaznamenává *klka, lpa, polca, veslš nás* (vyslyš), *máš-l*, zatímco dlouhé zůstávají podle Bartoše beze změny. Příklady: *klín, líto, rûhlík*.

Nejen samohlásky, ale ani souhlásky přízvučné slabiky se stupněm stability neliší od shodných hlásek v slabikách nepřízvučných. Grammont

jako normální, takže slovo i mimo pauzu začíná znít jako *néni*. Král málo přesvědčivě vykládá uvedenou formu jako výsledek prodloužení přízvučné samohlásky a zkrácení nepřízvučné.

149 Formy typu *vezem, nesem* sem zařazuje Král (tamt.) nedorozuměním (srov. Gebauer, c. d. 3, 2, § 12).

150 Srov. také alegrové *(kru)-'cifiks!* a pepické *(mu)'ziky* ve významu syfilis.

151 Podnes bohužel nejsou práce o fonetice české dětské řeči. Jediná mně známá česká práce – F. Čáda, *Studium řeči dětské*, Praha 1906 – nepřináší fonetický materiál. B. Kiterman ve studii *Opyt izučenija slogovoj elizii v detskom jazyke*, Russkij filologičeskij vestnik 69, 1913, č. 1, str. 65–83 uvádí řadu příkladů svědčících, že ruské a bulharské děti si osvojují nejrychleji a nejsnadněji přízvučnou slabiku slova. „Všechny případy elize ukazují, že přízvučná slabika nebývá nikdy odsunuta."

152 Srov. např. Gebauer, c. d. 1, § 175; F. Bartoš, *Dialektologie moravská 2*, Brno 1895, str. 181–182; A. V. Šembera, *Základové dialektologie československé*, Vídeň 1864, str. 43; srov. slovinské ljubljanské *míslt* z *mísliti* apod. (Broch, c. d., § 101n). – V ruské verzi následuje pasáž a velká pozn. pod čarou k historii slabikotvorných likvid (pozn. překl.).

stanovil, že v indoevropských jazycích při disimilaci souhlásek lze pozorovat tendenci zachovat beze změny souhlásky přízvučné slabiky.[153] A. I. Sobolevskij prokázal plnou platnost tohoto zákona při disimilaci ruských likvid. Pro český jazyk, jak prokázal O. Hujer, podobné pravidlo stanovit nelze.[154] Regresivní disimilace likvid je dokonce mnohem rozšířenější než progresivní. Srov. např. *pliskýř, lourní, legrace, almara* apod.; dokonce ani slabikotvornost přízvučné likvidy ji před regresivní disimilací neuchrání, např. *brblat, mrholit, vrkolak.*

17. RÝM JAKO MĚŘÍTKO ÚLOHY KVANTITY, PŘÍZVUKU A MEZISLOVNÍHO PŘEDĚLU

Některým badatelům se zdá, že důležitým ukazatelem malého významu českého časového akcentu ve srovnání s akcentem dynamickým je rým. Frinta říká: „Je zajímavo ukázati na důležitou okolnost, že již od nejstarších dob se na kvantitu v české poezii ohled nebéře, a tedy rýmuje se koncovka s dlouhou samohláskou s koncovkou s dlouhou samohláskou, např.: *stále – malé, svůdné – rudne, svíjí – fantazii, ráz – zas* atd.“ (tamt.). To je nepřesné, neboť některé básnické skupiny kvantitativní moment více či méně zanedbávají, ale naopak jiné s ním ve značné míře pracují. Mezi mé úkoly nepatří soustavná historie rýmu, ale u několika pozoruhodných faktů se přece jen zastavím.

Je nepochybné, že čeští romantikové se rýmu s kvantitativně nestejnými samohláskami vyhýbají. Tak např. u Erbena na 844 veršů (*Kytice, Poklad, Svatební košile)* připadá 528 veršů s 253 ženskými a 316 veršů se 158 mužskými rýmy. V ženských rýmech samohlásky koncové otevřené slabiky kvantitativně nesouhlasí v 33 případech, samohlásky zavřené slabiky se rýmují vždy také kvantitativně; samohlásky předposlední slabiky nesouhlasí kvantitativně v 6 případech; celkem tedy 39 případů kvantitativních neshod v ženských rýmech, tj. 15 % z celkového počtu ženských rýmů. V mužských rýmech kvantita samohlásek koncové otevřené slabiky nesouhlasí v 16 případech, koncové zavřené v 8 případech; celkem 24 případů kvantitativních neshod v mužských rýmech, tj. 15 % všech mužských rýmů. – Na 1 200 veršů Čelakovského (*Růže stolistá*) připadá 594 mužských a 606 ženských veršů s 297 mužskými a 300 ženskými rýmy. Samohlásky koncové otevřené slabiky v ženských rýmech kvantitativně nesouhlasí 22krát, samohlásky koncové zavřené

[153] M. Grammont, *La dissimilation consonantique dans les langues indoeuropéens et dans les langues romanes*, Dijon 1895, str. 186.
[154] O. Hujer, *Disimilace souhlásek v češtině*, 41. roční zpráva Akademického gymnázia v Praze, 1915, str. 9.

slabiky jednou, samohlásky předposlední slabiky 20krát; celkem 433, tj. 14,5 %; samohlásky koncové otevřené slabiky v mužských rýmech 8krát a samohlásky koncové zavřené slabiky 6krát; celkem 14, tj. 4,7 %. – Konečně u Máchy na 1 407 rýmujících se veršů (*Prvotiny*, *Básně rozličné*, *Básně příležitostné*) připadá 987 ženských veršů s 426 rýmy a 420 mužských veršů se 203 rýmy, přičemž v ženských rýmech samohlásky koncové otevřené slabiky se kvantitativně různí v 45 rýmech, samohlásky koncové zavřené ve čtyřech, samohlásky předposlední slabiky v 16 rýmech; celkem 65, tj. 15,2 %; samohlásky koncové slabiky mužských veršů se liší kvantitou v otevřené slabice ve třech rýmech, v zavřené slabice v sedmi; celkem 10, tj. 4,9 %. Přesná chronologie Máchova básnického odkazu neexistuje, ale mezi rozebíranými básněmi je nepochybně nemálo z jeho mládí. Pokud jde o zralejší Máchova díla, pak v *Máji* při 812 rýmovaných verších (z toho 339 ženských veršů se 163 rýmy a 473 mužských s 226 rýmy) se různí kvantitou pouze 10 samohlásek, tj. 6,1 %; z těchto 10 samohlásek připadá 8 na koncovou otevřenou slabiku ženských veršů a 2 na předposlední. Z 442 veršů *Básní bez nadpisů a zlomků* (včetně *Mnícha)* je 314 ženských veršů se 151 rýmy a 128 mužských s 61 rýmy, přičemž kvantita samohlásek nesouhlasí v 8 ženských rýmech, tj. 5,3 % (5 koncových otevřených slabik, 1 koncová zavřená a 2 předposlední slabiky).

Pro analyzované básníky je charakteristická převaha případů kvantitativní neshody v poslední otevřené slabice; to nás nutí vzít v úvahu, že kvantitativní rozdíly jsou v této poloze, jak jsme již nahoře v jiné souvislosti podotkli, poněkud přitlumeny. Konec verše je normálně vyznačen pauzou, a např. v *Máji* je kromě toho v sedmi případech z uvedených osmi pauza syntaktická.[155] Dále je zajímavé, že ze všech samohlásek se v rýmech neshodné kvantity nejčastěji objevuje *e*. Tak v *Máji* z 10 uvedených případů se v 8 případech rýmuje *é* s *e*, v jednom *ů* s *u* (ale srov. pozn. 156) v jednom *á* s *a*. V *Básních bez nadpisů a zlomcích* 5 *é-e*, 2 *í-i* a 2 *á-a*.

Ostře odlišný obraz dávají rýmy básníků druhé poloviny 19. a částečně počátku 20. století. Kvantitativní moment v jejich rýmování skutečně nehraje žádnou nebo skoro žádnou úlohu. Uvedeme několik čísel ilustrujících rýmování Nerudovo (*Balada zimní*, *Balada májová*, *Balada o duši Karla Borovského*, *Balada o polce*; *Zpěvy páteční*), Vrchlického (*Lilita*, *Alkestis*, *Loda*, *Trut*, *Hakon*, *Pomsta*, *Peire Vidal*, *Romance*, *Balada o nosu*, *Nekřtěňátko*, *Opatovická legenda II*, *Ginerva*, *Pan Vok a čert*) a Sovovo (*Balada o člověku a jeho radostech*). Poznamenávám,

[155] Tj. vlastně ve všech případech, neboť osmý případ *(lesů-nesu)* je fiktivní; *ů* v koncovce gen. pl. se totiž v rozporu s etymologickým pravopisem obvykle vyslovuje jako *u* (viz Frinta, c. d., str. 56).

že u Nerudy rozebírám pouze rýmy ženské, poněvadž mužským se zřejmě vyhýbal. Souhrn výsledků podává následující tabulka:

	Neruda	Vrchlický	Sova
Počet analyzovaných rýmovaných veršů	435	916	1096
– z toho ženských	435	502	496
– mužských	–	414	600
Počet ženských rýmů	213	239	248
Počet mužských rýmů	–	200	300
Kvantitativní neshody samohlásek			
ženské rýmy			
a) v koncové otevřené slabice	41	61	58
b) v koncové zavřené slabice	2	1	1
c) v předposlední slabice	28	61	55
celkem	71 (33,3 %)	123 (51,1 %)	114 (45,9 %)
mužské rýmy			
a) v koncové otevřené slabice	–	22	27
b) v koncové zavřené slabice	–	32	34
celkem	–	54 (27 %)	61 (20,3 %)

Číselná převaha ženských kvantitativně defektních rýmů nad mužskými se vysvětluje tím, že při počítání jsme brali v úvahu dvě slabiky ženského rýmu a jen jednu slabiku rýmu mužského. Nebylo by zapotřebí zvlášť to připomínat při rozboru ruského verše, kde mužský rým tvoří samohláska koncové slabiky verše s následujícími souhláskami, jsou-li jaké, a rýmování samohlásky předchozí slabiky (*voyelle d'appui*) a souhlásek mezi oběma těmito samohláskami (*consonnes d'appui*, opěrné souhlásky) je jen fakultativní (tzv. bohatý rým). Rýmování souhlásky předcházející poslední samohlásku je více méně nutné pouze v případech, kdy za touto samohláskou nenásledují žádné jiné souhlásky. Naproti tomu v českém verši se setkáváme s velmi charakteristickým zákonem rýmování, který lze formulovat takto: *v českém verši se rýmují vždy dvě poslední slabiky nezávisle na tom, padá-li přízvuk na poslední nebo předposlední slabiku obou veršů; připadne-li však mezi obě poslední slabiky jednoho (nebo obou) z rýmujících se veršů mezislovní předěl, pak se rýmuje závazně pouze poslední slabika verše.* Ženské verše, ilustrující stanovené omezení dvouslabičných českých rýmů, jsou obvyklé v české poezii 14.–17. století. Příklady:

Co chceš, co sdieti sobě vieš,
jaz jej vezmu, ješče-li dieš?
(MARIA MAGDALÉNA 781–782, HRADECKÝ RKP.)

Neobracuj sě ani tbaj
na ženský blud, ale poptaj
na milost své učenniče,
jenž již pro tě hořem niče
(TAMTÉŽ, 731–734)

Syna nechci, to jistě věz.
Protož sě toho i vystřez.
(LEGENDA O SV. KATEŘINĚ, 315–316)

Co jsi neb čím-li býti chceš?
Však jsi-li učen, v písmě čteš.
(TAMTÉŽ, 1221–1222)

Věru-li se o nás staráš,
poněvadž i papeže znáš,
(DAČICKÝ, PROSTOPRAVDA 21B)

udělajíť nějaký smích
leda někdo některou pích
(TAMTÉŽ, 37A)

ale buď moudře, dobře živ,
ke všemu ctnostnému vždy chtiv
(LOMNICKÝ, VYBRANÉ RÝMOVÁNÍ, 18)

Tak s každým, co na vartu hráš,
každého přes hůl přemítáš
(TAMTÉŽ, 102)

Nové české básnictví se vyhýbá jednoslabičným celkům na konci ženských rýmů. Patrný dozvuk staré tradice pozorujeme ostatně v Máchově *Máji*, měl-li ovšem Mácha na zřeteli schéma jambické:

Hanebně zemře. – Poklid mu dán,
až tváře, jenž co růže květou,
zbledlé nad kolem obdrží stán,
až štíhlé oudy v kolo vpletou.

Pokud jde o české mužské verše, tj. verše končící silnou dobou, i zde, pokud jeden z rýmujících se mužských veršů (nebo oba) nekončí jednoslabičným slovem, rýmuje se závazně nejen slabika poslední, ale i předposlední. Staré české básnictví mužské verše skoro nezná, pokud se však s nimi setkáme, mají právě rým dvouslabičný, ale při mezislovním předělu před poslední slabikou rým jednoslabičný. Například v tzv. *Ostrovské písni* z 13. století: *schováno – posláno – zvěstováno – vzchováno – nazváno – prodáno – vesele dáno*.

V nové české poezii jsou případy odchylek od kanonické dvojslabičnosti mužských rýmů ojedinělé; u Máchy jsem našel pouze jediný případ: *perutí – pobytí*,[156] u Erbena v shora probíraných mužských verších jedinou, a to i jen částečnou odchylku: *postavil – povalil* (*Svatební košile* v. 288–289), kde opěrné souhlásky se různí, ale opěrné samohlásky souhlasí. U Nejedlého v básni *Přemysl Otakar v Prusích* a u Čelakovského v cyklu *Růže stolistá* odchylky nejsou. Dvouslabičné rýmy v mužských verších bez mezislovního předělu před poslední slabikou důsledně zachovává i Vrchlický. Poezie počátku 20. století připouští někdy v těchto případech i rýmy jednoslabičné, ty však zůstávají v nepatrné menšině. Např. u Sovy v *Baladě o jednom člověku a jeho radostech* ze 150 mužských rýmů bez mezislovního předělu před koncovou slabikou se opěrná samohláska nebo opěrná souhláska (nebo obě) neshodují v 12 případech.[157] Naopak v těch případech, kdy jeden z rýmujících se mužských veršů nebo oba končí jednoslabičným slovem, všichni uvedení básníci omezují rým na poslední slovo verše, přičemž dokonce i mezi opěrnými souhláskami, které patří do rýmujícího se jednoslabičného slova, je souzvuk jen v řídkých případech (ne častěji, než u souhlásek předcházejících samohlásce první slabiky ženského dvouslabičného rýmu). Rýmují-li se však slabiky otevřené, pak se u básníků konce 19. a počátku 20. století shodují i opěrné souhlásky; u básníků počátku 19. století je i za těchto podmínek totožnost opěrných souhlásek fakultativní. Příklady:

Mácha (*Máj*): *večera-jezera, nevrátí-zachvátí* atd., ale *tajný bol-kol a kol, vonný dým-pokropím, budu já-vichr má, druzí spí-zde dlí.*

Čelakovský (*Růže stolistá*): *kamení-ocení, přál tvorec-praporec* atd., ale *káže čas-květu zas, družko má-rozplesá* atd.

[156] V Máchových německých verších samozřejmě tento specificky český požadavek dvouslabičnosti rýmu chybí, a rýmuje se např. *zurück* s *Augenblick* i s *Geschick* (*Columbus*), *umkränzt* s *erglänzt* (*Der Eremit*) apod.

[157] Uvádím tyto příklady: sloka VII *radostech-na retech*, X *nejchudším-uměním*, XVIII *metresám-dívenkám*, *přátelství-objeví*, XXIV *radosti-o štěstí*, *LXXVIII okraden-zaskočen*, LXXXIX *započít-přerodit*, XCI *proklínal-zaprodal*, CX *okovů-heroů*, CXX *kolemkol-přes údol*.

Erben (*Svatební košile*): *odkvětě-ve světě, kohouti-pojmouti,* ale *zahodil-dvacet mil, nežli dvě-druhé mně.*

Vrchlický (*Nové básně epické* 1876–1880): *Lilita-prokmitá, anděla-viděla,* ale *jenž strh-s ním vrh, v okovech-pláč a vzdech, povzdech znítáhne k ní.*

Sova (*Balada o člověku*...): *praskavý-do trávy, sněživý-neživý,* ale *začal dnes-snící kdes, mraky jdou-grimasou, měsíční-mlžné ční, kdož to ví-bohatství, laskavé-duše své, gotickými zří-nebouří, hloubku tmy-propastmi.*

V mužských verších zakončených jednoslabičným slovem s poslední hláskou slabikotvornou se Sova většinou neomezuje na zesílení rýmu závazným rýmováním souhlásek tohoto slova, které slabikotvornou hlásku předcházejí, ale jde dál, tj. uvádí do rýmu i některé hlásky slova předchozího, zejména jeho poslední (tj. opěrnou) samohlásku. Příklady z téže básně: *chvíle je-vyreje, všecko spí-pochopí, duše šly-veselí, příštích důskrytých snů, s námi šly-trápily, smíchy zní-o přízni, masky má-nadýmá, masku má-zadumá, den zmaru je-jen žaluje, sklesle dí-nevědí, a ty svébláznivé, vůli mé-nevíme, měnivé-jmění své, rysy má-přijímá, co kdo ví-podkroví, šašku ty-nahnutý, přijdou dny-podloudný, sta ozvěn v níupevní.*

Je možné, že uvedená příznačná vlastnost Sovova rýmování není individuálním rysem, ale jedním ze symptomů nové tendence, která nahrazuje starou tradici. Opakuji, že systematická historie českého rýmu tu není mým úkolem. Pro nás je důležité jen jedno: uvedená fakta z dějin českého rýmu nečekaně svědčí – v rozporu s Králem –, že se v českém verši mezislovní předěl výrazně projevuje. Je-li ještě možné namítnout, že příčinou jednoslabičnosti rýmu ve staročeských ženských verších, ukončených jednoslabičným slovem, jsou poměry přízvukové, pak otázku jednoslabičných a dvouslabičných mužských rýmů redukovat na záležitost přízvuku už naprosto nelze, neboť např. slabika *no* ve slově *temnoty* a ve slovní skupině *temno ty* je co do přízvuku naprosto stejná, ale přitom rým se slovem *nality* je v druhém případě úplně přijatelný, a v případě prvém je anomální.

Vraťme se však ke kvantitativnímu momentu v rýmu. Pokud jsou mužské rýmy dvojslabičné, musíme brát při výzkumu v úvahu i jejich první slabiku. Nedělali jsme to jen proto, že v tomto případě nelze vypočítávat procento kvantitativních neshod tak, že základem je úhrn všech mužských rýmů analyzovaného básníka; jako základ, z něhož se procento vypočítává, musíme brát jen rýmy bez mezislovního předělu před poslední slabikou. Probereme tedy tímto způsobem otázku kvantitativních neshod v prvních slabikách dvouslabičných mužských rýmů. U Máchy jsou pří-

pady neshody samohlásek první slabiky mužských rýmů ojedinělé, ale i celkový počet dvouslabičných mužských rýmů je velice malý; v cyklech *Prvotiny, Básně rozličné a básně příležitostné* je všeho všudy 30 dvouslabičných mužských rýmů, přičemž v jednom případě (*zakvítá-zakrytá*) jsou samohlásky první slabiky rýmu (*kví-kry*) kvantitativně různé; v Máji je 26 dvouslabičných mužských rýmů a ani jeden případ neshody. V *Básních bez nadpisu a zlomcích* jsou 4 dvouslabičné mužské rýmy a v tom jediný případ kvantitativní neshody: *o skálu-pomalu*.

V Čelakovského *Růži stolisté* je celkem 253 dvouslabičných mužských rýmů a mezi nimi 7 případů kvantitativního rozporu v první slabice (2,7 %). U Erbena v básních *Kytice* a *Svatební košile* jsme napočetli 93 dvouslabičných mužských rýmů a mezi nimi 6 případů kvantitativního rozporu (6,4 %). U Vrchlického v probíraných básních (viz výše) je 72 dvouslabičných mužských rýmů a 16 rozporů (22,2 %). U Sovy na 138 plných dvouslabičných mužských rýmů v *Baladě*... připadá 16 rozporů (16,6 %). – Z těchto čísel vyplývá, že co do kvantity sdílí první slabika mužských rýmů osud dříve probíraných rýmujících se slabik: básníci druhé poloviny 19. stol. a prvních let století 20. s kvantitativním momentem počítají zřejmě méně než básníci první poloviny 19. století.

Jak vidět, Frintovo tvrzení o kvantitě v českém rýmu vyžaduje závažná omezení. Prozatím se nezastavujeme u staročeského rýmu. Je to složitá otázka, neboť podnes není restaurován obraz staročeských kvantitativních poměrů, a kromě toho se ve staročeské poezii ve většině případů rýmují totožné přípony, tj. staročeský rým je z největší části rýmem gramatickým, což charakteristiku staročeského rýmu z hlediska ryze zvukového značně znesnadňuje. Co se týče nové české poezie, zevšeobecňuje Frinta tendenci jediné literární periody. Že v této oblasti existují i jiné, odlišné tendence a požadavky, věděl Král, když napsal: „Při našich teoriích rýmu mluví se často, i nesprávně, o délce rýmujících se slabik, ale zapomíná se na nutný požadavek, že rýmující se slabiky mají mít touž intenzitu přízvukovou, týž stupeň důrazu, jímž se vyslovují.“ [158] Král vyslovuje hledisko určité básnické školy, která šetří kvantity jako prozodického elementu co nejméně, jestliže soudí, že rýmy typů *zákonů-na trónu, dřív-div, drahá-snaha* jsou „zcela správné“; pouze rýmy typu *milá-síla* působí prý neliběji, ale ani ty vysloveně nezavrhuje.[159]

Pokud jsou české verše a jejich segmenty izosylabické a pokud silná doba je realizována přízvukem, rýmují se přirozeně slabiky rytmicky přízvučné s rytmicky přízvučnými, nepřízvučné s nepřízvučnými. (Ostatně je pozoruhodné už kanonické rýmování slabiky s hlavním slovním

[158] Král, *O prozódii české*, str. 384.
[159] Tamtéž, str. 444, 475.

přízvukem se slabikou s přízvukem vedlejším.) Ale rýmovaná přísloví a říkadla, která neznají izosylabismus, připouštějí i rýmování slov s různou polohou přízvuku. Takové rýmování se vyskytuje i v českém volném verši, a bývá nepříznivě posuzováno kritikou vychovanou na sylabických verších se sylabickými segmenty. Ať je tomu jakkoli, rýmování slov s různým postavením přízvuku není českému uchu cizí. Charakteristické jsou pro to české kalambúry, které párují souzvučná slova bez ohledu na postavení jejich přízvuku. Na Emauzské pouti jsem v bramborovém divadle zaslechl, jak se ptá Kašpárek, k němuž přichází Smrt v podobě kostry: Kdo je to? Odpověď ze zákulisí: *Umrlec!* A Kašpárek se ptá dál: Jaký pak *hrnec?*. – Nebo jednou v pražském parku jsem náhodou pozoroval zábavu dětí, které žvatlaly předstírajíce nedoslýchavost: Co máš? – *Kalhoty*! – *Boty*? – List Večer posměšně říká komunistickým *buňkám* – *blabuňky*.

18. PŘÍZVUK A EMFÁZE

„Jak se uznává už dlouho," říká o českém přízvuku Broch, „exspiratorní zesílení ‚přízvučné slabiky' je celkem velmi slabé... Emfáze ovšem může exspiratorní zesílení zvětšit." [160] K emfatickému zesílení přízvuku se odvolává také Král.[161] Ale v těch případech, kdy vlastnosti české emfatické řeči neodpovídají jeho prozodickým tezím, odvolání k emfázi odmítá. Například výrazný kvantitativní rozdíl mezi krátkými a dlouhými slabikami v české patetické řeči podle Králova názoru „nic nerozhoduje", a Král staví proti emfázi klidnou normální výslovnost.[162] Zvlášť důrazně odmítá Král oprávněnost odvolání se k emfázi, když dojde na následující tezi *Počátků*: „Přízvuk v češtině nemusí býti vždycky na první slabice." [163] Jungmann v recenzi knihy Hněvkovského[164] odůvodňuje tuto tezi podrobněji: „Řečnická mluva jest mezi prostou a básnickou uprostřed a této rytmem blízká; pročež lépe v ní zkoumati přízvuk než v prosté. Rozeznati sluší přízvuk gramatický a citový, kterýž řečník vpravdě klade někdy tam, kde gramatického není. Nic neškodí, vždy jest přízvuk, a k tomu živější než druhý." Jungmann tedy přesně formuloval myšlenku, kterou důrazně opakoval a podrobně zdůvodnil až o osmdesát let později – Němec Saran. Čistou zvukovou formou podle Sarana je ta forma řeči, ve které se neprojevuje žádný nebo téměř žádný postoj mluvčího k tomu,

160 Broch, c. d., § 238.
161 Král–Mareš, *Trvání hlásek...* str. 270–271.
162 Král, *O prozódii české*, str. 379–380.
163 Šafařík a Palacký, c. d., str. 14.
164 J. Jungmann, viz pozn. 109, str. 147, 165.

co říká. Nauka o verši nikdy nemá vycházet z čisté zvukové formy, z té musí vycházet gramatika. Kdo zkoumá verše, má mít stále na zřeteli, že poezie přetváří nikoli indiferentní, ale emocionální jazyk. Emocionálnost (etos) řeči se v nejvyšším stupni projevuje v akcentu, který se výrazně odchyluje od akcentu čistého. Proto naprosto chybuje, kdo normuje členění básnické řeči a řídí se přitom čistým přízvukem.[165]

Myšlenka vyslovená Jungmannem a rozvedená Saranem je velice plodná: jako materiálu pro zpracování užívá poezie elementů emocionální řeči – a zřejmě ve značně větší míře než elementů výpovědí, které směřují k logickému termínu jako ke své krajní mezi, výpovědí se zaměřením na předmět řeči.[166]

Tak například v českém říkadle *Kominík má flek, kominice ne* je použito pro rým, jak si povšiml Frinta, emocionální formy negace *ne* s „prudkým vyzněním".[167]

Ale Král takovou teorii rozhodně odmítá. „Může-li si kdo představiti větší poblouzení?" horlí.[168] Sám fakt posunutí přízvuku v emfatické řeči uznává, ale jeho využití ve verších pokládá z jakéhosi důvodu za nemož-

[165] F. Saran, *Deutsche Verslehre*, § 15 a 24.
[166] Jak emocionální, tak básnický jazyk hojně užívá mimogramatických prostředků (srov. str. 42). Poezie může využít (jak už jsem psal v brožuře *Novejšaja russkaja poezija*) prostředků emocionálního jazyka, ale jenom ke svým specifickým cílům. Tato shoda obou jazykových systémů a využití prostředků, jež jsou obvyklé v emocionálním jazyce, pro jazyk básnický, způsobuje často ztotožňování básnického jazyka s emocionálním. Takové ztotožňování je mylné, neboť nepřihlíží k základnímu funkcionálnímu rozdílu mezi oběma jazykovými systémy. „Potenciální expresivnost fonému", o které mluví M. Grammont (*Le vers français*, Paris 1913, str. 232), se projevuje v básnickém jazyce, ale je to jen zvláštní případ, podobně jako tzv. *harmonie imitative* (zvukomalba). Naprostá metodologická bezradnost, která až donedávna vyznačovala nauku o zvukových konstrukcích básnického jazyka, nutila badatele, aby si při jejich vysvětlení pomáhali buď teorií onomatopoetickou, nebo výkladem o určitém emocionálním sepětí mezi zvuky a ideovým zatížením básnického díla (srov. např. 2. díl uvedené Grammontovy knihy, nazvaný *Les sons considerés comme moyens d'expression*). Ale hudba se neomezuje na programovou hudbu, poetická fonetika se neomezuje na programovou poetickou fonetiku. Na příkladě kanonických básnických prostředků, jako je rým, je zvlášť zřetelně vidět, že omezit poetickou fonetiku na vyjádření idejí a emocí prostřednictvím zvuků je nemožné. Poetická zvuková konstrukce není vždy obrazem, a i když má obrazovou funkci, nemusí nezbytně užívat metod emocionálního jazyka. Srov. např. „básnickou etymologii" apod. (*Novejšaja...*, kap. VII). Když přejímá z emocionálního jazyka, abychom uvedli příklad, posunutí přízvuku, není básník v každém jednotlivém případě vázán, jak by si to přál Saran (*Deutsche Verslehre* § 24), přihlížet k emocionální motivaci tohoto posunu; podobně Puškin, když prý přejímal jméno hrdiny svého *Jevgenije Oněgina* z vývěsního štítu krejčího z Toržka, nebyl povinen ponechat svému hrdinovi také fyziognomii tohoto krejčího.
[167] Frinta, c. d., str. 47. (V ruské verzi: „krepkij otstup", pozn. překl.)
[168] Král, *O prozódii...*, str. 239.

né. „Slova *náramně, nesmírně, výborně* apod. často při mluvení patetickém vyslovují se tak, že přízvuk přechází přímo na druhou slabiku, přičemž ovšem i první slabika pronáší se s dosti velkým, ale přece menším důrazem... Takovéto *abnormální* přízvuky... v prozódii i veršování arci nemají platnosti a nelze k nim hleděti. Hleděti třeba pouze k přízvuku normálnímu.“ [169]

19. POSUNUTÍ VRCHOLU PŘÍZVUKU V DVOUSLABIČNÝCH SLOVECH

Věnujme bližší pozornost spletité otázce „posunutí přízvuku“ v češtině. Začneme s dvouslabičnými slovy. Podle Gauthiotových a Vendryesových[170] experimentů se ve slovech s etymologicky nebo pozičně dlouhou počáteční slabikou (*bliží, vrána, hezká, dvakrát*) výdechové zesílení omezuje na první slabiku. Ve slovech s krátkou počáteční slabikou se výdechová vlna přízvuku rozšiřuje kromě první slabiky i na počátek druhé, přičemž vrchol vlny padá na tento počátek (*ona, bude, kabát, milá*). Broch, jenž dělal v Praze podrobná kontrolní pozorování a věnoval těmto zajímavým výzkumům několik stránek svého *Očerku fiziologii slavjanskoj reči*, píše, že v tomto případě mu sluch nedovoluje záznamy přístrojů ani potvrdit, ani zamítnout. Sluch, říká Broch, je předem ochoten předpokládat, že přechod od silného výdechu, „přízvuku“, k slabému výdechu, „nepřízvučnosti“, spadá vjedno s hranicí slabik – takže je pravděpodobné, že přístroje ukazují skutečný stav věcí.[171] Mně se zdá, že i pro sluch je rozdíl mezi rozložením exspirace ve slovech *drahá* a *dráha* dosti citelný (crescendo a decrescendo).[172]

20. POSUNUTÍ VRCHOLU PŘÍZVUKU VE SLOVECH TROJSLABIČNÝCH

Otázka polohy přízvuku ve slovech trojslabičných působila mnoho rozpaků. Proti zákonu Dobrovského, hlásajícímu, že český přízvuk padá

[169] Tamt., str. 208–209

[170] R. Gauthiot a J. Vendryes, *Note sur l'accentuation du tchèque*, Mémoires de la Société linguistique 11, 1900, str. 331–335.

[171] Broch, c. d., § 239.

[172] Kvantitativní poměry se odrážejí nejen v rozložení exspirace, ale i ve velikosti hudebního intervalu mezi slabikou přízvučnou a nepřízvučnou (srov. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik 1*, Götingen 1906, str. 245). Totéž je i ve slovenštině (srov. úvodní stať skladatele Janáčka ke knize F. Bartoše *Národní písně moravské*, Praha 1901, str. XLI–XLIII).

vždy na první slabiku slova, uváděli už Rayman a Jungman jako doklad slova s druhou slabikou etymologicky nebo pozičně dlouhou (např. *horoucí, milenka, lucerna* apod.). Kosina a Bartoš[173] píší: „Ve slovech trojsylabých přízvuk spadající na sylabu první valně slábne, je-li sylaba druhá buď přirozeně, nebo polohou dlouhá, takže ve verších přízvučných někdy zcela utuchuje a se přemyká na sylabu druhou. Např. *Přízní krále mír vy-koupí* (Vocel), *Um svůj těmi bav ca-party* (Čelakovský).“ R. F. Brandt[174] zaznamenává, že „v českých trojslabičných slovech s dlouhou slabikou uprostřed Češi nepřízvukují slabiku počáteční. Slova *vojáci, otázka, domácí, poroučím* jsou podle mého sluchu vyslovována *vojâci, otâzka, domâcí, porôučím.*“ Gauthiot a Vendryes[175] probírají několik typů trojslabičných slov a konstatují, že ve slovech typu ◡ ◡ ◡ (*žaludy, pravila*) a typu ◡ – ◡ (*slyšíte, zavítal*) se přízvuk omezuje na první slabiku, ve slovech typu ◡ ◡ – (*zeleným, spanilých*) a ◡ × ◡ (*potomstvu, hubičku*) se výdechová vlna přízvuku neomezuje na slabiku první a slabika druhá se se dokonce jeví silnější než první. Zvlášť zřetelně se to projevuje v typu naposled uvedeném. Pedersen[176] se celkem blíží koncepci obou francouzských badatelů, ale dělá chybu, jak zcela správně konstatuje Broch,[177] když druhou část dvouslabičné výdechové vlny pokládá za samostatný vedlejší přízvuk.

Broch[178] zaznamenává ve slovech typu ◡ ◡ – slabě stoupající výdechovou vlnu, v souhlasu se zápisy přístrojů, použitých francouzskými badateli; někdy však se podle Brochových výzkumů vyslovují tato slova s hlavní výdechovou vlnou omezenou na první slabiku slova a s novou, slabší výdechovou vlnou ve slabice třetí. Ve slovech typu ◡ × ◡, kde druhá slabika pro cizince nabývá často převahy nad první (srov. výroky Pedersonovy, Bernekerovy a Koršovy)[179] zaznamenává Broch zřejmou převahu druhé slabiky nad první co do síly exspirace, ale vedle takového akcentování je podle Brochova pozorování možné, zvláště při energickém vyslovování, slyšet i zřetelnou převahu exspirace ve slabice první, přičemž je v těchto případech možná, ač nikoli závazná, nová výdechová vlna ve slabice třetí. Pouze ve slovech, jejichž druhá slabika slučuje etymologickou a poziční délku, je dvouslabičná výdechová vlna závazná. V typu ◡ – ◡ vedle jednoslabičného exspiratorního tlaku, zaznamenané-

173 J. Kosina a F. Bartoš, *Malá slovesnost*, Brno 1876, str. 2.
174 R. F. Brandt, *Načertanije slavjanskoj akcentologii*, Sankt Peterburg 1880, str. 152.
175 Gauthiot a Vendryes, c. d.
176 H. Pedersen, *Den bömiske Udtale*, Nordisk Tidsskrift for filologi 11.
177 Broch, c. d., § 237
178 Tamtéž, § 239.
179 Korš, c. d., str. 313.

ho Francouzi, je podle Brocha možná i exspiratorní vlna rozšiřující se na druhou slabiku, kde tato vlna dokonce může dospět ke svému vrcholu. Konečně v typu ◡ ◡ ◡, kde podle zápisu Francouzů je vlna zesílené exspirace omezena na první slabiku a v následujících slabikách výdech stále slábne, zaznamenává Broch vedle takových případů také případy s novou výdechovou vlnou ve třetí slabice, a konečně i případy, kde hlavní exspiratorní vlna zabírá obě první slabiky (srov. pozorování Pedersenovo). Broch rozšiřuje své výzkumy o typy, které Gauthiot a Vendryes neregistrovali, jmenovitě slova s etymologickou nebo poziční délkou v první slabice. Hlavní přízvuk se v takových slovech omezuje na první slabiku, nezávisle na kvantitě slabiky druhé. Je-li druhá slabika pozičně dlouhá, objevuje se vedlejší přízvuk ve třetí slabice jen tehdy, je-li tato slabika dlouhá (*'mládence, 'štíta,ry, 'vlastenci, 'větvič,kách*). Naše pozorování pražské mluvy celkem potvrzuje výzkumy Brochovy. V rámci každého typu trojslabičných slov s první slabikou krátkou stojí paralelně vedle sebe dva druhy akcentování, s hlavní výdechovou vlnou jednoslabičnou i dvojslabičnou, přičemž v druhém případě vrchol vlny může padat na druhou slabiku. Takový jev jsem měl příležitost zaznamenat mezi jiným i ve slovech typu ◡ ◡ ◡, ovšem poměrně zřídka (*kořala, rodina*). Nepřipadá mi zcela přesné Brochovo tvrzení, že ve slovech s první slabikou pozičně dlouhou se hlavní přízvuk omezuje na tuto slabiku. Takové přízvukování převládá, občas však lze pozorovat i v těchto případech dvouslabičnou exspiratorní vlnu, někdy lehce stoupající (*ohromný*); může to platit dokonce i v případě, že druhá slabika je krátká (*legrace, doktore*).

Čeští jazykovědci ve většině případů popírají existenci dvouslabičné exspirace a pokoušejí se prokázat neplatnost svědectví cizinců.[180]

21. ROZBOR NÁMITEK PROTI ÚDAJŮM PŘÍSTROJŮ O POSUNUTÍ VRCHOLU PŘÍZVUKU

1. Abychom při experimentu zjišťujícím poměrnou sílu slabik dospěli ke správným výsledkům, je nutné srovnávat navzájem slabiky s kvalitativně stejnou samohláskou. Aby eliminoval záležitosti timbru, postupoval tak např. Chlumský, když vyslovil do zvukovodu, ústícího vidlicovitě zároveň do kymografu a do fonografu, slova *šafář, šafář Vašata* a větu *Rada Vašata chvátá zakázat Voborsko.*[181] Ale za prvé nalézáme u Gauthiota a Vendryese takové příklady jako zeleným, slyšíte, potomstvu, kabát,

[180] Srov. např. A. Frinta, *Přemístění českého přízvuku, Prace lingwistyczne ofiarowane Baudouinowi de Courtenay*, Kraków 1921, str. 132–140.
[181] F. Chlumský, *Comparaison des tracés du phonographe et du petit tambour*, Revue de phonétique 2, 1912, str. 213–250.

vrána, *blíží*, za druhé ve slově *Vašata* oba přístroje zaznamenávají stejnou sílu první i druhé slabiky a silné zeslabení třetí slabiky, zatímco při opakování téhož slova padá na třetí slabiku vedlejší přízvuk a druhá slabika je proti oběma přízvukovaným slabikám poněkud zeslabena; ve slově *Voborsko* je lehounké zeslabení druhé slabiky ve srovnání s první a prudké zeslabení třetí slabiky (tj. dvouslabičná, mírně sestupná výdechová vlna hlavního přízvuku). O slově *zakázat* se údaje obou přístrojů rozcházejí; zatímco fonograf zaznamenává vrchol výdechové vlny ve druhé slabice, svědčí druhý přístroj o rovné dvouslabičné vlně. Dvouslabičné výdechové vlny vystupují s určitostí v zápisu energického vyslovení týchž trojslabičných slov.

2. Podle Frintova názoru[182] Gauthiot a Vendryes zkoumali česká slova v poloze po předložkách, takže např. ve slově *zeleným* se slabika *le* jeví silnější než slabika *ze*, protože tomuto slovu patrně předcházela předložka, která přejala hlavní přízvuk, a na *le* proto padá přízvuk vedlejší; tak např. předpokládaná předložková skupina (ˈ*za*) *ze*ˌ*leným* byla základem tohoto zápisu přístroje francouzských badatelů:

ze- -le- -ným

Ale jednak stačí konfrontovat zápis slabik *ze* a *ným*, abychom se přesvědčili o nepravděpodobnosti Frintova předpokladu; jednak lze těžko připustit, že by jazykovědci jako Gauthiot a Vendryes nepostřehli přesouvání přízvuku na předložku a nepřihlédli k němu; a konečně nelze předpokládat, že by předložky předcházely i slovům *ona*, *bude*, *milá*, a přece grafický obraz výslovnosti těchto slov svědčí, že silnější tlak se ani zde neomezuje na první slabiku.

22. ROZBOR NÁMITEK PROTI POZOROVÁNÍ O POSUNUTÍ VRCHOLU PŘÍZVUKU PROVÁDĚNÝM PROSTÝM UCHEM

1. Protože v ruštině (stejně jako v němčině) jsou samohlásky s dynamickým přízvukem nejen silnější, ale i delší než nepřízvučné, může česká délka působit na Rusa (nebo Němce) dojmem přízvučnosti. Brandt říká: „Češi, jimž jsem sděloval své pozorování (že v trojslabičných slovech s dlouhou prostřední slabikou připadá přízvuk na tuto slabiku), mne

[182] A. Frinta v recenzi Broch: *Očerk fiziologii slavjanskoj reči*, Archiv für slavische Philologie 33, 1911–1912, str. 233.

ujišťovali, že zaměňuji přízvuk s kvantitou; ale např. o srbském slově *ȍblāčam* bych neřekl, že v něm přízvuk padá na prostřední slabiku, i když je dlouhá.“ [183] Na výše uvedený argument zastánců dogmatu o přízvuku padajícím výhradně na počáteční slabiku, lze namítnout ještě něco jiného: proč Broch slyší slabě vzrůstající dvouslabičný tlak ve slovech typu *zeleným*. Kdyby byla správná domněnka o zaměňování dynamického přízvuku a kvantity, bylo by přirozenější očekávat interpretaci *zele'ným*.

2. Často slyšíme následující námitku: ti, kdo soudí, že je možný vrchol exspiratorní vlny ve druhé slabice, jsou uvedeni v omyl hudebními poměry. Ve skutečnosti však při normální intonaci českého trojslabičného slova nebývá druhá slabika nikdy vyšší než prvá. Obyčejně je níže než prvá, nebo – při dvouslabičné exspiratorní vlně – se vyslovuje ve stejné výšce. A co více, ani takový paralelismus není závazný a Broch právem zaznamenává sporadické akcentování typu *babička* s vrcholem dvouslabičné exspiratorní vlny připadajícím na druhou slabiku a s vyšším tónem na slabice první (¯ – _).

Vondrák[184] bere v úvahu, že tón druhé slabiky je nižší než tón prvé, ale přesto se pokouší hájit hypotézu, že dynamický přízvuk připadá na slabiku první a že ti, kdo připouštějí možnost silnějšího tlaku na slabice druhé, jsou uvedeni v omyl výškou. Musí tedy uplatnit toto málo pravděpodobné vysvětlení: mezi první a druhou slabikou je rozdíl výšek tak nepatrný, že to klame sluch.

Uvedené důvody by už stačily k odmítnutí argumentace výškou. Hlavním důvodem je však ta okolnost, že posunutí přízvuku na druhou slabiku se zřetelně slyší i při výslovnosti šeptem.[185] Při šeptání je dokonce toto posunutí ještě zřetelnější; při spoluúčasti hlasu intonace slova lehce ztlumí akustický dojem posunutí vrcholu výdechové vlny, poněvadž druhá slabika je buď tónově níže než první, nebo ve stejné výšce s ní, ale nikdy ne výše (mám na mysli intonaci slova mimo melodickou pauzu).

3. Německé přízvukování českých slov hodnotí Čech jako nesprávné (např. *Pa'lacký*); polské přízvukování trojslabičných slov bezpečně rozlišuje od svého.[186] To je naprosto správné, nijak to však neodporuje Brochovým pozorováním, protože Němec vyslovuje uvedené české slovo s jednoslabičným tlakem (na druhé slabice), který se zřetelně liší od české dvouslabičné, slabě stoupající výdechové vlny. Týž rozdíl je i mezi přízvukováním českým a polským. Pěknou paralelou k Frintovu pozorování je francouzské *merci* v ruských ústech. Francouz si všimne nesprávnosti

183 Brandt, c. d., str. 152.
184 Vondrák, c. d., str. 245.
185 Broch, c. d., § 237.
186 Frinta, tamt.

ruského vyslovování, ač Francouz i Rus akcentují druhou slabiku – rozdíl v síle mezi první a druhou slabikou je u Rusa značně větší než u Francouze.

Dvouslabičné exspiratorní vlny hlavního slovního přízvuku jsou možné i v jazycích s dynamickým přízvukem jako fonologickým elementem, ale výhradně v jazycích s dynamickým přízvukem mimogramatickým (čeština, srbština) připadá vrchol exspiratorní vlny hned na první, hned na druhou slabiku, anebo se síla exspirace rozděluje stejnou měrou na obě slabiky. Poloha vrcholu nemůže v českém jazyce mít význam, protože se neporovnává přízvučná slabika slova s nepřízvučnými slabikami téhož slova, ale hlavní přízvuk jednoho slova s hlavními přízvuky ostatních slov.[187]

23. DVA TYPY MIMOGRAMATICKÝCH VARIACÍ

Naskýtá se otázka, proč Češi tak úporně trvají na tom, že přízvukují stále jen první slabiku. Proč neodlišují případy jednoslabičné výdechové vlny, dvouslabičné sestupné vlny (s vrcholem na první slabice) a dvouslabičné vzestupné vlny (s vrcholem na druhé slabice)? Rus může snadno postřehnout nejmenší rozdíly v síle tlaku, protože v ruštině je dynamický přízvuk fonologický element. Když však rozdíly v síle tlaku jsou jevem mimogramatickým, vnímá je sluch velice slabě. Ščerba v knize *Russkije*

[187] Tím lze také vysvětlit, proč v jazycích podobných češtině nemá přízvuk onen „monarchický" ráz, jaký má např. v ruštině, kde hlavní přízvuk jaksi sjednocuje všechny slabiky slova a nepřipouští ani jen trochu zřetelné přízvuky vedlejší. Pro český jazyk je protiklad slabiky s hlavním přízvukem a ostatních slabik téhož slova tak málo závažný, že v emocionální řeči si hlavní a vedlejší přízvuk mohou své síly navzájem vyměnit. „Chce-li se slovo *neobyčejný* vysloviti se zvláštním důrazem a má-li se vložiti do něho jakýsi pocit podivení, bývá často přízvuk slabiky *čej* silnější než přízvuk první slabiky *ne*." (Král, *Česká prozódie*, Praha 1909, str. 208–209). V nářečích je taková rošáda hlavního a vedlejšího přízvuku ještě obvyklejší. Tak např. ve zlínské variantě moravskoslovenského nářečí bývá přízvuk zpravidla na první slabice, ale v důvěrném rozhovoru se podle Bartoše (*Dialektologie moravská 1*, Brno 1886, str. 17) často přesmykuje na slabiku předposlední: *Dobře je vám sedět na slú'nečku*! V dolnobečevském dialektu, který je zlínskému blízký, se týž jev dá pozorovat ve větách vybízecích. Emocionální jazyk tu patrně využil ke svým specifickým účelům akcentologického zákona sousedních nářečí (s přízvukem na předposlední slabice). Naopak v těch nářečích, kde hlavní přízvuk připadá na slabiku předposlední, v emocionální řeči přechází na slabiku první (srov. A. Kašík, *Popis a rozbor nářečí středobečevského*, Praha 1908, str. 38–39). Stejnou rétorickou rošádu přízvuků zaznamenal Frinta ve spisovné polštině, např. *'naro,dowym*. Záleží tu právě na rošádě, na porušení normálního poměru, a nikoli, jak se domnívá Frinta (*Přemístění českého přízvuku*, str. 139–140) na psychické důležitosti začátku slova.

glasnyje v kačestvennom i količestvennom otnošenii uvádí zajímavé příklady, které svědčí o tom, že mimogramatická kolísání „si normálně neuvědomujeme, protože zůstávají pod prahem vědomí“. Ale jsou dva typy mimogramatických variací – takřka dva stupně „podvědomí“.

Bez speciálního zaměření Rus nepozoruje, že ve slovech *etot* a *eti* vyslovuje dvě samohlásky (v prvním případě *e* otevřené, v druhém *e* zavřené). V jeho jazyce je pro *e* všeho všudy jeden foném, jehož reálným symbolem je otevřené *e*, zatímco *e* zavřené je jenom vnějšně podmíněný variant. Vysloví-li někdo zavřené *e* mimo vnější podmínky, které je normálně vyžadují, zaznamenáme to jako jistou podivnost, rázovitost výslovnosti. Taková záměna ovšem nezaráží a nepřekvapuje ani zdaleka tolik, jako nesprávné užití zavřeného *e* místo *e* otevřeného v těch velkoruských dialektech, kde otevřené *e* a zavřené *e* jsou rozdílné fonémy (zavřené *e* v těchto dialektech odpovídá starému *jať*). *E* zavřené a *e* otevřené ve spisovné ruštině jsou příkladem dvou mimogramatických variant, které za různých vnějších podmínek existují v témž jazykovém systému.[188]

Je však i jiný typ mimogramatických variací, a to jsou variace podmíněné různým tempem, emfází apod. Jinými slovy nejde tu o varianty koexistující v jednom jazykovém systému, ale každý variant náleží jinému jazykovému systému, neboť co tempo, to zvláštní jazykový systém se zvláštní fonetikou, a každá emoce zavádí v řeči zvláštní tempo, vtiskuje řeči specifickou pečeť. (Srov. Saranovo učení o různých *Sprecharten*.[189]) Měl jsem například příležitost pozorovat v emocionální české řeči za jistých okolností předopatrové *ä* místo normálního *a*. *„Ty máš ränu!“*, cedí ve své hantýrce pražští pepíci. *„Prävo lidu!“* vykřikuje s rozmarným důrazem kamelot. *ä* po *r* jsem pozoroval i v Kašpárkově řeči v loutko-

[188] České neznělé *ř* se má k českému znělému *ř* tak, jako se má ruské spisovné zavřené *e* k *e* otevřenému, tj. neznělé je vnějšně podmíněným variantem znělého. Foném je jediný, *ř* znělé jeho reálný symbol. Právě proto, nikoli „nepovšimnutím“, jak vykládají někteří jazykovědci, zavedl Hus jedno písmeno pro obě varianty. Lze tím také vysvětlit, proč v těch letech, kdy česká akustika a fyziologie zvuků řeči byla ještě nepropracovaná, jazykovědci občas pomíjeli mimogramatické varianty a uznávali pouze jediné *ř*, indiferentní co do znělosti (srov. Frinta, *Novočeská výslovnost*, str. 111). Ale ač neznělé *ř* je variant vnějšně podmíněný, nevýznamotvorný, přece jeho vyslovení místo znělého *ř* by bylo větším násilím než záměna zavřeného *e* za ruské otevřené *e*. Příčina je v tom, že znělost a neznělost souhlásek jsou v češtině fonologické kategorie, např. *ž* a *š* jsou rozdílné fonémy a na pozadí střídání *muž-muže* si všímáme i střídání *keř-keře*. Pro staročeského písaře byla dvojice *ř* neznělé-*ř* znělé těsně asociována s dvojicí *š* (psaného *s, ss, sz, zs*) a *ž* (psaného *z*). Právě proto se označovalo neznělé *ř* spřežkou *rs* apod., znělé *ř* spřežkou *rz*, a ne proto, že rozdíl obou hlásek byl ve staré době zjevnější a zřetelnější, jak předpokládal Gebauer (c. d. 1, § 260)
[189] Saran, c. d., 15.

vém divadle na Emauzské pouti. Nejpozoruhodnější je, že Češi, ani když je na to upozorňujeme, tyto rozdíly obvykle nerozlišují. Nejen to, jen stěží se naučí rozlišovat slovenské fonémy *ä* a *a*.

Označme si konvenčně mimogramatické varianty typu ruské *e* otevřené – *e* zavřené jako *imanentní*, mimogramatické varianty typu české *ä* – *a* jako *stylistické*.

24. POSUNUTÍ PŘÍZVUKU Z HLEDISKA ČESKÉHO JAZYKOVÉHO POVĚDOMÍ

V češtině existují předklonky (*ať 'jde*), ve francouzštině příklonky nejsou. Český přízvuk není tedy jevem počátku slovního celku, ale jevem počátku slova (přičemž skupinu jména s předložkou, která na sebe přitahuje přízvuk, bereme jako jedno slovo). Francouzský přízvuk je naopak jevem konce slovního celku. Ve francouzštině tedy nemohou vedle sebe existovat slovní celky s přízvukem na konci a slovní celky s jinou polohou přízvuku. Emfatické odsuny přízvuku (srov. výše str. 186n) nepřicházejí v úvahu, protože patří jinému jazykovému systému. Na příkladu českého afektivního *ä* jsme viděli, že „stylistické" varianty nejsou ve vědomí mluvčího vůbec vymezeny a vytyčeny.[190]

Proto je potřebí zkušeného fonetikova sluchu a bedlivého pozorování, aby mohl Francouz takové variace rozeznat ve své řeči. Český posun přízvuku je něco jiného. Hlavní exspiratorní vlna může začínat na první slabice českého slovního celku (nebo se na ni omezovat) a může začínat od druhé slabiky (nebo se omezovat na druhou slabiku) slovního celku, předchází-li slovu jednoslabičná předklonka. Je-li v českém slově hlavní výdechová vlna omezena na druhou slabiku (nebo na druhé slabice začíná), je Čech s to postřehnout nepřesnost výslovnosti, neboť konfrontuje takové přízvukování se slovním celkem, který počíná jednoslabičnou předklonkou. Z toho hlediska je pochopitelné, že Češi postihují posunutí přízvuku z první slabiky 1. v cizím přízvukování (srov. str. 217); 2. v případech alternace přízvuků; 3. při přenesení přízvuku z předložky na jméno.

[190] Tj. mluvčí si uvědomuje styl řeči (*Sprechart*), ale bez speciálního cvičení není schopen analyzovat jeho složky. Mluvčí může snáze vyčlenit „imanentní" varianty využité za účelem exprese, například Rus postřehne afektovanou záměnu zavřeného *e* za *e* otevřené (*souse*$_1$*m nebe*$_1$*snyj cve*$_1$*t!*). Nejobtížnější je vyčlenit stylistické varianty po výtce, tj. ty, které neutrální řeč vůbec nemá.

25. ALTERNACE PŘÍZVUKŮ

Jev progresivní alternace je českými učebnicemi už dávno uznán. Král říká, že když jednoslabičné slovo má silný přízvuk větný, oslabuje a přesunuje přízvuk následujícího slova z první slabiky na druhou.[191]

Zákon vyslovený Králem vyžaduje dvou omezení: 1. Alternace přízvuků se nejčastěji vyskytuje ve skupině přízvučné jednoslabičné slovo + trojslabičné slovo téhož větného taktu, jež připouští dvouslabičnou výdechovou vlnu hlavního přízvuku. V těchto případech druhá slabika trojslabičného slova mnohdy nedostává vedlejší, nýbrž hlavní přízvuk, který se silou rovná přízvuku prvního slova skupiny a občas ho dokonce přesahuje. Zde se vlastně neuskutečňuje přiklánění druhého slova k prvnímu, nýbrž zrušení první poloviny dvouslabičné výdechové vlny.

2. Následují-li dvě přízvučné slabiky bezprostředně za sebou, silný větný přízvuk první slabiky není nutně předpokladem posunu přízvuku z druhé z přízvučných slabik na slabiku následující. Druhý přízvuk může silou převyšovat přízvuk první, ale přesto může být posunut, zvlášť pokud druhé slovo vyhovuje podmínkám uvedeným v předchozím odstavci. Srov. např. *'půl de'váté* (nebo *'půl de,váté, ,půl de'váté, půl 'devá,té*), *'pan Ko'courek, 'můj mi'láčku.*

26. PŘENESENÍ PŘÍZVUKU Z PŘEDLOŽKY NA JMÉNO

Král říká: „Větný přízvuk jména s jednoslabičnými předložkami spojeného leckdy brání tomu, aby předložky jednoslabičné přízvuk následujícího slova přejímaly. Větu např. *mluvím o matce* mohu vysloviti tak, že přízvuk slov *o matce* spočívá na předložce, mohu však vytknouti slovo *matce* důrazněji (stavím-li tento pojem proti jinému, třeba zřejmě nenaznačenému) a pak vskutku vyslovuji *o 'matce*. Kdo pozoruje bedlivě živou mluvu lidu, přisvědčí tomu zajisté." [192] Král konstatuje, že takové akcentování je rozšířeno hlavně v patetické řeči a že přízvuk předchází z předložky nejčastěji na jméno mnohoslabičné.[193] Frinta také zaznamenává, že předložka někdy ztrácí přízvuk ve prospěch následujícího slova pro jeho zdůraznění.[194] Taková tendence není ničím překvapujícím. Staročeština, shodně s obecně slovanskou tradicí, v době ustálení přízvuku na první slabice zacházela se skupinou předložka + jméno jako s jedním

[191] Král, *O prozódii české*, str. 452, 486.
[192] Tamt., str. 505.
[193] Král, *Česká prozódie*, str. 224. – Skutečně jsem mnohem častěji zaslechl *do 'Vinohradského 'divadla* než *'do Vinohradského 'divadla* apod.
[194] Frinta, c. d., str. 147.

slovem (srov. odsunutí sestupného přízvuku na předložku v praslovanštině); ale už v době vzniku zkrácených tvarů předložek *kolem, kromě, strany, skrze* a přechodu předložky *dle* od postpozice k antepozici[195] zákon o přesunutí přízvuku na jednoslabičné předložky zkameněl.[196]

Skutečnost, že se v jazyce vyskytovaly skupiny nepřízvučná předložka + přízvučné jméno, jakož i vliv přízvukování jména mimo spojení s přízvučnou předložkou vedly přirozeně analogií k přesunutí přízvuku z předložky na jméno, a to zvláště v těch případech, kdy takový přesun mohl hrát expresivní roli (při zvláštním zdůraznění jména, v antitézi apod.)[197] V povědomí mluvících se ustaluje možnost obměňování akcentuace skupin předložka + jméno. Vyhraňuje se soubor podmínek příznivých volbě jedné z obou variant. Čeština má tendenci vyhnout se mnohoslabičným intervalům mezi hlavními slovními přízvuky, čímž se vysvětluje zvlášť častý přechod přízvuku z předložky na mnohoslabičné jméno. Kromě toho jsou „jambické“ slovní celky v české řeči velkou vzácností. Proto přízvukování *na 'roh* apod. je mnohem řidší než přízvukování *na 'rohu, na 'venkov, na 'náměstí* apod. Konečně, tuším, je tu tendence tyto varianty v poloze přízvuku významově odlišit. Je to, jinými slovy, zárodečné stadium změny ustáleného přízvuku v přízvuk pohyblivý (srov. str. 31). Proces disociace zachvacuje i složeniny, a jeho důsledkem je tu sporadické přesunování přízvuku z předpony na kmen.[198] Takový přesun je však mnohem řidší než přesun přízvuku z předložky.

Je zajímavé, že v posledních letech (1917–1921) se popsané přesunutí přízvuku stalo předmětem prudkých útoků brusičů. Povstala celá karatelská literatura, bohatá sice množstvím článků, ale chudá na argumenty.[199] Nač se ostatně redukuje argumentace každého brusičství? Jazykové novoty se vymítají buď právě proto, že jsou to novoty, nebo proto, že pramen novot je označen za odiózní. Patos brusičského boje proti přesunutí přízvuku z předložky na jméno se redukuje na pouhý jazykový

[195] První příklady antepozice *dle* se vyskytují už v památkách 14. století.

[196] Frinta, *Přemístění...* (viz pozn. 180), str. 136, vyslovuje domněnku, že si při předložkách *kol, krom, skrz, stran, dle, blíž* jméno udržuje přízvuk analogií se skupinami, kde tytéž předložky figurují v dvojslabičné formě, a také se skupinami předložka + příklonka + jméno (například *'kromě 'ženy, 'krom té 'ženy* vyvolaly analogicky *krom 'ženy*). To není pravděpodobné, protože zůstává nevyjasněno, proč *kromě* mělo vliv na *krom* apod., ale *ode* nemělo vliv na *od* apod. (např. *'ode 'dávna* nevyvolalo přízvukování *od 'dávna*, proč *'od té 'ženy* nevyvolalo *od 'ženy*) přesněji – proč je přízvukování *'krom ženy* nemožné, zatímco přízvukování *'od ženy* je normální.

[197] Vedle přízvukování typu *'na zemlju*, které ruština zdědila, se také objevuje současně i nové „nefonetické“ přízvukování typu *na 'zemlju.*

[198] Příklady u Frinty, c. d., str. 137.

[199] Soupis těchto článků viz Frinta, c. d., str. 136–137. Tam též zmínky o obhájcích přesunutí, kteří ubezpečují, že tento jev slouží „lepšímu zdůraznění a rozlišení“.

konzervatismus. „Této moderní tendenci nutno zabraňovati," píše Frinta,[200] a nesporně se odporučuje této tendenci zabraňovat právě a výhradně proto, že je „moderní". Brusiči se sice pokoušejí připsat zavrhované tendenci odiózní původ, ale jejich pokusy nesnesou kritiky. Domněnka o německém vlivu je zřejmě méně pravděpodobná než hypotéza o německém vlivu na ustálení českého přízvuku na první slabice. Proto proti „osobitosti v přízvuku jednoslabičných předložek" nelze stavět přízvukování jména po předložce jako „cizotu".[201] Pátrání po odiózním původu nekončí poukazem na Němce. Frinta říká: „Je to odchylka vysloveně městská a ‚kulturní' ", nikoli lidová, venkovská, až na případy emfáze." [202]

A tak jev, charakteristický pro emfatickou řeč lidovou (srov. uvedený poukaz Králův), zevšeobecňuje v řeči městské. Mluví tak učitelé, řečníci, vědci, filologové, a to nejen ve veřejných projevech a přednáškách, ale i v každodenním hovoru,[203] vyslovují tak veřejní mluvčí a herci,[204] tak kladou ve svých verších přízvuk básníci.[205] Tento obraz rozšíření přesunu přízvuku z předložky jsou brusiči nuceni vykládat po svém, aby původu přesunu byl dán ráz příhany. Ano, říkají, tato tendence se rozšířila, ale kdo ji vyvolal? Odpověď: Škola! Když se děti učí číst a psát, pod vlivem toho, že předložky se píší odděleně od jména, dávají přízvuk na jméno. Proč, jestliže to odporuje živé výslovnosti? Proč je tato chyba slabikujících dětí tak nakažlivá? Proč se přesunuje přízvuk nejen z předložky, ale i z předpony a z negace,[206] ač předpona a negace se píší spojitě? Nejvíc k rozšíření a zobecnění této zhoubné tendence přispěli podle brusičů čeští básníci. „Oni jsou bezpochyby vlastními původci chyby." Brusiči ovšem nevysvětlují, proč ze všech posunů přízvuku, kterých se čeští básníci dopouštějí, pouze přesuny z předložky na jméno vyvolaly napodobení v jazyce praktickém. Tak v jambickém verši

nad modrými horami míhá
(MÁCHA)

se jenom přízvukování *nad 'modrými* z jakéhosi důvodu ukázalo lákavým a hodným napodobení, nikoli však přízvukování *ho'rami*.[207] Ujišťují-li

200 A. Frinta, *Přízvuk na předložce a české verše*, Živé slovo 1, 1920, str. 5–7.
201 Srov. např. J. Jakubec, *Pozbýváme citu pro český přízvuk*, Naše řeč 1, 1917, str. 117–119.
202 Frinta, *Přemístění...*, str. 136.
203 Jakubec, tamt.
204 Frinta, viz pozn. 200.
205 J. Jakubec, tamt.; F. Frýdecký, *Zeyerův blankvers*, tamt. str. 141–143.
206 Říká se *'nechodte* i *ne'chodte*, ale téměř výhradně *'nechoď*.
207 Táž námitka platí i vůči domněnce brusičů, že vliv na přenos přízvuku z předložky má liturgický zpěv. (Viz S. Křikava, *Ještě o příčinách chybného přízvuku*, Naše řeč 2, 1918, str. 67.)

brusiči ve snaze prokázat umělost probíraného jevu, že „tento zlý zvyk nezahnízdil ještě u prostších příslušníků národa", nepřihlížejí prostě ke skutečnosti. Stačí poslouchat lidovou mluvu pražské ulice, abychom se přesvědčili, jak je tento „zlý zvyk" zakořeněn i v nižších vrstvách. Jak dalece je tento jev rozšířen na českém venkově, zůstává až posud v českých dialektologických studiích neprozkoumáno, ale zdá se, že i tam se toto posunutí nezřídka vyskytuje. Ale i kdyby tento jev byl čistě městský, dokonce i kdyby měl pravdu Frinta a jeho původ by byl skutečně v kulturních vrstvách, klade se otázka, proč kulturnost původu je dostatečným důvodem k zamítnutí. Pro brusiče je charakteristické, že kulturním vrstvám přiznávají pouze právo konzervovat fonetické zvláštnosti, které lidové dialekty odstranily (např. uchování *é*, *ý* v českém spisovném jazyce), ale zavádět fonetické novoty jim zakazují. Občas jsou ostatně nedůslední. Hranice, v nichž se objevuje „ráz", byly rozšířeny právě v české vzdělanecké řeči.[208] A co více, v řadě případů vznik rázu, podobně jako přesun přízvuku z předložky na jméno, je podmíněn týmž disociačním procesem a je zcela shodný s analogickým jevem německým. Předložka se v jazykovém povědomí odděluje od slova, které za ní následuje, předpona se odděluje od kmene. Český přízvuk je jevem začátku slova, ale následkem disociace vznikají akcentuace typu *na 'hoře, pře'krásný*. Ráz je jevem slovního počátku, ale vlivem disociace vzniká výslovnost typu: *na 'uzel, bes 'oka, ná'ušní, nat'obyčejný*. Ačkoli oba jevy jsou stejného původu, přesunutí přízvuku za uvedených podmínek brusiči zavrhují, ale proti rázu nemají námitek.[209]

27. POSUNUTÍ VRCHOLU PŘÍZVUKU JAKO STYLISTICKÁ VARIACE

Budeme se teď věnovat otázce, ke kterému z typů mimogramatických variací patří variace: jednoslabičná výdechová vlna hlavního přízvuku / dvouslabičná výdechová vlna hlavního přízvuku s vrcholem na první slabice / dvouslabičná vlna s vrcholem na druhé slabice. Broch říká: „Je zřejmé, že takové variace jsou podmíněny jistými faktory, ale jakými, to je dosud naprosto nejasné." [210] Jedno je nepochybné: každé trojslabičné slovo kromě slov s dlouhou samohláskou v první slabice připouští všechny tři přízvukové typy. Uvedená variace tedy není „imanentní". Tyto varianty nežijí vedle sebe v jednom jazykovém systému. Dvousla-

[208] Srov. Frinta, c. d., str. 41–47; Broch, c. d., § 162.
[209] V ruské verzi následovala krátká pasáž o souvislosti posunu přízvuku s proklizí (pozn. překl.).
[210] Broch, c. d., § 239.

bičné výdechové vlny patří k emocionální řeči s urychleným tempem a zesíleným přízvukem, dvouslabičné výdechové vlny vzestupné k ještě emocionálněji zabarvené řeči s urychlenějším tempem a zesílenějším přízvukem. Čeština, jak už zaznamenal Frinta, je charakterizována výkyvy tempa s mnohem větší amplitudou než ruština. Už víme, že každé tempo je nový jazykový systém s vlastními fonetickými zákony. Proto fonetiku allegrových slov obvykle zkoumáme samostatně. Mluvíme-li o fonetice češtiny vůbec, je to pouhá abstrakce, a takové abstrahování se nezbytně musí projevit v našich závěrech. Vzhledem k tomu, že čeština nezná fonologický slovní přízvuk, podmiňují různá tempa české řeči i specifické akcentologické zákony, podobně jako v ruštině se podle tempa mění kvantitativní poměry a intonace slova.[211] Krátká slabika rychlé řeči silnému přízvuku nestačí; jak už jsme ukázali, přízvuk není s to prodloužit českou krátkou samohlásku; počáteční souhlásky se zřejmě nemohou prodloužit přes určitou mez; jestliže souhláska kvantitou zřetelně převyšuje samohlásku téhož slova, nabývá řeč rázu specifické emfáze, takové prodloužení se např. uplatňuje v patetických zvoláních; výkřiky podomních obchodníků a řemeslníků se vyznačují převážně protahováním souhlásek, v protikladu k táhlým samohláskám v obdobných výkřicích ruských; takové české *dratovat, letovat* zní Rusovi jako samé souhlásky.

Následkem toho všeho exspiratorní vlna silného přízvuku překračuje hranice počáteční slabiky a zasahuje druhou slabiku. Závisí přitom na síle přízvuku, zda vlna dostihne vrcholu už v první slabice. Je-li přízvuk mimořádně silný, padá vrchol na slabiku druhou. Takové případy snáze než jiné postřehuje cizí pozorovatel. Podle mých pozorování jsou vzniku vzestupné dvouslabičné výdechové vlny zvlášť příznivé tyto podmínky:

1. Absolutní počátek emfatického slova. V češtině slovo po pauze má normálně nejslabší přízvuk, pro silný emfatický přízvuk chybí rozběh, a proto nabývá podoby dvouslabičné vzestupné vlny: *děkuji! mizerný 'kluk! velice 'chytrý!* apod.

2. „Přízvuková pauza" (*pause accentuelle*, srov. str. 178) v řeči rychlého tempa. Protože český přízvuk normálně sílí tou měrou, jak se blíží konci syntaktického celku,[212] vyznačuje pauzu nejsilnější přízvuk. Proto velká část slov s vrcholem exspiratorní vlny na druhé slabice, která jsem zaznamenal, připadá na pozici „před interpunkčním znaménkem". Právě v této poloze jsou nejobvyklejší přízvukování jako *v Liberci, chodíval, letáky, na 'medi,cinské fakultě, Štěpánek, romány, novinky, 'pomoci kloboučku, kořala, francouzsky, v tiskárně* apod.

[211] Košutić, c. d., § 189.
[212] Srov. Gebauer–Ertl, c. d., § 551.

Uvedl jsem jenom ty body, kde tendence k vzestupnému rázu dvouslabičné vlny hlavního přízvuku se projevuje zvlášť silně. Celkem stačí nepatrné zrychlení tempa a zesílení výdechu, a počet dvouslabičných vln roste, a při dalším přírůstku tlaku a zrychlení už vznikají v pedalizovaných allegrových pasážích řeči dvouslabičné vlny lehce vzestupného rázu. Při nejmenším zpomalení a návratu ke klidnému přízvukování dvouslabičné vlny zase mizejí. V české řeči, která je bohatá na variace tempa, se uvedené přízvukové typy neustále proplétají. Když badatelé říkají, že pro tříslabičná slova s počáteční krátkou a prostřední pozičně dlouhou slabikou, a zvlášť pro táž slova s prostřední slabikou dlouhou pozičně i přirozeně, je charakteristická převážně vzestupná dvouslabičná exspirační vlna apod., znamená to, že tento typ slov za náležitých podmínek, daných tempem výslovnosti, je pro uvedený typ exspirace nejpříznivější. Druhá slabika dvouslabičné vzestupné vlny obvykle nepatrně silou převyšuje slabiku první. Ale jsou případy prudce vzestupných vln, a právě ty především překvapují sluch cizího pozorovatele; pokusíme se načrtnout podmínky, které jsou vzniku takových vln příznivé. Už Král upozornil na závislost rozložení českých přízvuků na tempu, ale nedošel dál než k zjištění vlivu tempa na rozložení vedlejších přízvuků v mnohoslabičných slovech. Král rozlišuje na jedné straně „důraznější a rychlejší mluvení“, když hlavní přízvuk je silnější než obvykle, a opačnou krajní mez, „pomalejší pronášení“, když se zvyšuje váha každé slabiky.[213] První z těchto krajností v tempu řeči, mluvě rychlé a důrazné, patří prý varianty ˈxxxˌx; ˈxxxˌxx; ˈxxxˌxxˌx; řeči zpomalené pak ˈxxˌxx; ˈxxˌxxˌx; ˈxxˌxxˌxx. S použitím konvenčně přijaté terminologie můžeme podle toho říct, že zpomalená řeč má tendenci k trochejskému rozložení exspirací, řeč zrychlená a důrazná k rozložení daktylotrochejskému. Jinak řečeno, při silnějším přízvukování je po hlavním přízvuku v rámci téhož větného taktu přípustná dvouslabičná nepřízvučnost.[214]

Ve skupině *stará babička* při urychlené, důrazné výslovnosti získává slovo *babička* dvouslabičnou vzestupnou vlnu. Relativní síla slabik *sta* a *bič* závisí na tom, na které z obou slov připadá silnější větný přízvuk. Slabika *ba* je poměrně slabá. Přízvuk prvního slova zeslabuje první slabiku slova následujícího, ale ne do té míry jako ve skupině *ˈzlá baˌbička* (nebo *ˌzlá baˈbička*). Zatímco tam se slabika *ba* silou neliší od nepřízvuč-

[213] Král, *Česká prozódie*, str. 213–217.
[214] Finský počáteční přízvuk je podle pozorování kn. N. S. Trubeckého slabší než český; na liché slabiky (počítaje od počátku slova) padají dosti zřetelné vedlejší přízvuky. Finština tedy svou akcentologií zcela odpovídá „trochejské“ variantě české řeči. Na Rusa působí oba tyto jazyky dojmem monotónního bublání. Jazyky s počátečním přízvukem a s tendencí k pravidelné alternaci se slabostí svého přízvuku blíží jazykům s přízvukem koncovým.

ných slabik, je ve skupině *stará babička* přibližně rovná síle slabik s vedlejším přízvukem. Ale o vedlejší přízvuk v tomto případě nejde, tj. není tu samostatná výdechová vlna. Proto se na slabiku *ba* v uvedené skupině díváme jako na první slabiku dvouslabičné vlny hlavního přízvuku. Rozvržení vrcholů přízvuků pětislabičné (2 + 3) těsné slovní skupiny je analogické rozvržení přízvuků v pětislabičném slově téhož tempa (*'neu,tíkej,te*, rychlejší *'neutí,kejte*, emocionální *,neutí'kejte*).

Pozorování Pedersenovo, podle něhož ve skupině *stará babička* si slovo *babička* zvlášť často přisvojuje silnou exspiraci na druhé slabice, je tedy zcela přesné, i když je badatel ponechal bez vysvětlení; a rovněž záznamy Brochovy *potkal jsem pana Volence, tváře zapadlé*. Uvedu ještě několik příkladů z vlastních pozorování pražské řeči: *'dobrá herečka, 'trošku svobody, 'ňáký květinky, 'pěkně děkuji*. Variaci *'deva,desát* – *'devade,sát* odpovídá dvojice *'starý 'kabát* (v řeči klidné) – *'starý kabát* (v řeči rychlé, emocionální). Ale takové akcentování je mnohem řidší.[215]

Protože ve zrychlené řeči je po hlavním přízvuku možná dvouslabičná nepřízvučnost, je počet vedlejších přízvuků menší. Právě k tomuto typu patří Brochovy příklady typu *'modračku* bez vedlejšího přízvuku na absolutně koncové krátké slabice. Čím víc se zesiluje exspirace, tím suve-

[215] Čím lze vysvětlit skutečnost, že v dvouslabičných slovech exspiratorní vlna nezasahuje celou druhou slabiku, jak to pozorujeme v trojslabičných slovech, a akustický dojem přízvuku na druhé slabice je nesrovnatelně vzácnější než ve slovech tříslabičných? Českou akcentologii charakterizují dvě tendence: hlavní přízvuk je spjat s první slabikou slova, vedlejší přízvuk tíhne k předposlední slabice. První slabika dvouslabičných slov je zároveň i slabikou předposlední. Pro čtyřslabičná slova je normální typ akcentuace (mimo slovní skupiny a mimo urychlené tempo) 'xx,xx. (Viz Král, *Česká prozódie*, str. 212.) O tendenci k posunutí vedlejšího přízvuku na čtvrtou slabiku v čtyřslabičných slovech s poslední slabikou dlouhou viz Gebauer, c. d. 1, § 492 a Vondrák, c. d. 1, str. 245. Shodné posunutí přízvuku z krátké třetí slabiky na dlouhou čtvrtou zaznamenává Endzelin, *Lettische Grammatik*, Heidelberg 1923, § 12. Pětislabičná slova mají normálně (mimo slovní skupiny a mimo zpomalené tempo) typ 'xxx,xx (viz Král, tamt. str. 216). Co se týče trojslabičných slov, zákon progresivní alternace přízvuků nepřipouští vznik samostatné exspiratorní vlny na druhé (tj. předposlední) slabice; v těch případech, kdy se hlavní přízvuk neomezuje na první slabiku (tj. hlavně v případech, kdy první slabika je krátká), tendence k exspiratornímu zesílení předposlední slabiky je příznivá vznikání dvouslabičných exspiratorních vln, o nichž jsme mluvili výše. V některých moravských a slovenských dialektech se tendence k přízvukování předposlední slabiky stala závaznou a tento přízvuk se stal hlavním. Protože tu hlavní slovní přízvuk přestává být spjat s počátkem slova, první polovina dvouslabičné exspiratorní vlny v tříslabičných slovech s první slabikou krátkou ztrácí význam a likviduje se. Pokud jde o starý hlavní přízvuk omezený na jednu slabiku (v mnohoslabičných slovech a trojslabičných slovech s první slabikou dlouhou), změnil se v přízvuk vedlejší. Tím lze vysvětlit, proč v slovech typu *dodneška* je ve středobečevském dialektu první slabika nepřízvučná, ale ve slovech typu *základka* připadá na první slabiku vedlejší přízvuk. Srov. Kašík, c. d., str. 36.

rénněji převládá hlavní slovní přízvuk a objevují se, ostatně poměrně zřídka, čtyřslabičná slova sjednocená jediným slovním přízvukem – dvouslabičnou exspirační vlnou s vrcholem na druhé slabice: *mateřština*, *sokolové*.

Z toho, co bylo vyloženo, vyplývá, že variace v rozměru exspirační vlny hlavního přízvuku a v poloze jejího vrcholu je podle naší terminologie variací stylistickou. Proto Čech nepostřehne rozdíl mezi jednoslabičnou výdechovou vlnou, dvouslabičnou vlnou s vrcholem na první slabice a dvouslabičnou vlnou s vrcholem na druhé slabice. Absolutní počátek českého slova je nerozlučně spjat se začátkem exspirační vlny hlavního přízvuku, a vskutku, s touto jedinou konstantou českého přízvuku, notabene vázanou na počátek slova, tj. na moment významotvorný, spojují mluvčí představu o poloze českého přízvuku vůbec. Mluvící Čech chápe jako přízvuk začátek hlavní exspirační vlny slova. Proto za přízvučnou slabiku pokládá (kromě výše analyzovaných případů alternace) vždy první slabiku slova. Pokud jde o to, že i pro Čecha, který řeč poslouchá, připadá přízvuk závazně na první slabiku slova, je to důsledek prožívání řeči řízeného sympatií. Posluchač přijímá hledisko mluvícího. Není schopen nepředpojatého akustického hodnocení.[216] Posluchač nesrovnává sílu první a druhé slabiky trojslabičného slova; ví, že první slabikou začíná hlavní výdechová vlna, a to mu stačí. Ale pokud náhodou Čech první slabiku nezaslechl, přirozeně vnímá *Jakubce* jako *'kupce*. (Tento mimořádně zajímavý případ mi sdělil prof. Mathesius.) Srovnávací akustické hodnocení síly slabik je vůbec velmi obtížné pro ucho, jemuž se nedostalo speciálního cvičení (srov. str. 175).[217] Jak dokazuje Saran, zvučnost, akustický korelát síly, hraje z akustického hlediska v přízvuku podružnou úlohu.[218]

[216] Srov. O. Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, 2. vyd., Leipzig 1913, 7, str. 33.
[217] Čech může snáze postřehnout ty varianty rozložení exspirace, jež překračují hranice obvyklého kolísání. Tak např. k tomu, aby exspirační vlna hlavního přízvuku zasáhla i druhou slabiku slova, je-li první slabika etymologicky dlouhá, je potřebí silného afektu; jsou to vzácné, anomální případy, a právě proto je zaznamenává Král. Tak uvádí patetická akcentování *náramně*, *výborně* (srov. *Česká prozódie*, str. 208; srov. zde str. 213). Třetí Králův příklad, *nesmírně*, je též, jak jsme viděli (srov. str. 215), poměrně vzácné akcentování. Je pozoruhodné, že běžné případy akcentování tříslabičných slov s první slabikou krátkou a vzestupnou dvouslabičnou exspiratorní vlnou Král nezaznamenává.
[218] Saran, c. d., § 12

28. AKUSTICKÝ OBSAH ČESKÉHO PŘÍZVUKU A KVANTITY

Začátek silné výdechové vlny tvoří podstatu motorické představy českého přízvuku. Jako akustický korelát této motorické představy se český přízvuk skládá z těchto činitelů:

1. Počáteční slabika převyšuje zvučností slabiky „nepřízvučné", pokud s počáteční slabikou nejsou spjaty společnou výdechovou vlnou.

2. S výjimkou postavení v melodické pauze počáteční slabika překonává výškou slabiku následující, nebo je jí rovna, a převyšuje slabiky ostatní (srov. str. 217).

3. Souhlásky, které předcházejí samohlásku přízvučné slabiky, se prodlužují.

Ve větě *to je tatínek?* bývá druhá slabika posledního slova často vyšší i silnější (resp. zvučnější) než slabika *ta*, Čech však přesto vnímá přízvuk na slabice první. Nepochybně k tomuto přesvědčení značně přispívá i okolnost, že „velmi prostý a mechanický" [219] zákon, že hlavní přízvuk slova připadá na jeho první slabiku, se stal součástí školního oběhu. Kanonizace tohoto zákona se ovšem částečně vysvětluje snahou českých filologů minulého století vnutit českému jazyku cizozemské učení o přízvuku (od každého slova se vyžadovalo, aby mělo hlavní přízvuk vázaný na určitou slabiku). Ale hlavní příčina netkvěla ani ve škole, ani ve filolozích, ale v tom, že následkem chudoby akustického obsahu českého přízvuku byla v českém jazykovém povědomí akustická představa přízvuku do značné míry vytlačena představou motorickou.

Tato chudoba akustického obsahu českého přízvuku zvlášť názorně vystupuje při porovnání s přízvukem německým nebo ruským. Nemluvě už o tom, že v němčině a ruštině přízvučná slabika zřetelně překonává slabiky nepřízvučné zvučností a výškou, liší se německá přízvučná slabika od nepřízvučných: 1. poměrně delším trváním, 2. těsným připojením souhlásek;[220] ruská přízvučná slabika se odlišuje kvalitou a kvantitou samohlásky, a také prodloužením souhlásek (to poslední ostatně v značně menších rozměrech než v češtině). „Časový faktor je pro přízvuk mimořádně důležitý", píše Saran, a například v ruském verši kvantita jako průvodní mimogramatický element hraje významnou úlohu. Zesnulý prof. V. N. Ščepkin mně vyprávěl, že jeho děd, slavný herec Ščepkin, a jiní nositelé téže deklamační tradice recitovali ruské verše zpěvavě, přičemž silně odstiňovali a přeháněli kvantitativní poměry; o rytmickém významu ruské kvantity psal básník Mandelštam, K. Čukovskij[221] a V. Šklovskij.[222]

219 Podle slov A. Frinty, c. d., str. 147.
220 Saran, c. d.
221 K. Čukovskij, *Nekrasov kak chudožnik*, Petrohrad 1922.

České kvantitativní poměry jsou na přízvuku nezávislé a protiklad délka / krátkost je akustickým obsahem značně bohatší, než protiklad přízvučnost / nepřízvučnost. Dlouhé samohlásky se liší od krátkých nejen kvantitou a kvalitou, ale i způsobem, jak se připojují k sousedním hláskám (legato-staccato).[223]

29. POSUNUTÍ PŘÍZVUKU VE VERŠI. KOMPROMISY MEZI PŘÍZVUKEM A KVANTITOU JAKO ZÁKLADNÍMI ELEMENTY VERSIFIKACE

Okolnost, že přízvuk je pro Čecha především záležitostí motorickou, udržuje české vědce v mimovolném zajetí motorické teorie rytmu. Podle Zicha „účinek rytmu patří do oboru pohybového".[224] Hlavní potíže nastávají, když Zich vymezuje pohybový obor, rytmiku, od akustického oboru, eufonie. Aliteraci a asonanci pak musí pokládat především za hodnoty zvukové, rým za hodnotu převážně pohybovou. Lze to vysvětlit tím, že sepětí českého rýmu s rytmem je kanonické, ale sepětí české aliterace a asonance s rytmem je pouze fakultativní. Proto se tu aliterace a asonance pojímají jako autonomní ozdoby. Předpoklad dvou přísně ohraničených básníkových zaměření – akustického v poměru k zvukům básně a pohybového v poměru k rytmu – chybuje ovšem svou vyumělkovaností. Zaměření na akustickou stránku rytmu, je-li vůbec básník zaměřen na akustiku, je nevyhnutelné. Toto akustické zaměření, které v praktické řeči chybí, vede k faktickému přehodnocení otázky po poloze přízvukového vrcholu. Tak druhá slabika trojslabičného slova, která, jak jsme viděli, často ostatní slabiky slova překonává zvučností, se v české poezii často užívá k realizaci silné doby. Jestliže tato slabika se v českém praktickém jazykovém povědomí pokládá za nepřízvučnou, ale ve verši se naopak zdůrazňuje, a zároveň slabika pokládaná za přízvučnou realizuje slabou dobu, pak vzniká představa o posunutí přízvuku – tím spíše, že v deklamaci se poměr mezi oběma těmito slabikami snadno přehání: první slabika může být z hlediska exspirace oslabena až na stupeň nepřízvučnosti a pouze výškou neustupuje druhé slabice slova, nebo ji dokonce převyšuje, takže vzniká konfigurace akusticky blízká konfiguraci posunutého přízvuku v ruském a německém verši. Slabika v mluvě přízvučná, ale rytmicky nepřízvučná bývá vyšší oproti slabice, jež je v mluvě nepřízvučná, ale získala přízvuk rytmický, v různých typech verše: ve velko-

[222] V. Šklovskij, in *Žizň iskusstva*, 1919.
[223] Viz. O. Hostinský, *O české deklamaci hudební*, Praha 1886, str. 9–10; Král–Mareš, c. d., str. 269.
[224] O. Zich, *O typech básnických*, Časopis pro moderní filologii 6, 1917–18, str. 16.

ruských písních,[225] v ruském literárním verši, ve verši německém (srov. Minorovo učení o tzv. *schwebende Betonung*[226]). Jak tyto české posuny přízvuku, které jsou motivovány akustikou hovorové řeči, tak i jiné posuny, které jsou odhaleným násilím, mají především následující funkci: porušit jednotvárnost českého frázování, uvést do verše epizodické předěly uvnitř stopy jako momenty zklamaného očekávání (srov. str. 186).

A právě na tyto posuny a na tuto jejich funkci prudce útočí Král. V tom je jeho polemika příznačným dokumentem doby rozkladu toho typu českého verše, který se konvenčně nazývá přízvučný, ale jemuž by se snad správněji mělo říkat cézurový.[227] K takovým vývojovým momentům obvykle patří zvýšené požadování přirozenosti. Kryti tímto požadavkem, deformují verš herci, kteří ztratili cit pro jeho formu.[228] Básníci se buď obracejí k jiné formě, nebo usilují, když přestali aktuálně pociťovat dvojitost formy a protivícího se materiálu, o vytvoření zjednodušené šablony. Srov. pozoruhodný Králův projev: „Rytmus spočívá v pravidelném rozčlenění doby jistým pohybem... Každé porušení té pravidelnosti působí nelibě.“ [229] To namítá Král estetiku Durdíkovi, který učí, že „když více veršů zcela správných proběhlo, podniká básník odchylku od schématu přízvučného zúmyslna, aby v jednotvárný postup jich přivedl rozmanitost. Protiráz délky a přízvuku oživuje ono příliš toporné schéma verše a přivádí rozmanitost. Porucha (metrického pravidla) přispívá k oživení a vyniknutí rytmu. Verše stále stejně vyhovující všem pravidlům svým zdají se nám příliš mechanické. Odchylka upozorní na zákon, výjimka potvrzuje pravidlo.“ [230] Králův názor je podle jeho vlastního výroku diametrálně odlišný. Podle Krále spočívá monotónnost již v samém pojmu rytmu a každým porušením jednotvárnosti se rytmus ruší. Za takových okolností je těžko od Krále čekat náležitou analýzu posunu přízvuků v českém verši. Král nerozlišuje posuny přízvuku na počátku, na konci nebo uprostřed verše, ač tyto jevy jsou nesporně různého řádu, přičemž tyto rozdíly se odrážejí i v recitaci. Nerozlišuje posunutí akusticky motivovaná a libovolná. Kategoricky odsuzuje zvyklost Čelakovské-

[225] Korš, c. d., str. 356.

[226] J. Minor, *Neuhochdeutsche Metrik*, 2. vyd., Strassburg 1902.

[227] V ruském originálu je užito přesnějšího označení: *dierezový*. (Pozn. překl.)

[228] Obvykle za sebou následují tři vývojové etapy deklamace: 1. Neshoda úkolu (*zadanije*, zde: zadaný metrický vzorec, pozn. překl.) s materiálem, jímž se úkol realizuje, se řeší ve prospěch úkolu. 2. Forma se stala něčím obvyklým, je závazně přítomná v básnickém povědomí, a neshoda mezi materiálem a úkolem se bez potíží řeší ve prospěch materiálu. 3. Totéž, ale pociťování formy se vytrácí; úkol propadá zapomenutí.

[229] Král, c. d., str. 484–485.

[230] J. Durdík, *O poměru obou prozódií českých*, Časopis českého muzea 52, 1878, str. 71; týž, *Všeobecná estetika*, Praha 1875, str. 205.

ho a několika jiných básníků té doby realizovat – s větší či menší důsledností – silnou dobu druhou slabikou slova, je-li tato slabika dlouhá. Tento jev je však z jedné strany motivován tím, že délka druhé slabiky trojslabičných slov je příznivá pro posunutí vrcholu hlavního přízvuku na tuto slabiku, přičemž „záměna přízvuku délkou" (podle Královy terminologie) se praktikuje převážně v trojslabičných slovech. Z druhé strany je protiklad délka / krátkost fonologickým faktem a z českého jazykového povědomí nemůže být odstraněn. Tento protiklad je natolik bohatý akustickým obsahem, že při básníkově akustickém zaměření na sebe volky nevolky upoutává pozornost. Proto má beze vší pochyby pravdu Korš, když říká, že v české versifikaci „vedle přízvuku délka může sama o sobě zaujímat silnou část stopy",[231] zatímco Králův úsudek, že pro rozdělení doby, v němž spočívá rytmus, nesmí být použito dvou dělidel,[232] je osudný apriorismus.

Možnost kompromisních veršových systémů, založených současně na kvantitě i přízvuku, naprosto není vyloučena, a to ani v případě, že délka a přízvuk nejsou v příslušném jazyce v žádné vzájemné souvislosti. Je-li správné Verrierovo pozorování, že ve verši Kalevaly se silná doba realizuje přízvučnou délkou, znamenalo by to, že fonologickou bází finského verše je kvantita a průvodním mimogramatickým prvkem je přízvuk; ve finštině není stálé sepětí mezi přízvukem a délkou, zatímco sepětí fonologické báze českého rytmu, tj. mezislovního předělu, s průvodním mimogramatickým prvkem, tj. přízvukem, je dáno v jazyku.[233]

Kompromisní veršový systém finského typu se nemohl na české půdě rozvinout, i když ho někteří čeští teoretici doporučovali. Už dávno bylo zaznamenáno, že velké množství nepřízvučných délek v češtině (zvláště četná dvouslabičná slova typu *drahá, hodím*) podnítila značný rozvoj písní trochejského taktu s typickým rozložením délek ♩𝅗𝅥.[234] Básník Chmelenský se dokonce pokusil psát verše takovou stopou, trochejskou z hlediska přízvučného rytmu, jambickou z hlediska systému kvantitativního.

231 Korš, c. d., str. 306.

232 Král, c. d., str. 362.

233 Verrierova stať o verši Kalevaly *Note sur la versification finnoise*, Revue de phonétique 4, 1917, str. 151–152, mně nebyla přístupna. Znám ji jenom z výkladu van Ginnekenova v bibliografickém přehledu v Indogermanisches Jahrbuch 6, 1918, str. 33. Pokud jde o srovnání finského principu versifikace s řeckou versifikací doby přechodu od versifikace kvantitativní k přízvučné, myslím, že takové přirovnání je nepřesné. Protože řečtina ztratila nepřízvučné délky, zůstaly samozřejmě kvantitativní versifikaci k dispozici pouze délky přízvučné. A tak je tu výběr přízvučných délek jevem jazykovým, zatímco v Kalevale je jevem veršovým.

234 Srov. J. L. Zvonař, *Zkumné příspěvky ku poznání povahy a ducha české hudby*, Slavoj 3, 1863, str. 70; O. Hostinský, *Česká světská píseň lidová*, Praha 1906, str. 40–41; Z. Nejedlý, *Počátky husitského zpěvu*, Praha 1907, str. 323.

Pokusy českých básníků najít nějaký kompromis mezi přízvukem a kvantitou jsou zcela přirozené, a není náhodou, že počínaje Puchmajerem se podnikají pokusy o normované kompromisy. Na druhé straně je zcela přirozené, že radikální přízvučník Král každý pokus o smiřovačky zavrhuje; motivace odmítavého soudu v každém jednotlivém případě je vedlejší, pořizuje se ad hoc, jako je pořízeno ad hoc Královo učení o českém přízvuku a kvantitě.

30. POMĚR MEZI DLOUHÝMI A KRÁTKÝMI SLABIKAMI

Charakteristika českých kvantitativních poměrů v pracích J. Krále a všech, kdo vycházejí z jeho prozódie, má stejně jako charakteristika českého přízvuku dokázat nevhodnost češtiny pro kvantitativní versifikaci a v základních tezích je stejně mylná. Král říká: „Naše slabiky dlouhé při normálním vyslovení nejsou o mnoho delší slabik krátkých; a to jest mi jedním (ale ne nejhlavnějším) důvodem, proč časomíru v češtině zavrhuji.“ [235] Král polemizuje proti názoru, že poměr dlouhé slabiky ke krátké je v češtině jako 2 : 1. Toto tvrzení se podle jeho slov zakládá na subjektivním odhadu. „Objektivním měřením snadno lze ukázati, že tato domněnka je nesprávná.“ [236]

Ale *za prvé* verše nemají na zřeteli objektivní měření, nýbrž právě hodnocení subjektivní. A *za druhé* poměr 2 : 1 není nepostradatelným atributem kvantitativní versifikace. Královi se zdá nepostradatelný jen proto, že pro něho je s kvantitativní metrikou nerozlučně spjat zákon jónské metriky, který stanoví rovnost jedné dlouhé slabiky dvěma krátkým. Ale zatím je tento zákon jónskou novotou,[237] je cizí versifikaci aiolské i védské, které slučují kvantitativní princip se sylabismem, a nachází jen minimální uplatnění v klasickém arabském verši, kde se rovněž až na malé výjimky spojuje kvantitativní princip se sylabismem.

Za třetí i v jónské versifikaci je podle Saranova výroku[238] formulka $- : \cup = 2 : 1$ pravidlem nikoli gramatickým, ale metrickým. Ani Král nepopírá, že se poměr české délky ke krátkosti může ve speciálním případě rovnat poměru 2 : 1. Ale pak může být ve verších takový speciální případ povýšen na kánon, kvantitativní poměry české řeči mohou být stylizovány a upraveny.

[235] Král, c. d., str. 379; srov. také str. 442.
[236] Tamt., str. 191.
[237] Srov. A. Meillet, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, Paris 1913, str. 157 a *Les origines indoeuropéennes des mètres grecs*, Paris 1923, kap. 6.
[238] Saran, c. d., str. 63.

Za čtvrté. Když Král a jeho následovníci argumentují proti možnosti kvantitativní versifikace tím, že takzvané dlouhé slabiky (tj. slabiky s dlouhými samohláskami) často nejen že nejsou delší, ale jsou dokonce kratší než takzvané slabiky krátké, pak vycházejí z chybného ztotožňování slabiky objektivní a slabiky jako subjektivní časové míry (*syllabe quantitative*). Subjektivní slabika se liší od objektivní tím, že začíná slabikotvornou hláskou. Souhlásky, které této slabikotvorné hlásce předcházejí, se neberou v úvahu. Verrier[239] zevrubně zdůvodňuje nutnost rozlišovat tyto dva pojmy. Říká, že kvantitativní versifikace nikdy nedbá o souhlásky předcházející slabikotvornou hlásku. Dále se odvolává na zákaz opěrné souhlásky v germánském rýmu apod. Neurčité poměry mezi českými dlouhými a krátkými slabikami co do jejich trvání, jež jsou obvykle uváděny jako zdánlivý důvod proti kvantitativní versifikaci, jsou však ve skutečnosti důsledkem přízvukově podmíněného kolísání v trvání souhlásek předcházejících slabikotvornou hlásku. Pro verš jsou tato kolísání bez významu, protože *„les poètes mesurent par syllabes quantitatives"*.

Nesprávné je konečně Královo tvrzení, že se české dlouhé samohlásky kvantitativně málo liší od krátkých. Tento názor o vratkosti poměru mezi délkou a krátkostí v češtině opakuje po Královi i Korš.[240] Chlumský provedl velice pečlivá, velice poučná měření, ale udělal z nich poněkud ukvapené závěry. Opakuje Královo tvrzení, že krátké samohlásky jsou mnohdy trváním dost blízké dlouhým.[241] Frinta důkladně zpracoval Chlumského číselné údaje a došel k závěru, že podle nich jsou v Chlumského vlastní výslovnosti dlouhé samohlásky dvakrát až třikrát delší než krátké, a ve výslovnosti Siblíkově, jehož řeč Chlumský také měřil, jsou dlouhé samohlásky dvakrát delší než krátké.[242] Podle mého názoru nemá smyslu počítat střední aritmetický průměr všech délek a všech krátkostí. Byly by to veličiny fiktivní; každá samohláska má své vlastní průměrné trvání a všecky samohlásky nevystupují v Chlumského fragmentu nijak rovnoměrně.[243] Údaj o průměrném trvání dlouhé samohlásky na základě

[239] P. Verrier, *La quantité*, Revue de phonétique 4, 1917, str. 134–151; týž, *La mesure des durées rythmiques dans les vers*, tamt. 2, 1912, str. 69–75. Stejně Saran: „dojem délky či krátkosti slabiky se ve skutečnosti zakládá především na kvantitě slabikového hřebene." c. d., str. 68. Srov. také F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, 2. vyd., 1922, str. 90 (*Kurs obecné lingvistiky*, Praha 1989, str. 91).

[240] Korš, c. d., str. 313

[241] Chlumský, c. d., str. 71.

[242] Frinta, *Česká fonetika*, Časopis pro moderní filologii 4, 1915, str. 22.

[243] Podle Meilleta samohlásky čím jsou zavřenější, tím jsou kratší. V témž jazyku *i* trvá méně než *e* a *e* méně než *a*. Kvantitativní rozdíly samohlásek jsou relativní, takže *í* nemusí absolutním trváním převyšovat *a*, aby se chápalo jako dlouhé, stačí,

Chlumského zápisu není méně fiktivní než střední aritmetický průměr, který Chlumský stanoví pro každou souhlásku, skládaje mechanicky číselné údaje o trvání této souhlásky ve všech případech, v nichž se v zapsaném fragmentu objeví, a nebera v úvahu, že vnější podmínky (např. poloha v přízvučné či nepřízvučné slabice, rozsah souhláskové skupiny apod.) působí na trvání souhlásky a že počet příkladů je mezi výskyty v jednotlivých podmínkách samozřejmě rozvržen nerovnoměrně a nahodile. Pokusil jsem se stanovit reálnější průměrné veličiny, jmenovitě průměrné trvání každé samohlásky v otevřené slabice, přičemž jsem nechal stranou samohlásky absolutního konce slova a případy emfatického zpomalení celého slova, např. zvolání *Paříž* na počátku úryvku, *moře* (srov. str. 191) apod. Řada variant trvání každé samohlásky, která mi zůstala k dispozici, jeví výkyvy poměrně malé amplitudy. Ostatní vnější podmínky se v těchto kolísáních zřetelně neprojevují. Tu jsou výsledky udané v setinách sekund:[244]

	a	o	e	u	i
Chlumský	13,75	12,25	12,25	11,5	12,5
Siblík	12,–	11,–	10,–	10,–	11,25

	ā		ē		ī
Chlumský	36,5		21,–		20,25
Siblík	28,75		21,75		15,25

	ā : a		ē : e		ī : i
Chlumský	2,6		1,7		1,6
Siblík	2,4		2,1		1,3

Mezi českým *ā* a *a* je při minimálním kvalitativním rozdílu maximální rozdíl kvantitativní. Mezi *ī* a *i* při minimálním kvantitativním rozdílu je ve spisovné výslovnosti maximální rozdíl kvalitativní, natolik zřetelný, že rozlišování těchto dvou fonémů se dokonce může omezit na kvalitativní příznaky. Tím je dána jistá možnost emfatického dloužení *i*. Ponecháme-li stranou nejtypičtější případy takového dloužení (např. první slabiku slova *tisíckráte* v tom případě, kde Chlumský vyslovuje toto *i* po 20 centisekund), je střední trvání *i* ve výslovnosti Chlumského i Siblíka rovno 9 centisekundám. Za takových podmínek *ī* : *i* = 2,2 podle Chlumského,

aby trvalo déle než *i*. (*L'accent quantitatif et les altèrations des voyelles*, Mémoires de la Societé de Linguistique 21, 1919, str. 108–1110.)

[244] Příklady *ō*, *ū* v Chlumského zápisu nejsou. – Pozn. překl.: V ruské i české verzi se – snad pro stručnost – mluví o sekundách, Chlumského jednotkou, jako vůbec v daném období fonetických výzkumů, byly centisekundy.

1,7 podle Siblíka. Vidíme, že poměr délky ke krátkosti jako dvou k jedné není přece ve spisovné výslovnosti takovou vzácností. Při jistém normování může být takový poměr lehce ve verši stabilizován.

31. PROCENTUÁLNÍ POMĚR DÉLEK A KRÁTKOSTÍ V ČEŠTINĚ; KVANTITA DVOJHLÁSEK A ZAVŘENÝCH SLABIK

Proti českému kvantitativnímu veršování se často argumentuje malým procentem délek v češtině. „Slabik dlouhých (samohláskou svou, nikoli ‚pozicí') je v živé řeči české průměrně skoro sedmkrát méně než krátkých; tím jest ovšem jakýkoli časoměrný rytmus znemožněn." [245]

Zastánci kvantitativního verše zařazovali do třídy rytmicky dlouhých slabik kromě slabik s dlouhou samohláskou také slabiky s dvojhláskou a slabiky zavřené. Protivníci kvantitativní versifikace se naopak vícekrát pokoušeli dvojhlásky a zavřené slabiky z kategorie dlouhých vyloučit.

Frinta pokládá dvojhlásky za krátké, je-li krátká první část dvojhlásky. K takovým dvojhláskám zařazuje i české *ou*.[246] Když zjišťuje počet délek a krátkostí v úryvku *Babičky* Boženy Němcové, zařazuje Frinta druhou slabiku slova *kohoutek* apod. mezi slabiky krátké. Ve skutečnosti nepředpojatý sluch nepochybně zařadí dvojhlásku *ou* do kategorie samohlásek dlouhých; průměrná délka této dvojhlásky je ve výslovnosti Chlumského 31,5 centisekundy, ve výslovnosti Siblíkově 37,5 centisekundy. V Siblíkově výslovnosti tedy *ou* přesahuje délkou všechny ostatní samohlásky, ve výslovnosti Chlumského *ou* přesahuje *ē* a *ī* a ustupuje pouze *ā*. Gebauer správně staví dlouhou dvojhlásku *ou* proti krátkým dvojhláskám *ai*, *ei* apod. a Frinta s ním polemizuje neprávem. Ve dvojhláskách s neslabikotvorným *i* je toto *i* rovno trváním souhláskám v analogickém postavení, a slabikotvorná samohláska může být etymologicky krátká i etymologicky dlouhá (*čaj*, *máj*). Proto dvojhlásky typu *ai* jsou co do kvantity totožné se zavřenými slabikami s krátkou samohláskou, dvojhlásky typu *āi* se zavřenými slabikami se samohláskou dlouhou. Pokud jde o dvojhlásku *ou*, patří k tomu typu dvojhlásek, kde podle Sieversovy charakteristiky kvantitativní poměry obou složek volně kolísají, třebaže Frinta má proti možnosti takových dvojhlásek námitky. Z Chlumského zápisu vysvítá, že obě složky dvojhlásky *ou* jsou buď co

[245] Frinta, c. d., str. 171. – O. Kunstovný na základě počítání slabik v úryvku, z kterého vychází i Frinta, dochází pro poměr délek a krátkostí v češtině k menšímu číslu: nikoli 7, ale 5,4 (*Poznámky k Frintově Novočeské výslovnosti*, Časopis pro moderní filologii 2, 1912, str. 402).
[246] Frinta, c. d., str. 74, 152, 171.

do trvání totožné s příslušnými samohláskami mimo dvojhlásku, nebo se obě více či méně dlouží[247] (zvláště při kvantitativní pauze, ale prodloužení obou složek je možné i mimo ni), nebo konečně je prodloužena jedna z nich, zatímco druhá si zachovává normální délku krátké samohlásky či dokonce se kvantitativně o něco redukuje (tak např. ve slově *živou* trvá *o* ve výslovnosti Chlumského 5 setin sekundy, *u* 19 setin). Mimo postavení v pauze padá kvantitativní převaha ve výslovnosti Chlumského na první část dvojhlásky v pěti případech, na druhou část ve dvou případech; v Siblíkově výslovnosti na první ve dvou, na třetí ve třech případech. Před přestávkou je první část dvojhlásky v Siblíkově výslovnosti delší než druhá ve dvou případech, druhá je delší v jednom případě. Ve výslovnosti Chlumského se vyskytuje *ou* před pauzou jen jednou, přičemž druhá část je delší než první. Frinta vyslovuje pochybnost o existenci variant s kvantitativní převahou druhého komponentu: podle jeho názoru tomu odporuje náš sluchový dojem.[248] Ale akustický dojem slabikotvornosti nebo neslabikotvornosti dvou sousedních hlásek není podmíněn jejich poměrným trváním, ale jejich poměrnou sonoritou. Proto ať je kvantitativní poměr složek dvojhlásek *ou, uo* jakýkoli, slabikotvornou hláskou bude pro nás vždycky *o*. Častá délka *u* v české dvojhlásce *ou* je Rusovi nápadná, a právě proto se snaží toto *u* ve svém podání české dvojhlásky uchovat. Protože je mu cizí, obvykle ji nějak přemění. Interpretuje *ou* buď jako dvojhlásku *au*, která se v ruštině sporadicky vyskytuje (*vau-vau, Jauza* apod.), buď jako dvouslabičnou skupinu *au*, do níž ruština dvojhlásku snadno rozkládá,[249] nebo prostě jako *u*. Proto Rus, který si osvojuje česká slova sluchem, říká obvykle ze začátku *hauska* (2 slabiky), *ha-us-ka* (3 slabiky) nebo *huska*.

Proti učení časoměrníků o poziční délce Král namítá: „I sebenesnadnější skupina hlásková v češtině vysloví se rychle a nemusí způsobiti, aby trvání slabiky značněji se prodloužilo.“

Podle Králových měření se vzrůstem počtu souhlásek trvání slabiky nezbytně neroste. Souhlásky na konci slabiky se vyslovují na újmu trvání předchozích samohlásek.[250] Měření, jimiž Král dochází k tomuto závěru, jsou málo průkazná. Král měřil izolované slabiky (*a, ak, akst* apod.). Dělal mezi nimi přestávky, a proto na základě těchto měření lze docházet k závěrům o poměrném trvání otevřených a zavřených slabik pouze v absolutním konci slova. Král však tyto závěry zobecňuje na kteroukoli pozici slabiky. Je zcela přirozené, že před přestávkou se nejvíc protahuje hláska, která přestávku bezprostředně předchází. Proto se v otevřené slabice

[247] Srov. slovinské „krátkokmenné dvojhlásky“ (Broch, c. d., § 211)
[248] Frinta, *Česká fonetika*, Časopis pro moderní filologii 4, 1915, str. 23.
[249] Broch, c. d., § 210.
[250] Král, c. d., str. 199; Král a Mareš, c. d., str. 276.

absolutního konce slova prodlužuje koncová samohláska silněji, než se v téže pozici prodlužuje samohláska slabiky zavřené. V tomto případě se nejvíc prodlouží koncová souhláska. Tak např. při pohledu na zápis výslovnosti Chlumského se ukáže, že například *e* v otevřené slabice před přestávkou je dvakrát delší než *e* v zavřené slabice v téže pozici (koncové *e* slova *přece* trvá 28 centisekund, slova *fantazije* 29,75 cs., ale ve slově *pohledem* je poslední *e* rovno 14,25 cs., koncové *m* 24,5 cs.). V Siblíkově výslovnosti koncové *u* slovního celku *na horu* se rovná 22,25 cs., ale ve slově *pruch (pruh) u* = 17 cs., *ch* = 33,75 cs. Chlumský vyslovuje totéž slovo s *u* rovným 15 cs., a *ch* trvajícím 33,33 cs., ale koncové *u* slovního celku *na horu* z neznámého důvodu neprodlužuje, hned za ním však následuje nepoměrně dlouhá přestávka (165,5 cs.). Jiná stejně dlouhá přestávka v zapsaném úryvku není. Co se týče zavřených slabik v poloze mimo pauzu, můžeme na základě Chlumského stanovit tyto průměrné veličiny:[251]

	a	o	e	i
Chlumský	15,–	14,25	15,–	12,–
Siblík	13,25	12,5	13,5	11,25

	Chlumský	Siblík
a v zavřené slabice : *a* v otevřené slabice	1,1	1,1
o v zavřené slabice : *o* v otevřené slabice	1,2	1,1
e v zavřené slabice : *e* v otevřené slabice	1,2	1,2
i v zavřené slabice : *i* v otevřené slabice	1(1,3)	1(1,3)[252]

Z tabulky vyplývá, že krátké samohlásky v zavřených slabikách se ve srovnání s týmiž samohláskami ve slabikách otevřených nejen nezkracují, ale ještě se o něco prodlužují. Tvrzení, že zavřená slabika nepřesahuje co do trvání slabiku otevřenou s analogickou samohláskou, je mylné. Tak například průměrné trvání skupiny *a + souhláska v téže slabice* se v Chlumského výslovnosti rovná 25,75 centisekundy, v Siblíkově výslovnosti 26 cs., a tedy převyšuje téměř dvakrát trvání *a* ve slabice otevřené.

O tom, že česká poziční délka je těsněji spjata s kategorií etymologických délek než s kategorií krátkostí, svědčí za prvé ta skutečnost, že při poziční délce první slabiky expirační vlna hlavního přízvuku jen v řídkých případech překračuje hranici slabiky, za druhé to, že poziční délka druhé slabiky trojslabičných slov ještě více než délka

[251] Příklady pro *u* v zavřené slabice u Chlumského nejsou.
[252] Čísla v závorkách udávají poměr průměrného trvání *i* v zavřené slabice k průměrnému trvání *i* v otevřené slabice s vyloučením emfatických variant.

etymologická podporuje posunutí vrcholu exspiratorní vlny hlavního přízvuku na tuto slabiku, a za třetí to, že poziční délka, podobně jako délka etymologická, ve slovech mnohoslabičných k sobě přitahuje vedlejší přízvuk.[253]

Vezmeme-li v úvahu nejen slabiky s dlouhými samohláskami, ale i dvojhlásku *ou* a poziční délky, zjistíme, že podíl dlouhých slabik v úryvku z *Babičky*, který rozbíral Frinta, netvoří sedminu počtu všech slabik, nýbrž 36 %, takže počet dlouhých slabik pro kvantitativní versifikaci zcela postačuje.

Vůbec může poměrně malý počet délek v jazyce být sotva dostatečně pádným důvodem proti kvantitativní versifikaci. Metrické schéma bere malé procento délek v úvahu a přizpůsobuje se mu,[254] z druhé strany se básnický slovník přizpůsobuje potřebám metra. Tak např. se požadavkům kvantitativního verše obratně přizpůsobil básnický slovník perštiny, která oplývá krátkými slabikami, anebo slovník řeckého hexametru.[255]

32. RYTMICKÝ SLOVNÍK

Proti české kvantitativní versifikaci by se snad dalo namítnout, že metrické požadavky kvantitativního verše by vedly k umělému lexikálnímu výběru. Je však těžké představit si větší násilí na básnickém slovníku,

[253] Na základě materiálu Chlumského uvedu údaje o průměrném trvání dlouhých samohlásek v zavřených slabikách:

	á	é	í
Chlumský	22,5	25,–	17,–
Siblík	22,75	27,–	17,5

	Chlumský	Siblík
á v zavř. slab. : *á* v otevř. slab.	0,6	0,8
é v zavř. slab. : *é* v otevř. slab.	1,2	1,2
í v zavř. slab. : *í* v otevř. slab.	0,8	1,1

Poměr mezi trváním otevřených a zavřených slabik s dlouhými samohláskami je příliš nestálý a neurčitý, než aby česká prozódie mohla – jako arabská – operovat pojmem naddélky.

[254] Ve védské a arabské versifikaci je kvantita závazně předepsána jen v určitých pozicích verše. Např. v arabské dipodii pouze jedna silná a jedna (předchozí) slabá doba tvoří kvantitativní konstantu (xxv- nebo v-xx nebo xv-x). Takové verše se mají k veskrze kvantitativním veršům (např. arabskému kāmil) přibližně tak, jako se mají polské klasické cézurované verše k veršům, kde všechny cézury jsou normovány (tzv. wiersze drobione, członkowane, wielośredniówkowe; srov. Łoś, c. d., str. 461, 474).

[255] Viz T. Nöldeke, *Das iranische Nationalepos*, 2. Aufl., Berlin 1920, § 53; A. Meillet, *Les origines...*, kap. VIII.

rytmický slovník (tj. soubor slov podmíněný převážně rytmickými požadavky) více řízený vyhraněným záměrem, než je slovník českého „přízvučného" verše. Srovnáme pro příklad 500 prvních slovních celků Macharovy *Magdalény* (1893) psané čtyřstopým trochejem (ojedinělé verše s mužským zakončením vynecháváme) s jeho prózou, tj. 500 prvních slovních celků povídky *Benedek* (viz *Macharova čítanka*). Při určování polohy přízvuku v každém slovním celku se držím rozmístění přízvuků kanonizovaného českými gramatikami a čtu verše jako prózu.

Rytmický slovník verše a prózy: Macharova *Magdaléna* a *Benedek*

poloha přízvuku na slabice	počet slabik ve slovním celku	Magdaléna	Benedek	rozdíl
1.	1	3,8 %	6,2 %	– 2,4 %
	2	68,8 %	37,4 %	+ 31,4 %
	3	3,8 %	31,– %	– 27,2 %
	4	19,8 %	9,– %	+ 10,8 %
	5	–	2,6 %	– 2,6 %
	6	–	1,– %	– 1,– %
2.	2	0,4 %	1,4 %	– 1,– %
	3	2,– %	4,– %	– 2,– %
	4	–	4,6 %	– 4,6 %
	5	1,– %	1,– %	–
	6	–	0,2 %	– 0,2 %
3.	4	0,4 %	0,6 %	– 0,2 %
	6	–	0,2 %	– 0,2 %

Slovník soudobého českého čtyřstopého trocheje charakterizují tyto vlastnosti: Trochej se co možná vyhýbá slovním celkům, které začínají jednoslabičnou předklonkou. Soubor slovních celků s přízvukem na první slabice je v českém trocheji mnohem jednotvárnější než v próze. 1. Slovní celky o více než čtyřech slabikách se co možná eliminují. Nežádoucnosti takových slovních celků pro český trochej a vůbec pro „přízvučný" verš si všiml už Král.[256] 2. Procento tříslabičných slovních celků je proti próze o mnoho sníženo. Jinak řečeno, soudobý čtyřstopý trochej se skládá téměř výlučně z dvouslabičných a čtyřslabičných slovních celků s přízvukem na první slabice, přičemž v úhrnu slovních celků mají celky

[256] Král, *Česká prozódie*, 1909, str. 241 a 243.

dvouslabičné absolutní většinu.[257] Soubor slov českého verše se liší od souboru slov v próze méně než soubor slovních celků, protože slovo samo o sobě pro verš nepřijatelné se může dostat do verše ve skupině s předklonkou nebo naopak s příklonkou apod., ale i tak se český „přízvučný" verš, např. soudobý čtyřstopý trochej, zřetelně liší od prózy i souborem slov. Oddělíme-li dvouslabičná, trojslabičná a čtyřslabičná slova analyzovaných úryvků z *Benedeka* a *Magdalény* od příklonek, předklonek a přízvučných předložek, ukáže se, že v próze je 226 dvouslabičných, 151 trojslabičných a 43 čtyřslabičných slov, ve verši pak dvouslabičných slov 311 (tj. o 37 % více), trojslabičných slov 56 (tj. o 63 % méně) a čtyřslabičných 55 (tj. o 28 % více).

33. OTÁZKA PŘÍZVUKOVÉHO A KVANTITATIVNÍHO RYTMU JAZYKOVÉHO

Aby se vědecky zdůvodnila zásadní nemožnost české kvantitativní versifikace, bývá v poslední době uváděn ještě jeden důvod. Frinta říká: „Čeština jest opravdu řeč rytmická par excellence, zvlášť oproti francouzštině, ale i oproti ruštině a mnohem více než němčina i polština... Oproti poměrům přízvukovým (daktylo-trochejskému přízvučnému rytmu) není

257 Český „volný verš" byl přirozenou reakcí proti chudému rytmickému slovníku české poezie druhé poloviny 19. století. 500 slovních celků typického českého verslibristy Neumanna (*Cirkus* a prvních 12 řádek básně *Stavba vodovodu* ve výboru *Básně*, Praha 1920, str. 89–91 a 93) je rozloženo takto:

poloha přízvuku				1. slabika		
počet slabik ve slovním celku	1	2	3	4	5	6
% slovních celků	7,2	27,7	37,8	8,–	3,6	0,2

poloha přízvuku			2. slabika		
počet slabik ve slovním celku	2	3	4	5	6
% slovních celků	0,6	9,2	3,4	1,–	0,6

poloha přízvuku	3. slabika		
počet slabik ve slovním celku	4	5	6
% slovních celků	0,4	0,4	0,2

Srov. zajímavé poznámky S. K. Neumanna na obhajobu volného verše: „nová poezie rozšiřuje neobyčejně své slovní a obrazové bohatství... kterak... vtěsnati do pravidelné formy (tradičního verše tato žádoucná nová slova) bez porušení jejich výraznosti a hutnosti, bez jejich komolení?" (*Volný verš a nová poezie*, Scéna 1, 2. půlročník, 1913, str. 129). K. Čapek zase píše, že „kdybychom vyňali z pravidelné básně všechna adjektiva a jalová slova, jež básník musí nacpati do veršů,... dostali bychom zjednodušenou čistotnou formu, ekonomické schéma volného verše". (*Volný verš a nová poezie*, tamt., str. 213.)

v češtině stopy po nějakém stálém rytmu kvantitativním. Samohlásky dlouhé a krátké nestřídají se v řeči pravidelně, nýbrž náhodně, jaká kde je kvantita etymologicky oprávněna. V tom je hlavní obtíž a nepřirozenost naší časoměrné prozódie (opuštěné proto definitivně).“ [258] Za prvé není přesný názor, že česká řeč je rytmičtější než francouzská, která, jak známo, je charakerizována tendencí k důsledné alternaci. Passy říká: „Silné a slabé slabiky se důsledně střídají s větší nebo menší pravidelností.“ [259] Z druhé strany, u Slováků z tohoto hlediska hlavní obtíž kvantitativní versifikace odpadá, protože ve spisovné slovenštině působí zákon kvantitativní disimilace, podmíněný týmž rytmickým principem, jaký stanoví Jespersen[260] vzhledem k dynamickému přízvuku: odstraňuje se bezprostřední sousedství dvou akcentů. Srov. slov. *stolársky – slovenský, dunajský* atd.[261] Konečně je naprosto nepřesné, že střídání akcentů některého typu podle zásady pravidelné alternace je nutným předpokladem, bez něhož tohoto akcentu nelze využít jako základu versifikace. Čínský fonologický hudební akcent se také „náhodně“ střídá podle toho, „jaká kde je intonace etymologicky oprávněna“, zatímco dynamický akcent pravidelně alternuje.[262] Stejně tak je etymologicky podmíněný a nezná alternace řecký časový a ruský dynamický akcent. To však nepřekáží čínskému hudebnímu, řeckému časovému a ruskému dynamickému akcentu, aby byly v příslušných versifikacích fonologickou bází rytmu.

HLAVA TŘETÍ
V ČEM TKVÍ PŘÍČINY VÍTĚZSTVÍ PŘÍZVUČNÉ VERSIFIKACE?

34. BEZPŘEDMĚTNOST ARGUMENTACE PŘÍZVUČNÍKŮ

Člení-li se systematicky na dvou nebo trojslabičné úseky jazyk, jemuž je takové členění cizí, je to nesporně veliké násilí, ale my jsme zdůraznili, že mimo násilí není poezie; proto argumenty současného ruského básníka Innokentije Aksenova proti násilím ruského „sylabotónického“ verše, právě tak jako argumenty Treďjakovského proti násilnostem, jichž se na básnickém jazyce dopouští verš sylabický, jsou zcela opodstatněné jako protokolární záznam násilí, ale jako obžalovací spis mají jen relativní

[258] Frinta, *Novočeská výslovnost*, str. 148 a 152.
[259] R. Passy, *Les sons du français*, Paris 1913, str. 45.
[260] O. Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, Leipzig 1913, kap. 14, str. 72.
[261] Viz S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, Turč. sv. Martin 1919, § 11.
[262] 'xaŏ ˌzen (dobrý člověk), 'pu ˌxaŏ 'zen (nedobrý člověk). Viz Verrier, c. d. 1, str. 54, 59.

hodnotu. Jsou to deklarace jednotlivých nově vznikajících básnických škol, které odmítají násilí předchozí školy, aby je nahradily násilím jiného druhu, násilím svým vlastním. Dnes prožívá ruský verš proces reformování neméně radikálního, než jaké známe z první poloviny 18. století. Nový ruský verš se definitivně rozchází se sylabismem a sbližuje se s lidovým mluvním (skazovým) veršem, jaký se vyskytuje v rýmovaných povídačkách, jarmarečním vyvolávání, v řečech lidových tlampačů apod. Následkem zrušení izosylabismu segmentů mizí rytmická setrvačnost, předpisující, aby slabika následující po určitém počtu slabik byla vyznačena přízvukem, jinak řečeno, mizí dualismus metrem požadované a faktické řady přízvuků. Tím mimořádně stoupá samostatná hodnota každého slovního přízvuku, každé slovo se samostatným přízvukem je rytmickou jednotkou.

Ale na druhé straně „mluvní" verš s sebou přináší násilí na větném akcentu, zná jen dva stupně hierarchie přízvuků – nezávislý přízvuk a enklizi. Majakovského verš,[263] jenž v důsledku svých osobitých rytmických vlastností téměř nezná těsná slovní spojení sjednocená silným přízvukem, se recituje tak, jako by všechna slova ve verši byla spolu spojena poprvé. Básnické hnutí, směřující proti jednomu prozodickému násilí, nevyhnutelně vede k násilí jinému. Normované střídání krátkých a dlouhých slabik v českém kvantitativním verši podobně jako normované střídání přízvučných a nepřízvučných slabik v ruském verši „sylabotónickém" je jazyku vnuceno, ale vyhnout se takovému násilí je možné jen tak, že sáhneme k násilí jiného druhu. Jsme obvykle ochotni pokládat za násilí jenom ten druh násilí, který se nestal součástí naší tradice. Prvků násilí ve vlastním násilí si nevšímáme a v tom, čemu nejsme zvyklí, jsme ochotni vidět násilí i tam, kde o žádné násilí neběží. Sedláci v jedné vsi mají odchylky mluvy sousední vsi za zkažení, znešvařování jazyka, nechovají-li z jakéhosi důvodu k nositelům tohoto dialektu jistou pietu. Časoměrníci a přízvučníci se navzájem obviňovali ze znásilňování rodného jazyka a často se navzájem usvědčovali z násilí, které bylo reálné; zároveň však nepozorovali, že sám fakt násilí je nevyhnutelný pro oba směry. Co se nachází, abychom tak řekli, v estetickém rekvizitáři přívržence určité básnické školy, to se mu jeví jako přirozené. Konvence zakotvená v tradici se pokládá za přirozenou. Skvělý filolog Jungmann velice dobře chápal, že otázka obtížnosti určitého veršového systému vyúsťuje v otázku „pouhého zvyku". Vítězství „přízvučného" veršového systému nad kvantitativním lze u Čechů vysvětlit spíš neodbytnější tradicí než větší přirozeností přízvučné versifikace.

[263] V ruské verzi je Majakovského verši věnován rozsáhlý exkurs (pozn. vyd.).

Zdánlivě impozantní argumentace proti kvantitativnímu principu jako základu českého verše při bližším zkoumání neobstojí. Na jediný správný argument přízvučníků, „kvantitativní versifikace nepřihlíží k přízvuku“,[264] odpovídá časoměrník: přízvučná versifikace nepřihlíží ke kvantitě. Tento argument je ještě pádnější, neboť, za prvé, „přízvučná“ versifikace ignoruje kvantitu dvakrát: neužívá protikladu délky a krátkosti k charakteristice silné doby a nepočítá s kvantitou jako s mírou trvání rytmických úseků, ať už by byly vyznačeny jakkoli. A za druhé, násilí na českém přízvuku je menší přečin než násilí na kvantitě, protože kvantita je prvkem fonologickým.

Máme řadu historických příkladů kvantitativních versifikací, které ignorují mimogramatický přízvuk. V latině jako v češtině jsou fonologické kvantitativní poměry a mimogramatický (ustálený) dynamický přízvuk. Spor lingvistů, zda historický latinský přízvuk byl převážně dynamický nebo převážně hudební, má pro prozódii jen podružný význam. Vždyť například i když se staví srbský přízvuk proti ruskému jako hudební proti dynamickému, nečiní se tak z hlediska fyziologie zvuků řeči nebo akustiky, ale z hlediska neshody dvou fonologických systémů. I kdyby byl latinský přízvuk objektivně charakterizován méně silou než výškou, i kdyby se latinský přízvuk, jak tvrdí latinští gramatici, hudebně obměňoval, byly to v každém případě variace vnějšně podmíněné, nikoli významotvorné.[265] Ať byl objektivní poměr mezi hudebností a silou la-

[264] První přesně formuloval tento argument J. Zubatý v článku *Některé myšlenky o vývoji metrické formy* (Listy filologické 13, 1886, str. 28): „Dynamický přízvuk ovšem nesrovnává se s lehkými dobami taktů, jichž těžké doby mají rovněž dynamický iktus: metrická technika národů akcentujících slova dynamicky přirozeně musila vésti ke sloučení přízvuku slovného s taktovým. Proto také nemohl se ujati pokus, uvésti v naši literaturu časomíru.“

[265] Sama argumentace pro převahu hudebního charakteru latinského přízvuku je dosti slabá. Tak Bergfeld v článku *Das Wesen der lateinischen Betonung* (Glotta 7, 1916, str. 1–20) se odvolává k tomu, že latinští gramatikové mluvili především o zvýšení hlasu, nikoli o síle. Ale pokud tutéž chybu dělali pod antickým vlivem nejvýznamnější němečtí, ruští a čeští jazykovědci 18.–19. století, kteří dokonce svůj veršový systém nazývali tónickým, nic nepřekvapuje na tom, že latinští gramatikové, kteří byli pod silným vlivem Řeků, přejali od nich základy učení o přízvuku a vytvořili akcentologii stejně hybridní jako sám termín. I premisa druhého Bergfeldova sylogismu je chybná; poloha dynamického akcentu nemůže záviset na kvantitě, poloha latinského přízvuku na kvantitě závisí, ergo latinský přízvuk nebyl dynamický, nýbrž hudební. Ve skutečnosti délka na sebe často dynamický akcent přetahuje. Tak např. v srbštině „vedlejší výdechové vlny lnou k dlouhým slabikám“ (Broch, c. d., § 245). Totéž i v češtině (Gebauer, c. d., § 492). V maďarských mnohoslabičných slovech připadá přízvuk na třetí a pátou slabiku, je-li však třetí slabika krátká, připadá přízvuk na čtvrtou a šestou (J. Szinnyei, *Ungarische Sprachlehre*, 1912). V německých trojslabičných slovech se hlavní počáteční přízvuk přesunuje na druhou slabiku, je-li dlouhá (srov. Jespersen, c. d. 14, str. 71).

tinského přízvuku jakýkoli, ignorování dynamického přízvuku ve verši latinském a řeckém je jevem stejného řádu, neboť v jednom ani v druhém z těchto jazyků není dynamický přízvuk fonologickým elementem. Rytmus zpěvního verše porušuje mimogramatický dynamický přízvuk stejně snadno, jak snadno melodie zpěvního verše porušuje mimogramatickou slovní intonaci. Proto i kdyby měli pravdu filologové, kteří se domnívají, že ignorování přízvuku vedlo při skandování latinského verše k faktickému posunutí přízvuku, přece toto posunutí, které ponechává fonologický systém nedotčený, znásilňuje jazyk v míře nesrovnatelně menší, než jak to dělá podobný posun v němčině a tím spíše v ruštině.

V arabské klasické versifikaci se přízvuk shoduje polohou s rytmickým iktem jen částečně, pouze v určitých pozicích verše (podobně jako v latinských dramatech). Pokud se neshoduje, došlo k posunutí přízvuku. Tak např. druhá polovina trimetru je na posuny přízvuku velmi citlivá, první necitlivá.[266] V perské poezii přihlíží rytmický iktus ke slovnímu přízvuku ještě méně.

Ale fakt zůstává faktem. Jakkoli slabá byla argumentace přízvučníků, kvantitativní veršování se na české půdě ukázalo být málo životným experimentem a vžila se pouze poezie „přízvučná“. Kollárova otázka

Kdopak, myslím sobě, odolá –
přízvučníci čili časoměrci?

je zodpovězena.

35. POKUS STANOVIT VZTAH MEZI VERSIFIKACÍ A FONOLOGICKÝM SYSTÉMEM

Tak se dostáváme k nové otázce: co je konec konců pravou příčinou porážky kvantitativního principu v českém básnictví? Srovnejme si tedy českou prozódii s prozódiemi těch jazyků, které jako čeština mají ustá-

Nepřítomnost fonetických jevů spjatých s historickou nepřízvučností v latině, na což se často badatelé odvolávali, nemůže být pádným argumentem proti exspiratornímu charakteru latinského přízvuku, poněvadž např. v češtině podobné jevy také docela chybějí, ačkoli dynamický akcent tam jest. Co se týče Bergfeldovy úvahy, že otrocké napodobení řeckých vzorů za přítomnosti dynamického přízvuku by nebylo možné a že např. Němci, pokud se snažili napodobit antická metra, instinktivně nahradili délku přízvukem, tu se nesmí pouštět ze zřetele, že němčina nerozlišuje dlouhé a krátké samohlásky, jako to činí latina, ale přízvučné dlouhé, přízvučné krátké a nepřízvučné.

[266] Viz G. Hölscher, *Arabische Metrik*, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 74, 1920, § 6.

lený přízvuk, ale v protikladu k ní pěstují versifikaci kvantitativní. V klasické latině a klasické arabštině byl přízvuk právě tak vnějšně podmíněn, jako je vnějšně podmíněn v češtině nebo např. v maďarštině, která svou prozódií je češtině velmi blízká; ale mezi latinským a arabským přízvukem na jedné straně a českým a maďarským přízvukem na straně druhé je podstatný rozdíl. Zatímco v češtině a maďarštině je přízvuk podmíněn výlučně počátkem slova, v latině a arabštině závisí v první řadě na poměrech kvantitativních. Latinský přízvuk připadá na dlouhou předposlední slabiku slova; je-li tato slabika krátká, připadá přízvuk na třetí slabiku od konce. V klasické arabštině připadá přízvuk na první dlouhou slabiku slova; skládá-li se slovo ze samých krátkých slabik, připadá přízvuk na první slabiku slova vůbec.[267] V češtině a maďarštině je přízvuk spjat s mezislovním předělem, a mezislovní předěl je fonologickou bází českého veršového rytmu. V latině a arabštině tíhne přízvuk k délce, a ta se stává fonologickou bází rytmu: poezie stylizuje, dovádí do konce tendenci praktického jazyka, tj. gravitaci přízvuku k délkám. Kromě toho protože latinský a arabský přízvuk není vázán na mezislovní předěl, připouští rozmanitější frázování než přízvuk český; proto versifikace s mezislovním předělem jako fonologickou bází rytmu je těmto jazykům cizí, neboť při takové versifikaci neposkytuje ani latinská ani arabská poezie prostředky k charakteristice silné doby. Pokud jde o versifikaci českou a maďarskou s mezislovním předělem jako bází rytmu, je tu dynamický přízvuk průvodním mimogramatickým prvkem a slouží k tomu, aby vyznačoval silnou dobu. Nepřítomnost mimogramatického prvku pro vyznačení silné doby, prvku, který by stále doprovázel rytmický chod, sama o sobě neznemožňuje vývoj versifikace s mezislovním předělem jako fonologickou bází. Tak například polský přízvuk připouští volné frázování, a přece je základem polské versifikace mezislovní předěl. Ale v polském fonologickém systému nejsou prvky, které by stály proti sobě jako dva různé stupně psychické energie. Proto tu *temps marqués* nemohou být fonologicky podloženy a mezislovní předěl je jediná myslitelná fonologická báze polského rytmu.

V latině a arabštině, kde v podobě kvantitativních poměrů je fonologický prvek, vhodný k charakteristice silné doby, přítomen, se právě tyto poměry stávají bází rytmu. Lze tedy jako pracovní hypotézu vyslovit následující zákon, jenž by vysvětlil nejen zásadní rozdíl mezi latinskou a českou versifikací, ale snad i „tónizaci" ruského sylabického verše: *Je-li ve fonologickém systému prvek způsobilý k charakteristice silné doby a žádný mimogramatický prvek způsobilý k téže funkci neprovází mezi-*

[267] Viz C. Brockelmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen I*, Berlin 1908, str. 82.

slovní předěl, pak se ukáže životaschopnou pouze taková versifikace, jejíž bází je uvedený fonologický prvek.

Zastavili jsme se u nemožnosti latinského a arabského cézurového, lze-li se tak vyjádřit, veršového systému;[268] pokud jde o „přízvučnou" versifikaci, je přirozeně pro tyto jazyky nepřijatelná, neboť by postrádala jakoukoli fonologickou bázi.

Zbývá však otázka, jak vysvětlit, že bází české versifikace je mezislovní předěl, ale bází perské versifikace je kvantita, a to přesto, že jak v češtině tak v perštině je přízvuk v naprosté většině případů spjat s hranicemi slovních celků.[269] Lze se ovšem domnívat, že příčina zásadní rozdílnosti obou versifikací tkví v rozdílné poloze přízvuku. Perský přízvuk připadá na poslední slabiku slova, a koncový přízvuk se vyznačuje krajní slabostí dokonce i ve srovnání s přízvukem počátečním, který většinou také silou nevyniká. Lze připustit, že koncový přízvuk je příliš slabý, než aby mohl hrát tu úlohu, kterou v české versifikaci hraje přízvuk počáteční. Ale to vše jsou prozatím pouze dohady. Máme k dispozici jen nemnoho příkladů kvantitativní versifikace v jazycích s ustáleným přízvukem. Pro spolehlivou indukci je to materiál příliš omezený.

36. CIZOJAZYČNÉ VLIVY NA VERSIFIKACI

Nesmíme též zapomínat, že od poezie prvobytných kmenů až po české kladské písně, které přejaly německé aspirované *kh*,[270] a po pofrancouzštělé znění veršů Igora Severjanina má básnický jazyk – ještě ve větším stupni než jazyk emocionální – tendenci přijímat cizojazyčné prvky. Barbarismus je nejběžnější druh specializovaného básnického jazyka. Tato tendence vede mezi jiným k jisté internacionalizaci některých rytmických a recitačních návyků. Čeští časoměrníci byli odchováni klasicismem, přízvučníci ve stejném stupni německou poezií a autoři *Počátků*

[268] cézurový verš bývá obvykle nazýván sylabickým, ale protože termínem „sylabický verš" se míní ještě řada jiných pojmů, nahrazujeme tento termín jiným. – (V ruském originále místo *cézurový* užíval autor přívlastku *dierezny*; přešel-li v české verzi k pojmu, který jsme ponechali i v našem překladu, bylo to asi proto, že nechtěl spoléhat na srozumitelnost slova odvozeného ze speciální klasické metrické terminologie a předpokládal, že slovo *cézura*, užívané i v metrice verše českého, bude pochopitelnější. – Pozn. překl.)

[269] Zásadní rozdíl mezi československým a maďarským veršovým systémem na jedné straně a systémem perským a arabským na straně druhé vysvětluje Korš tím, že arabská a perská délka v určité pozici mezi krátkými se rovná dvěma krátkým (c. d., str. 309–310). Ale za prvé, jak už jsme řekli, takový poměr délky ke krátkosti není závazným předpokladem každého kvantitativního veršového systému. A za druhé, české délky dojista vyhovují tomuto požadavku neméně než perské.

[270] Viz J. Š. Kubín, *Lidomluva Čechů kladských*, Praha 1913, str. 37.

nebyli zcela v neprávu, když poukazovali na jejich „zněmčilost". Ale na latinských středověkých a na německých vzorech, kde rytmus je založen na dynamickém přízvuku, se čeští básníci učili po staletí, tyto překládali, napodobovali je, a konečně i zpěvu a deklamaci se Češi odedávna učívali u Němců. Peršané za prozodických předpokladů blízkých českým přejali svou kvantitativní versifikaci od Arabů. Latinská klasická poezie byla nepochybně pod silným vlivem helénským.

Cizí vlivy mohou patrně být nejenom podnětem k výběru některé z variant versifikace, odpovídající požadavkům prozódie příslušného jazyka, jsou s to nejenom sankcionovat násilí vůči nějakému mimogramatickému jazykovému prvku, ale pod intenzivním cizím vlivem může být dokonce znásilněn i fonologický systém. Sem patří posunutí přízvuku v německém alternujícím verši, který vznikl pod francouzským vlivem.[271]

Myslím, že veršový systém nemůže být nikdy úplně vyvozen z příslušného jazyka. Je-li versifikace neznámým x a jsou-li dány jen prozodické prvky jazyka, dostaneme neurčitou rovnici, tj. možnost několika hodnot pro x.

Abych se vyhnul nedorozumění, zdůrazňuji, že by ovšem bylo mylné představovat si vztah mezi jazykem a versifikací jako libovolný. Řada myslitelných řešení rovnice je samozřejmě omezena: forma znásilňuje materiál, ale jsou meze, za nimiž je násilí nemyslitelné. Na druhé straně je důležité uvážit, že jde právě o řadu, a nikoli vždy nutně o jediné řešení. Z této řady řešení jedna jsou provázena menším, jiná větším násilím na jazyce. Historickou volbu určitého řešení z řady možných často podmiňují fakta, která jsou mimo hranice fonetiky příslušného jazyka, a to jmenovitě estetická tradice, která je po ruce, poměr příslušného básnického směru k této tradici a vlivy kulturní.

[271] Srov. F. Saran, obě c. d.